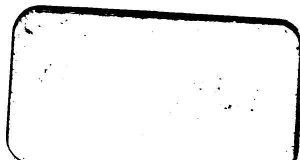

3 3433 06661265 0

...mmock – Kill.

2, Norway – . .

Afhandlinger

i

Fædrenelandets

Cultur- Stats- Kirke- og Litterær-Historie

ved

Dr. Gustav Ludvig Baden,

Landsdommer, Kgl. Birkedommer og Skriver i Hirschholms Distrikt.

Første Bind.

Kiøbenhavn. 1820.

Forlagt af Hofboghandler L. Beeken; trykt hos P. D. Kiøpping.

AV

Fortale.

Da den af vore Videnskaber mageløs fortjente Suhm holdt op at virke for dansk Historie det Meget, han ved sin Lærdom og sin Formue virkede i snart et halvt Sekel — Da allerede nogle Aar i Forvejen savnedes Pladsmænd som Guldberg, Luxdorph, Carstens, der saameget havde benyttet deres i Staten ophøjede Stillinger til at understøtte dem, der beskjæftigede sig med dansk Historie — Da dertil vor Historie ikke længer havde saa lærde og flittige Dyrkere, som Langebek, Kofod Anker, T. Rothe og Schiøning — Da ikke længer hyldedes den gyldne Trykkefrihed, der havde bragt for Lyset saa vigtige historiske Bidrag, som Akterne i vor Souverainitetshistorie, de Suhm-Nyerupske Samlinger opbevare, og de flere Bidrag den Tids baade periodiske Skrifter, og andre Skrifter indeholde — Da syntes det virkeligt

som skulde Fædrenelandets Histories Studium gaae i Staae. Vist og, at med Undtagelse af de til Kundskab om vort Fædrenelands indvortes Forfatning i Middelalderen høist vigtige og lærde Oplysninger, som skyldes Udgiverne, Professorerne Schlegel og Nyerup, af K. Anchers samlede juridiske Skrifter, beløber det øvrige i vor Historie, siden Suhms Død opdagede, sig til saare lidet. Endnu mindre tør Udbyttet blive for Fremtiden, ifølge den forkerte Retning vort Oldstudium har faaet, siden en vis Fanatiker vil have funden i Nordens Mythologie noget — jeg veed ikke hvad — ophøiet og betydningsfuldt. Islandske Ammestuefabler om Helte, der her i Norden aldrig have været til, og om Begivenheder, der i sig selv forraade deres unordiske Herkomst, ere os derfor vigtigere, end de upaatvivlelige Begivenheder, Saxe, Aagesen, Hvitfeld, Krag, Slange, A. Hoyer, Gram, Holberg, og Flere have samlet og opbevaret os; med Bekostning kjøbes og med Graa-

dighed studeres indiske Haandskrifter, medens de til vor Histories Oplysning i Archiverne opbevarede mange herlige Diplomaer og Dokumenter henligge ubenyttede. Thi fra Indien, i Sanscritsproget, skal vor Histories første Kilde udledes, her skal Nøglen til hine Fabler kunde findes, som om vore Oldgrandskere glemte, eller ikke vidste, at fra den Kant af vor Jordklode skriver sig al Mythologie, al Gudelære og Overtroe, Troen paa den hellige Jomfrue, som paa Grækernes Venus og paa Skandinavernes Freia. Men derfor og, at selv en Suhms Minde nu saa ganske er glemt, saa man, skjøndt han har været død over i 20 Aar, dog endnu ikke har kundet fuldføre Trykningen af denne Forevigedes i Haandskrift efterladte Historie af Danmark. Derfor vel og, at Udgaven af K. Anchers samlede Skrifter ligeledes er standset. Men derfor og, at uagtet vi i flere Sekler, før det for kun lidet over et Sekel kultiverede Rusland, have dyrket vor Historie, saa har dog Rusland frem for os

allerede i Karamsins Værk en Historie at opvise, som Sagkyndige sætte ved Siden af Engellands og Tydsklands de bedste Historier.

Det er under hiin for vor Historie ikke blide Udsigter, at jeg, uden al Løn, og uden al, med Pligt til at arbeide, forbunden Opmuntring har fortsat mine Arbeider i Fædrenelandets Historie dels i mindre Afhandlinger dels i større Arbeider, som mine to Haandbøger i Danmarks og Norges Historier; mit Udkast til en Historie om Danmarks og Norges Næringsveie; min Oldenborgske Konge-Karakteristik; mit danske og norske historiske Bibliothek; mine antikvariske og historiske Notitser. Jeg tilstaaer, at mit inderlige Ønske under disse Arbeider længe var en Stilling, hvori jeg kunde have levet for denne mig kiære Videnskab. Jeg torde saameget mere nære dette Ønske, som længe snart ingen arbeidede i Fædrenelandets Historie. Men det er mindre Flid og Duelighed end Patroner, som giøre vor Lykke. Og ingen er mindre end jeg skikket til at skaffe sig Patro-

ner, naar de ikke tænke som Otto Thott, der skiønt engang saa opbragt paa Klevenfeld, fordi denne torde paastaae, at Urnerne var en ældre Familie end Thotterne, at han end ikke ville, da Klevenfeld gik bort, hælse ham, dog med Varme understøttede hos Kongen det Andragende, der havde bragt Klevenfeld til Thott, hvorved denne Uenighed var forefalden. Dog uagtet mit Haab slog feil, uagtet min med al Videnskabelighed saa heterogene Stilling, at Skriverkarlen deri daglig giør, ofteſt uden alle Talenter, end det at kunde gjøre sig vigtig og krybe for svage Overmænd, større Lykke end den Studerede, uagtet de store Vanskeligheder, den Studerende har at overvinde i Provindserne, hvor en Procurator, der kan jage den ene Familie efter den anden fra Huus og Hjem, — forskaaer sig selv, paa lovlig Maade — er mere agtet end den videnskabelige Embedsmand; uagtet den historiske Videnskab fordrer et ikke ringe og kostbar Apparat af Bøger; uagtet disse og flere Vanskeligheder er jeg dog nød-

bleven i en Række af 30 Aar mine videnskabelige Arbeider. Jeg fik derfor en ikke ubetydelig Bogsamling, med megen Bekostning anskaffet, men, som Publikum bekjendt, blev den i dette Aars Maj Maaned et Offer for Merkurius, der i Fyen har sin Præst ved Nyborg lærde Skole. Blottet for Venner, som ville og kunde redde mig kun de til mine Studeringer uundværligste Bøger, føler jeg dog mindre deres Savn, da jeg i nogle og 30 Aar aldrig læser uden med Pennen i Haanden, altsaa har en saa betydelig som sjælden Samling af Excerpter. Imidlertid havde mine historiske Arbeider tiltrukken sig Manges baade Landsmænds og Fremmedes Opmærksomhed, den Flere have baade offentlig og privat bevidnet mig, og hvilken jeg af deres Yttringer har Grund til at troe, jeg meget skylder Friheden, hvori jeg altid med Anstændighed har fremsat Resultaterne af mine historiske Grandskninger, uden Hensyn til, om Resultatet stemmede med en enten ældre Historiegrandskers eller giældende Pladsmands Me-

ning. Thi har jeg frit vovet og saavidt muligt godtgiort Yttringer, som: At der intet historisk Beviis kan føres for en Odins fra Asien Indkomst her til Norden, mindre for hans Anlæg af nogen By her; At ligesaalidet historisk kan bevises de af Marius overvundne Cimbrers Udgang fra Jylland; At Skandinavernes Folkefrihed var større under Smaakongerne, end den blev det, da Skandinaviens 3 Riger fik hvert sin enevældige Konge, hvorvel jeg tilstaaer, at den af Møser, Rothe og Flere saa forroste oldnordiske Folkefrihed tør være overdreven og romantisk; At Harald Blaatand, saavidt vi af hans ufuldkomne Historie kiende ham, ikke var nogen ringe Konge; At K. Knud den hellige ikke fortiente den haanlige Død, han maatte lide; At Danebrogordenens Oprindelse fra K. Valdemar den 2den er Fabel og Legende; At vore Konger altid have været bundne ved et Slags Haandfæstninger; At Valdemar Atterdag, fordi han ei altid kunde holde, hvad han lovede, fordi han paa en

hemmelig Maade maatte skille sig ved nogle farlige Stormænd, dog ikke var noget slet Menneske; men derimod har været en af vore største Konger; At vor Adels Privilegier ere i deres Oprindelse usurperede, skjønt Adel hos os er saa gammel, som ordnet Stat; At K. Christian den 2dens Detronisation var fortjent, om end i Formen ikke saa rigtig; At Christian den 4de med alle sine ypperlige Egenskaber dog var større som Menneske end som Konge; At Christian den 6te kan noget undskyldes for sin haarde Opførsel mod Stifmoderen Anne Sophie; At Dronning Juliane Marie forurettes, naar paa hendes Bekostning Dronning Louise ophøies; At Struensee for sin Ringeagt mod Nasionen, dens Kongehuus, og dens Love og Indretninger, fortiente sin Skiæbne. Saadanne og flere frie Ytringer har jeg i mine historiske Undersøgelser fremsat, fordi jeg var overbeviist om, at de stemmede med Sandhed, Historieskriverens allervigtigste Lov, den han endog med Opofrelser bør følge, eller holde sig fra Historien.

Men af dem, der tidlig, og saalænge han levede, viste mine Arbeider i Fædrelandets Historie en fortrinlig Opmærksomhed, bør jeg fornemmelig nævne Kiels Høiskoles forevigede Lærer Hegewisch, forbi han skiønt tysk født, og Professor ved et tysk Universitet, dog besad i dansk som den hele nordiske Historie saa udmærkede Kundskaber, som mangen Indfødt herfor rigelig lønnet ikke har besiddet. Denne Lærdes igientagne baade mundtlige og skriftlige Opmuntringer, til mig selv og mine Venner, nægter jeg ikke, have mangen Gang styrket mig, naar jeg under vedholdende Flid har maattet savnet al anden Opmuntring.

Thi den har jeg saalidet havt, at uagtet flere Velyndere af Fædrenelandets Historie ønskede at have samlet mine mange adspredte Afhandlinger; hvoraf de Fleste angaae Materier, der deels ikke have været behandlede før, deels ikke med den Fuldstændighed, saa skulle jeg dog vanskeligt have faaet dette første Bind udgiven, hvis ikke Hofboghandler Beekens Venskab var kommen mig til Hjelp.

Paa Publikums Understøttelse vil det nu ankomme, hvorvidt de følgende Afhandlinger kunne trykkes. I dette Bind er kun en tilforn utrykt Afhandling, men i de følgende vil findes flere hidtil utrykte, dog allerede færdige, Afhandlinger. Faaer jeg det hele Værk udgivet, da skal i det sidste Bind findes et fuldstændigt Register over den Mængde forskiællige Materier i vor Historie og vore Oldsager, som jeg har stræbt at oplyse deels i Afhandlingerne, deels i Noterne. I øvrigt føler ingen mere end jeg selv Manglerne i mange af disse Oplysninger, som uovervindelige Følger af min fra Adgang til store Bogsamlinger og Arkiver udelukte Stilling. Men Sagkyndige vil dog tilstaae mig, at der selv i de ufuldkomne Oplysninger kan ligge nyttig Sæd; brugelig for en Historiegrandsker, der engang arbeider under lykkeligere Kaar, end dem jeg hidtil har arbeidet under.

Søborgsminde den 10de August 1820.

Gustav Ludvig Baden.

Indhold:

Aarsagerne til Tabet

af

Oldtidens Agt

for

Thingene.

Indhold.

Før først Geistligheden, og siden Adelen, fik den største Magt i Hænderne, havde Folket unægtelig den vigtigste Deel i Regjeringen. Vore Forfædre vare alt for frie i Tænkemaade og Sæder, til at de skulde have ladet sig styre af en Eneste. De kunde ikke forestille sig, at Borgeren kan være lykkelig ligesaavel under Enevældet, som ved Folkeregjering. Kongerne vare derfor kun Staternes første Befuldmægtigede, der uden Folkets Minde intet vigtigt kunde afgjøre [1]. Kongernes vigtigste Sysler vare: i Krigen at anføre Hæren, og i Freden at paadømme Sager. Men at beslutte baade Krig og Fred, stod ene i Folkets Magt. Selve Folket gav sig og Lovene, efter hvilke Sagerne skulde paakjændes. I det mindste kunde Lovene, uden Folkets Samtykke, ikke faae nogen gjældende eller vedvarende Kraft. Thi skjøndt vel vore Konger altid have havt megen Indflydelse paa Lovgivningen, saa behøvedes dog ogsaa altid Folkets Ja og Sam-

[1]) C. C. Tacitus De moribus Germanorum cap. 7.

tykke til en Lovs Gyldiggjørelse. Derfor kaldes og, i Fortalen til jydske Lov, Landsloven **Withærlag** ɔ: en vedtagen eller samtykket Lov. Derfor siges sammesteds: **ængi man scal domæ geen then logh, ther Kunnugh giuer og Land taker vith. Forti tok Landet ther wither** siges i Kong Erik Mendveds saakaldte sjællandske Lov [1]). Derfor stod og den Lov, der ikke af Folket var samtykket, neppe længer som gjældende Lov, end dens Forfatters Indflydelse kunde haandhæve den. Mangel paa Folkets Samtykke var derfor, saa troer jeg, Aarsag til, at Valdemar den Andens, skjøndt meget billige Lov om Mandebod, der nu skulde betales af Manddraberen ene, uden *Tilskud af hans Frænder*, dog ikke længe stod ved Magt, da Folket ikke kunde finde sig i en med ældgamle Familiepligter saa kontrasterende Lov som denne.[2])

Denne Folkets Deltagelse i Regjeringen gjorde offentlige Forsamlingssteder nødvendige, for der at møde, til fælleds at overlægge og beraadslaae om Statens offentlige Anliggender: Krig — Fred — Love — Skatter o. s. v. Lovene gaves ei allene af Folket, men Folket havde og Del i deres Forklaring og Anvendelse. De

---

[1]) Sjette Bogs 6te Capitel.

[2]) Se Kofod Ancher i Eld. Jurid. Skrift. 1 D. S. 428. 429.

ældste Tiders Love vare desuden heel faa. Hvad Historieskriveren Justinus siger om Skytherne: at Rettens Afgjørelse beroede paa Nationens Skjønsomhed, ikke just paa visse fastsatte Love [1]), og Tacitus om de gamle Germaner, at gode Sæder hos dem gjaldt mere, end gode Love hos Andre [2]); det samme kan og siges om vore gamle danske Forfædre. I forekommende enkelte Tilfælde, blev der oftest først fastsat, hvad i dette og lignende Tilfælde skulde være Lov. Private Stridigheders Afgjørelse beroede altsaa meget paa Folket. Paa Folkets Forsamlingssteder afgjordes ikke allene Statens offentlige Anliggender, men her afsagdes og Domme i Borgernes indbyrdes private Stridigheder; her sluttedes ofte meget vigtige Kontrakter, ja end Privates Forlovelser indgikkes meget ofte her. Thi naar i Kæmpeviserne fortælles, hvorledes de gamle Riddere ride til Landsthing, for at fæste sig en Brud [3]), da er dette meget vel grundet i Oldtidens Skikke og Sæder, der vel endog vedbleve hen i Kristendommen, før, som Peder Syv ikke

[1]) Justitia gentis ingeniis culta est, non legibus, Justinus Lib. II. cap. 1.

[2]) Plus ibi boni mores valent, qvam alibi bonæ leges; De morib. Germ. cap. 19.

[3]) See Peder Syvs Samling af disse Viser, p. 492 og p. 643.

uden Grund formoder; at der kunde tages Thingsvidne paa en Forlovelse, man siden vilde rykke [1]). Disse Folkets Forsamlingssteder har maaskee i de allerældste Tider været de Gilder, som Tacitus beskriver, og om hvilke han beretter, at alle vigtige, baade offentlige og private Sager, ja endog Giftermaals Partier i dem afgjordes [2]). Men siden har man vel indseet Fornødenheden i, at skille Gilderne, der gik ud især paa at drikke, fra de Forsamlingssteder, hvor Sager foretoges, som bedst overveies fastende [3]). Af disse Gilder have vi maaskee endnu Levning i vore Laug [4]) og Skydeselskaber [5]), eller vel endnu vissere i de saakaldte Præstesamlinger eller Konventer, som holdes i visse Herreder, hvortil er henlagt, som i Lollands Sønderherred, Indkomsterne der benævnes Kalendergods af de forrige Tiders Kalander [6]). Men hine til alvorlige Sagers Afgjørelse bestemte
ne

1) Se P. Syv l. c. p. 638.
2) l. c. cap. 22.
3) Se Kofod Anchers om de gamle danske Gilder §. 1. (a)
4) Se Christian den 4des Forordning af 19de Juni 16[illegible]. Om Laugenes Oprindelse, se Hüllmann Ursprung der Stände, 2 Thl. p. 432 ff.
5) Kl. Ancher om Gilder §. 46.
6) Thi just i Lollands Sønderherred var det saakaldte Guds Legems Gilde, hvorom f. Rhodes Samlinger til Lollands og Falsters Hist. 1. B. p. 86.

Forsamlingsstæder ere holdte med det endnu brugelige Ord Thing [1]). Her var det vore Oldtids Konger samledes med Landets Høvdinger og Bønder, for efter deres Raad [2]) at afgjøre alle, baade offentlige og private Sager. Her besluttedes Leding og indgikkes Fred. Her paalagdes Skatter. Her kaaredes og afsattes Konger. Her — som tilforn sagt — indgikkes alle vigtige Kontrakter, hvoraf endnu det i vore Love og Rettergang brugelige Ord Afstingning [3]). Her foreslöges og vedtoges Lovene. Endelig bleve og her alle Borgernes private indbyrdes Stridigheder enten afgjorte ved Forlig [4]), eller paadømte nu ved Tvekamp [5]), nu ved Jernbyrd [6]), nu ved Nævninger, Lov, og Sandemænds Eed, o. s. v. [7]), alt efter de forskjellige Tiders Skik, som i Sverrig,

1) P. Anchers Lovhist. 2 D. p. 406.

2) I Knytlinga Sage Cap. 76, ~~p. 162 fortælles~~, at Kongen holdt Thing med Høvdinger og Bønder, og raadførte sig med dem.

3) Se Christian den 5tes Danske Lovs 1 Bogs 24 Cap. 1 Art.

4) Se om Tofets Edda hos Resen 26 Fabel.

5) Se Thorlacius om Holmgang.

6) Se Anders Sunesens Paraphrase af Skaanske Lovs 7 Bogs 15 Cap.

7) Se P. Ancher om vor gamle Retterting med Schlegels lærde Notes derved i den Første Eld. I. Saml. 2 Deel p. 799 til 844.

forskiellige Rettergangsmaade [1]. Vil man ellers have et lyst Begreb om vore nordiske Oldfædres Thinge og Rettergangsmaade, da læse man Schønings Beretning om Egils Arvesag [2].

Disse Folkets Forsamlingsstæder eller Thinge holdtes enten paa fri Mark eller i Skovene og de hellige Lunde. Af Nødvendighed, og ikke just som Testrup [3] og nogle Andre ville, i nogen symbolisk Hensigt, holdtes disse Forsamlingsstæder i de ældste Tider under aaben Himmel. Tingpladsene vare omgjærdede med Steen eller Stokke [4]. Deraf at i gamle Thingsvidner siges at Vidnerne vandt inden fire Stokke. Talemaaden: at skrive til Stokke er paa sine Steder endnu brugelig; og de Mænd, der som Vidner overvære Rettens Pleie kaldes endnu Stokkemænd [5]. Denne Thingstædernes Omgjærdning, synes Nogle, at have betydet Processernes hastige Afgjø-

1) Stjernhoeck De jure Sveonum et Gothorum p. 94.

2) I. Norges Historie 2. Del p. 144 til 255.

3) I sin Relation om Thingene § 19. Testrup har ved dette sit lille Skrift ikke gjort sig fortjent for de deri bekiendtgiorte Thingdokumenter. Thi den egentlige Undersøgelse om Fortidens Retspleie er baade kun liden, og i meget urigtig.

4) K. Anchers om vore gamle Retterthing S. 16.

5) Christian den femtes danske Lovs 1 Bogs 2 Cap. 1 og 2 Art. og samme Bogs 13 Cap. 2 Art.

relse [1]). Vist nok en god Hensigt, naar den uden Retfærdighedens Tab kan naaes. Overalt kunde vore Oldfædre ikke lide vidtløftig Disputeren eller Mundheglen. Skandinaverne, eller i det mindste de Danske, og, som det synes, ogsaa de Svenske [2]) vare derfor, som deres Slægtninge Tyske [3]) Prokuratorer eller leiede Sagførere saa yderst forhadte, at vi lige fra Oldtiden, gjennem Middelalderen, og end til mod vore Tider finder Spor til, og selv i Lovene Levning af dette Had og denne Miskredit, hvori altid hos os Prokuratorer have staaet [4]). Thi ingenlunde maa denne Prokuratorernes Miskredit søges i vore Old- og Forfædres Had til eller Uvidenhed om Formaliteter i Rettergangen, dem de havde fuldelig saa mange af, som deres Efterkommere [5]). Man seer det til Exempel af Omgangen med juramentum Sacramentalium [6]). Vor i Lærdom som i Genium Professor Juris Primarius, Konferentsraad Schlegel, i sine grundlærde Be-

---

[1]) Christiani Schleswig-Holst. Gesch. 1 Th. p. 158.

[2]) Stjernhoeck De jure Sveon. Gothor. p. 72.

[3]) Se v. Halem Geschicht. Oldenburg u. Delmenhorst. 1. Th. p. 62.

[4]) Se af mange flere Beviser Hvitfeld i sin Fortale til Christian den 1stes Kronike.

[5]) Se til Exempel Schønings Norges Historie. 2 D. p. 252.

[6]) Stjernhöck 1 B. p. 113.

mærkninger til Kofod Anchers Lovhistorie, erindrer og derfor med Grund deres Vildfarelse, som vil, at vore Forfædre ei brugte Formaliteter. Tvertimod paastaaer denne Lærde, at de vare mere nøieseende her med, end vi ere for nærværende Tid, ei allene i Kontrakter, men og i den egentlige Retspleie, hvor visse Retsformularer vare vedtagne, dem de, der selv vilde gaae i Rette, nødvendig maatte kjende¹). Til end ydermere Bestyrkelse for denne Paastand, vil jeg her anføre Schønings Udladelser, der lyde som saa: Vore Formaliteter, Exceptioner, Krogveie, Chicaner og andet deslige, Beviser paa Politesse og en raffineret Indretning, have vore Forfædre besiddet deri i en høi Grad. Vore gamle Sagaer, saasom Landnamma Saga, Viga Glums Saga, Niala eller Nials Saga med flere, vise saa mange Prøver derpaa, at man ei uden Forundring kunde læse derom, som utrolige, endogsaa i en Tid, da Lovene ei vare skrevne, men maatte, tilligemed næsten utallige dertil hørende Formaliteter, bevares i Hukommelsen²). Et Beviis fra sildigere Tider paa Formaliteters Brug afgiver en af Kongen og Rigsraadet i Aaret 1536 mellem Slangerup Kjøbmænd og et Mol-

---

¹) Kofod Anchers Sl. Jurid. Skrift. 2 D. S. 439.

²) Se Norges Historie. 2 D. S. 247 til 253.

ler afsagt Dom om et Vænge. Her tabte Mølleren, blot fordi hans Fuldmægtig, Abbeden i Ebelholt, havde forglemt en Formalitet [1]). Men vore Oldfædre holdt det i Almindelighed anstændigere for fri Folk, at slaaes med Næverne, end med Munden [2]). Tvekamp, eller som den efter Oldtidens Talebrug kaldes, Holmgang [3]), var derfor den allerældste Maade, Stridigheder mellem Private afgjordes paa. Denne Afgjørelsesmaade, grundende sig i Folkets fri og krigerske Tænkemaade, har og derfor længst vedligeholdt sig. Thi skiøndt, efter Kristuslærens Erkiendelse her i Norden, Geistligheden vel søgte at indføre Jærnbyrd istedet for Tvekamp, saa ansaaes dog altid denne Afgjørelsesmaade anstændigere for den, der kunde og burde bære Vaaben. Munke og Fruentimmer brugte fornemmelig hin Maade, som derfor og kaldes: judicium secundum legem monachorum [4]). Endnu derfor i meget sildigere Tider finde vi og, at Tvekamp, til at bilægge Stridigheder ved, har, under visse Vil-

---

1) Danske Atlas, 6 Del p. 92.

2) Taciti Germania cap. 6.

3) Se Professor Thorlacius om de Gamles Holmgang, i det Skand. Lit. Selsk. Skrifter; og i denne Lærdes ligesaa interessante som populäre Aufsätze das griechische, römische u. nordlische Alterthum betreffend.

4) P. Ancher i Afhandl. om Retterthing. S. 116.

kaar, fundet Hjemmel i selve Lovene ¹). Ei at tale om vore Dages endnu brugelige Dueller, som vore følsomme Filosofer vel skrive meget imod, men Lovene, eller i det mindste deres Haandhævere, dog endnu, for være ei uden Grund, se igjennem Fingre med ²).

Men at komme igjen til Oldtidens Thingsteder, da vare de for hvert enkelt Distrikt engang udvalgte Steder altid de samme. Vore Forfædre bare en alt for stor Høiagtelse for disse hellige Steder, til at de letsindigen og unødvendigen skulde have forandret dem. Hos vore Bønder den Del af Nationen, der længst beholdt det fra Oldtiden erkjendte Nationalpræg ³), og skulde end længere og dybere have beholdt det, naar dens Ungdom ikke i de senere Tider vare trukne ind til Stæderne, for at døne som Militære ⁴), hos disse finde vi endnu Spor af de-

¹) Holbergs Danmarks Riges Historie, 3 Tom. p. 148.

²) I det mindste troer jeg, at Dueller i den militære Stand ikke lader sig hæve; eller maaske bør hæves, om de end stundum maa indskrænkes. Ere desuden Afgjørelser ved Dueller mere skikanøse, end Afgjørelser ved vor Rettergang?

³) Herpaa findes flere Beviser i Præsten Junges Den nordsiællandske Landalmues Karakter.

⁴) Jeg kan med nogle vore ellers saa agtbare som selvtænkende Skribenter, men som maaske ikke have min Erfaring, ingenlunde overbevise mig

res Oldfædres Agt for de ældgamle Thingsteder, hvoraf Tiden og den graadige Jordbruger har levnet os nogle faa ærværdige Mindesmærker paa vore Marker [1]).

Af Thingene vare nogle faa for det hele Land eller den hele Provinds, de flere andre for enkelte Distrikter af Landet. Hine vare Landsthingene, disse Herredsthingene. Desuden gaves og Sysselthinge. Men disse og deres Jurisdiction veed man lidet vist om. Vi vide, at Jylland og Sjelland have fra de allerældste Tider været inddelte i Sysler. I første Provinds er og endnu nogle Sysslers Navne, f. E. Vendsyssel, Harsyssel i almindelig Folkemunde. Ja og Skaane var i ældre Tider deelt i Sysler [2]), som denne Landeinddeling var her i Norden baade ældgammel og nok almindelig [3]). Inddelingen i Sysler reiser sig maaskee fra de Tider Fylkekonger eller Skattekonger have delt Landet imellem sig. Vor berømte og lærde juridiske Oldgrandsker

om, at vor Bondestand vinder i Kultur, hvorsom dennes vigtigste Del er Moralitet, ved at de unge Bonderkarle skulle i nogen Tid ligge i Borgerleie.

1) Se Prof. Thorlacius Om de i Danmark endnu tilværende Hedenoldshøie og Stensætninger. Kbhvn 1819. 8.

2) Suhms Historie af Danmark. VII. p. 581.

3) Historie af Danmark. III. T. p. 213.

Kofod Ancher [1]) mener, at Landets Inddeling i Sysler har havt geistlige Sager til Hensigt. Men denne Hensigt har da kun først kundet finde Sted, efter Kristendommens Indførelse. Af det hos Testrup anførte Thingsvidne, udstædt fra Jelling Syssélthing, synes dog ikke, at den deri omvundne Sag har i nogen Maade været geistlig, eller engang vedkommet geistlige Personer [2]). Anchers værdige Efterfølger troer ikke heller, at Inddelingen i Sysler har nogen geistlig Oprindelse [3]). Imidlertid lader det sig nok ikke heller forsvare, med Ossersøn at ville gjøre Sysselthing og Herredsthing til enstydige [4]); thi man seer, at jydske Lov tydelig gjør Forskjel mellem disse to Retter, som tvende ganske forskjellige Jurisdictioner [5]). Da denne Lov er af vore gamle Love den eneste, der taler om Sysselthinge, saa giver det mig Anledning til at formode, at denne Jurisdiction kun i Jylland har fundet Sted. Jeg bestyrkes i denne Formodning af forhen efter Testrup omtalte Thingsvidne fra Jelling Sysselthing [6]), og af, at Den baade som

[1]) See Afhandlingen om vore gamle Retterthing. §. 5.
[2]) Relation om Thingene. p. 15.
[3]) Schlegel i Sl. J. St. 2 D. p. 758.
[4]) Glossarium p. 758.
[5]) 1 B. 37 C. og 2 B. 57 C.
[6]) l. c. p. 15.

Amtmand og som Skribent meget fortjente Hofman vil, at endnu i Aaret 1424 Hard Syssel havde sit eget Thing, der og benævnedes Hardbo Byg-dething [1]). Maaske have Inderne sildigst villet give Slip paa deres Syssething, hvis Jurisdiction er unægtelig fra de allerældste Tider. Det er og bekjendt, at de gamle Danske have været meget paastaaende i at beholde deres Jurisdictioner og Thingsteder [2]). Men nu til de fædrenligste Jurisdictioner.

Baade som almindelige Forsamlingssteder for det hele Land til offentlige Sagers Afgjørelse, og som hele Landets almindelige Retterthing, have Landsthingene altid havt en fortrinlig Anseelse. Thi deels synes Landsthingene at være ældre end Herredsthingene, da i de ældste Tider vare faae Jurisdictioner; (herimod gjøre man mig ingen Indvending af, at man overalt i vore Landsbysogne finder Levninger af gamle Thingsteder eller Thinghøie, da jeg anseer disse Høie for at have i Oldtiden været Steder for enkelte Sognes Forsamlinger, i Sognets fælleds Anliggender, altsaa hvad nu kaldes og findes i enhver Landsby, Stævnet; thi Navnet Thing var i Oldtiden Benævnelsen for enhver offentlig For-

1) Danske Atlas. V. p. 801.
2) K. Ancher l. c.

samling og Stedet den holdtes paa) [1]; men deels søgtes og Landsthingene, som almindelige Forsamlinger for det hele Land af en større Mængde, end de mindre Herredsthinge. Paa Landsthingene især besluttedes Kongernes baade Antagelse og Afsættelse; som i de ældre Tider skedte med Harald Gormsen paa Vibborg Landsthing [2], og i de sildigere Tider med Kristian den Anden, der endog modtog Underretningen om sin Afsættelse af en Nørrejyllands Landsdommer, den frædske Mogens Munk [3]. Saxe fortæller os: hvorledes Folkevennen Erik Eiegod ved Landsthingene lod bekiendtgjøre det sørgelige Budskab om sin forehavende Reise til det hellige Land. Ikke uden Deltagelse læse vi om den Sensation, denne Tidende opvakte især paa Viborg Landsthing [4], som overalt var ifølge Jyllands Størrelse det anseeligste Thing, hvilket end Lauritzen Wolf kalder det mægtige Landsting [5]. Paa Landsthinget opbragte Skjalm Hvide Folket mod de grumme Vender, der havde dræbt hans Broder

---

1) Consilium populorum commune, quod thing vocatur siger Adamus Bremensis i sin Histor. Eccl.

2) Saxonis Hist. Danic. Lib. X. p. 185.

3) Hvitfeld i denne Konges Krønike p.

4) l. c. Lib. XII. p. 226—27.

5) Encomion regni Daniæ p. 37.

den Falsterske Auke [1]). Til samme Thing førte hans Sønner Hertug Knuds blodige Klæder, og, ligesom den store Valdemar med de ham af Svend Grathe bibragte Saar, foreviste Folket dem [2]). I alle vigtige Sager forespurgte man sig paa Landsthingene: om hvad der i forekommende Tilfælde var Ret eller ikke. Selve Kongen gjorde det. Tingsvidnet den pommerske Erik lod tage paa Viborg, Sjellands, og Skaanes *Landsthinge*, om at Slesvig eller Sønderjylland altid have lagt under Danmark [3]), viser os, hvor anseete Landsthingene da maa have været. Imellem samme Konge og den sjellandske Biskop Jens Andersen Lodhat (ikke som Hvitfeld vil Jernskjeg [4]) blev paa Sjellands Landsthing i Aaret 1419 foretaget Stridigheden om Kjøbenhavns Slot og By [5]). Alle Thingsvidner i *vigtige* Sager, alle betydelige Eiendommes *Pantsætning* og Skjødning ansaaes derfor høitideligere og af større Virkning, naar de vare foretagne paa Landsthinget, end paa de andre Thinge. Heraf havde vi endnu den Levning i vor

---

[1]) Saxonis Grammat. Hist. Danic. Lib. XII. p. 225.

[2]) L. c. Lib. XIV. p. 240 & 277.

[3]) Hvitfelds Krønike p. 682. Udg. i Fol.

[4]) Danske Magazin, 5 Bind, p. 294.

[5]) Pontoppidan Origines Hafnienses p. 86 &c.

gjeldende Kristian den Femtes Lov, at saa kaldet frit Jordegods [1]) lige til Landsoverretternes Organisation i Aaret 1805 skulde paa Landsthingene skjødes og pantsættes, eller, rigtigere talt efter nu brugelige Omgangsmaade, at Skjøde- og Pante-Brevene paa frit Jordegods, der skulde læses og protokolleres [2]). Vel synes i de ældste Tider ikke at have været nogen Forskjel mellem Over- og Underretter. Men som foranførte svenske Lovlærde og vidner [3]), man stævnede sin Vederpart nu til Herredsthinget, nu til Landsthinget, udentvivl som man fandt det beleiligst og sikkrest, og snarest troede at nyde sin Ret. Alt langt op i Tiden findes dog Landsthingene, at have været Overretter for Herredsthingene, hvis afsagde Domme af den med Herredsdommeren misfornøjede Part did indstævnutes. Men dog, efterat Landsthingene endog vare indsatte som Overretter, har baade Dommerne ved Underretterne og Parterne selv havt, og givet sig Frihed,

[1]) 5 Bogs 3 Kap. 3 og 28 Artikle. Se og om Bemærkelsen af frit Jordegods før Suveræniteten, Arnt Berntsen i Danmarks og Norges Herlighed. 2 Bog 1 Part. p. 9 og 10.

[2]) I Sverrig forfattes Dokumenter, lydende paa saadant Gods, i Underretten, og confirmeres i Overretten. Cf. Stjernhoeck De Jure Sveon. Gother. p. 35.

[3]) Stjernhoeck l. c. p. 34.

hine at henvise til Landsthinget de Sager, hvis Paadømme forekom dem for vanskelig [1]), disse ganske at forbigaae Herredsthingene, og strax anlægge Sagen for Landsthinget [2]). Selve Lovene give heri Herredsdommerne Medhold. Recessen af 1533 siger saaledes: „Waare och nogen Sag saa sna'r, oc handt uforstandelige, att handt ikke trøste sig at dømme retferdeligene ther, tha skal mandt then indsette for Landsdommere til Landz=Ting" [3]). Denne med en ordentlig Rettergangsmaade stridende Misbrug har venteligen foranlediget, at Christian den 5te i sin Lov [4]) saa omhyggelig har fastsat; hvorledes alle Sager først skal behandles og dømmes paa ved Underretterne, forinden de maa komme for Overretterne. Anseelsen, Landsthingene da stode i, gjorde og, at Landsthingsdomme da vedtoges som Love, og derfor indførtes i vore Lovsamlinger. Ja som Ancher i sin lærde Fortale til hans Svar paa juridiske Spørgsmaal erindrer, at man

1) K. Ancher Om vore gamle Rettertingꝫ §. 58.

2) Man har — siger Schlegel — tilforn ikke villet forbinde Dommerne til at dømme videre, end hvad de vidste god Rede til. Se Kofod Anchers Sl. Jurid. Skrift. 2 D. p. 854.

3) Se Recessen af Aaret 1533 i danske Magazin 2 B. p. 109.

4) 1 B. 2 C. 3 Art.

i Middelalderen ingen juridiske Fakulteter eller andre Lærde havde, at spørge sig til Raads hos om juridiske Tilfælde uden Overretterne, saa finder man og i de ældre Herredagsdomme [1]), at Landsdommerne tillige have dømt paa Herredagene, og før disse opkom, mødte Kongerne selv, og adspurgte sig paa Landsthingene [2]). Kort intet vigtigt, enten offentligt eller privat afhandledes og besluttedes, især i de ældre Tider, Landsthingene jo havde Deel deri. Altid stode derfor og Landsthingene under Kongernes umiddelbare Opsyn, uden at dermed de siden mægtige Lehnsmænd havde noget at bestille [3]). Landsdommerne beskikkedes og derfor umiddelbar af Kongen, der selv modtog Eeden af dem. Thi Ludvig Albertsons Lehnsrettighed, at forsyne Landsthingene med Dommere [4]), var kun en Følge af daværende Anarkie. Den slesvigske Kong Valdemar gav ham, som sin Velgjører, denne Herlighed med samme Ret Kongen selv havde modtaget Riget, og denne Ret, vide vi jo, var mere usurperet end lovlig. Det synes ikke, som at der

[1]) I Langebeks danske Magasin findes flere dette Slags Domme.

[2]) Se danske Magasin. 5 B. p. 319.

[3]) Se K. Ancher i Afhandlingen om vor gamle Retterting. 8 Capit.

[4]) K. Ancher l. c.

i Middelalderen har været flere end een Landsdommer ved hvert Landsthing. Men da denne i sine Domme altid spurgte sig til Raads hos de Nærværende paa Landsthinget [1]), saa har ikke heller Rettens Pleie herved kunnet tabt. Der spørges, om Landsdommerne immer have været Adelige? At dømme af de Navneregistere, som paa Fortidens Landsdommere haves hos Testrup [2]), Pontoppidan [3]), og andre Forfattere [4]), skulde jeg troe jo. Fra den Tid vor Adels Indflydelse især blev vigtig, som jeg regner fra Valdemar den Andens Fængsel til Souverainiteten, have vist de allerfleste Landsdommere været Adelige. Østersøn siger og: at Landsdommerne ere tilforordnede eedsvorne Adelspersoner, undtagen paa Bornholm, Møen og i Blegind, hvor der ere leeg, det er, borgerlige Folk, maaske, lægger han til, for deres Ringheds Skyld [5]). Naar Hvitfeld i sin Dedikasjon foran Christian den Førstes Historie siger: at en af Adel præsiderer og forestaaer

---

[1]) See K. Ancher. Om vore gamle Retterting. §. 4.

[2]) I Relasionen om Thingene. p. 85.

[3]) Dansk Atlas. Herimod gjørdes og Forestilling paa Rigsdagen 1660; see Spittler. p. 121.

[4]) F. C. Rhode i sin Lollands Historie. 1 B. p. 67 fl. See og en Forestilling herimod i Spittlers Souverainitets Historie. p. 121.

[5]) Glossarium p. 476.

Landsthinget, da mener han udentvivl og Landsdommeren, der skulde være adelig. Thi det findes ikke, at Andre have præsideret i Landsthingene, end Landsdommeren, som derfor nævnes først i de fra disse Thinge udstedte Breve. Efter Indflydelsen Landsthingene havde, og da Landsdommerne ofte sadde som Dommere paa Herredagene, er det og ikke rimeligt, at de Adelige have taalt disse da saa vigtige Domstole beklædte af Andre, end Adelige [1]). Men, skjøndt Landsthingene [2]) saaledes havde et stort Fortrin for Herredsthingene, saa vare dog disse sidste, hvorvel mindre Forsamlinger, meget vigtige og høiadelige, især i den fjerne Old.

Herred er et Ord, som forekommer i de allerældste Mindesmærker [3]). De nordiske Landes Inddeling i Herreder er nok lige gammel med deres Bebyggelse. Vist langt ældre, end at, som Testrup vil, Herred skulde have faaet Navn af Hærremænd [4]). Herred findes i de gamle norske

---

1) P. Anchers Gl. J. R.

2) Hvad Landsthingene var i Danmark, det var Laugthingene i Norge. En gammel norsk Laugmand var saa Fornem paa det, at han kunde ægte en kongelig Prindsesse; s. Schønings Fortale til Udgaven af Snorro. 1 Del, p. V.

3) Suhms samlede Smaaskrifter, 9 Del, p. 154.

4) I tilanførte om Thingene, §. 10.

Love at have betydet al Slags Landbygd i Almindelighed, hvad enten Stort eller Lidet. Vidalin udleder det af her ɔ: hid og at ɔ: til [1]). Kofod Ancher derimod af Hær ɔ: en Samling af Krigsfolk; hvorfor og denne berømte Oldgrandsker troer, at Herredsinddelingen har en militær Oprindelse [2]). Ogsaa paa Herredsthingene afhandledes saavel offentlige som private Sager. Ogsaa paa disse Thinge maatte Kongerne møde, for der af Thinglaugets forsamlede Beboere at lade sig hylde. Selv ved disse Retter sadde Oldtidens ærværdige Konger i egen Person Thing med Bønderne, og dømte paa de forekommende Sager. Ja jevnlig at indfinde sig paa disse Thinge, var Veien for Kongerne, til at gjøre sig yndede af Folket. Derfor lastes og de Konger, der forsømte denne Pligt, da derimod de Konger roses, som fyldestgjorde den. Saaledes laster Saxo Svend Grathe, som den der ikke, efter de danske Kongers Viis, besøgte Thingene, men holdt sig det sin Ære for nær, at tale med Almuen [3]). Derimod roser samme Historieskriver ogsaa herfor Erik Eiegod, hvilken Konges Po-

---

[1]) I Arnesens Indledning til den islandske Rettergang findes 13 Cap. p. 422 flere dette Ords Etymologier.

[2]) Gl. J. Sk. 2 D. p. 755.

[3]) Saxon. Grammat. Hist. Dan. Lib. XIV.

pularitet ogsaa fra disse Forsamlingssteder blev saa almindelig bekjendt. Thi, som Historien har ligeledes opbevaret, forlod Kongen ingen Mand, tigemeget om det var en borgerlig eller adelig, om i Kredit eller ikke, uden han, efterat have skaffet sig Underretning om Enhvers huslige Forfatning, bad at hilse Kone og Børn [1]). Rettens Pleie er vigtig. Det nøieste Opsyn herover har derfor og altid paalagt Kongen, som Statens fornemste og første Embedsmand. Thæt æræ Kunungs Æmbet at gæmmæ og giøræ reth o: det paaligger Kongen, at bære Omsorg for og pleie Retten, siger jydske Lovs Fortale, som derfor og kalder Kongen Lovens Gæslæman o: Bevogter, Haandthæver. Fra umindelige Tider finde vi og, at vore Konger have været Landets de vigtigste Dommere, der dømte i Fællig med Folkets Repræsentanter, de tolv Mænd, til hvis Indretning findes Spor hos os, fra den høieste Old [2]). Men ligesom dette Kongernes Opsyn over Rettens Pleie fordrede, at Kongerne jævnlig maatte indfinde sig paa Thingene, saa fik de og derved den bedste Leilighed, at gjøre sig bekjendte for Folket, paa hvis Tillid og Kjerlighed Kongernes større eller

[1]) Se Suhms Charakteristik af denne Konge.

[2]) Se om denne Domsmaade Westphalen i Fortalen til Mon. Ined. T. III. 62. f.

mindre Indflydelse og Magt ene berøvede. Blandt flere vor sidste Kong Valdemars store Fortjenester, som den for sin store Lærdom berømte Gram saa grundig har sat i Lys, er den ikke den ringeste, at denne store Konge jævnlig indsandt sig i Landets Provindser, og der hele Uger og Maaneder sad Thing, hvorved han undersøgte de mange Forurettelser, ved hvilke de Adelige i foregaaende urolige Tider havde tilvendt sig Meget baade af Kronens og Undersaatternes Gods. Thi ved denne Kongens saa flittige, som upartiske Undersøgelse maatte disse mægtige Usurpartører oplade til rette Ejermand det uredelig fangede Gods [1]). Som Kongerne saaledes holdt sig Rettens Pleie for en af deres æresfuldeste Forretninger, saa toge heller ikke de fornemste Kongens Mænd og Undersaatter i Betænkning, at bidrage deres til Rettens hailige Pleie, men gjorde sig endog Ære af, personlig at overvære samme. Riddere, Væbnere, Bisper, og andre Geistlige, ingen undsloge de sig for, paa Thingene at møde, nu som Dommere, nu som Vidner, ja endog som Rettens blotte Bisiddere. Herom vidne de Tiders Thingdokumenter [2]).

[1]) Hans Grams Forbedringer til Kong Valdemar Christophersens Historie; i det Kiøbenhavnske lærde Selskabs Skrifter 4 D. s. 8.

[2]) Se Testrups Relasion og Danske Magasin.

For saa vigtig ansaaes Rettens Pleie i de Tider, og saa hvitidelig holdtes endog de nu saa lidet agtede Underretter. Hvor let herfra at slutte sig til den gode Virkning, denne Thingenes Agt maa have havt paa Rettens Pleie? endog under en mindre fuldkommen Rettergangsmaade, end vore Tiders. Thi at vore Tiders, skiøndt i mange Dele selv ufuldkomne, Rettergangsmaade, dog er i meget fuldkomnere, end hine ældre Tiders, kan vist ikke nægtes. Jeg vil anføre herpaa nogle Beviser. Saaledes i kriminelle Sager gik Proceduren alt for meget ud paa den Skyldiges Befrielse, [1]) en Feil, der er saa meget skadeligere for det Offentlige, som Forbryderes Straf er af største Vigtighed, mindre for Forbryderens egen Skyld, end for hans Medborgeres. Feilen, troer jeg, fortjener vel at erindres, da vore Dages stundom altfor følsomme Kriminalister synes ved deres nu og da altfor milde Straffe at falde til samme Feil [2]). Endvidere var det og i de

---

[1]) Se P. Ancher. Om vore gamle Retterthing §. 41.

[2]) Saaledes befrygter jeg med Grund Følgerne af den fra Straf i Forbedringshuser substituerede Vand og Brøds Straf, hvis Eksekution dertil er og maa i Provindserne især være saa hel upaalidelig, som de Folk ere, man maa tage til Fangefogder. Indretningen med Forbedringshusene var

Tiders Rettergangsmaade en ikke mindre skadelig Feil, at man ikke nøie nok gjorde Forskiel imellem en Dommers og et Vidnes Forretning; men begge da altfor ofte forrettedes, som i Norge [1]) af de samme Personer. Som endnu en Feil kunde og anføres, at man fæstede for megen Tro til Parternes Eed. Men vor nuværende Indretning med Vidneeden for for vor nuværende Rettergangsmaade vist være ligesaa skadelig, ja maaske skadeligere [2]). Dog de ældre Tiders Things udvortes Høitideligheder have bødet paa dets indvortes Mangler.

Vi ville nu see, hvorledes vore Things Agt forfaldt; saa at Thingstederne af deres gamle Herlighed beholdt Intet tilbage uden Skyggen og Navnet Thing. Thi dette Ords oprindelige Bemærkelse er et Sted, hvor Folk forsamles [3]). Men da Folkeforsamlingerne med Folket tabte sig, saa har og Ordet Thing tabt sin første Bemærkelse. Ventelig har Ordet

fortræffelig, naar den var bleven fuldkommen organisert i fra Tingthusene forskilte Bygninger.

[1]) K. Ancher. l. c.

[2]) Maaske rigtigst aldrig at bruge Eed i Rettergang uden i Livs- og Æres-sager.

[3]) K. Anchers Sl. Jurid. Skrift 2 D. p. 747—48. og Christianis Schleswig-Holstein. Geschichte 1 Th. p. 57.

Thing, erindrende om Folkets oprindelige Rettigheder, just derfor været ubehagelig. Man har derfor ikke heller i de sildigere Tider brugt dette Ord til de for Rettens Pleie siden indrettede Steder, men istedet for Thinge benævnet dem Retter, som Høiesteret, Hofret o. s. v.

Den geistlige Magt eller Hjerarkiet gjorde det første Skaar i vore Thinges Herligheder, ved Udvidelsen af den geistlige Jurisdiktion, der tilsidst blev grændseløs. Thi uagtet allerede i de første Tider, efterat Kristuslæren havde opsvunget sig til Statsreligion, blev i Lovene bestemt, at, ved de geistlige Sager, kun skulde forstaaes Sager Religionen angaaende, saa blev dette dog siden udvidet til, ikke allene Sager geistlige Personer angaaende, men og til en Mængde andre, selv stundom Gjeldssager [1]). Saaledes fik de for deres Domstole alle Ægteskabssager, og hvad med dem i noget Maade stod i Forbindelse, som Tvistighed om Medgiften, Morgengaven o. s. v. Ligeledes dømte de i alle Tiende- og Tiendevæsenet vedkommende Sager. Endvidere om Renter, og alle Sager Tro og Love angaaende. Ogsaa i Sager, der reistes af Testamenter eller Døendes Gavebreve vare de Dommere [2]). Kort

---

[1]) Geschichte von Engelland 1 Th. p. 412 (H).
[2]) Se Remer Abriß d. gesellschaft. Lebens p. 522.

Geistligheden vidste saaledes at udvide sin Jurisdiktion, at, som den fromme Fleury, skjøndt selv Katholik og Prælat, bemærker, det stod i denne Stands Magt, at uddrage fra den verdslige Jurisdiktion, og trække hen til de geistlige Retter Folk af alle Stænder og Sager af alle Slags [1]). Det heed kun, at den Synd Troes og Loves Tilsidesættelse var begaaet ved en og anden Kontrakts Misligholdelse, strax tvang de Geistlige blot borgerlige Kontrahenter til at møde for deres Domstole [2]). Desuden opstode nu mange baade nye Indretninger, og, under Foregivende af Guds Lov, nye men indbildte, borgerlige Forbrydelser, dem Oldfædrene aldrig havde kjendt. Vore kriminelle Love især opfyldtes da med saa mange blodige Straffe. Heraf Kjætteres ubarmhjertig Behandling, som om det kunde befales Nogen, hvad han skal og maa troe og tænke, og ikke maa troe og tænke. Heraf de upassende Anordninger om Kirkedisciplen, Bøder for Leirmaal, o. s. v. Heraf de haarde Straffe mod Kirketyven, der dog, naar han hellere stjæler Kalken paa Kirkens Altar, end Kruset paa Bondens Bord, ikke gjør det af nogen Foragt for Kirken, men fordi han

1) cfr. Du Cange Med. & Infim. Latin. sub Curia Christianitat.

2) Giannone Neap. Gesch.

troet, at hiint er af større Værdie, end dette. Heraf Straffene for Helligbrøde, og de mange saakaldte Sabbatsanordninger, der saa ganske stride mod Hensigten af den Dag, der er en af Kristendommens og dens Kirkes fortrinlige Indretninger [1]). Heraf de saa uretfærdige, som upassende Straffe for Selvmord. Heraf, at Drab altid skulde straffes med Drab, og Regjeringerne saaledes forledes til selv at begaae den Forbrydelse, de straffede hos Undersaaterne [2]). Heraf de mange flere Justitsmord paa Kættere, Troldmænd, Hexe og saadanne, hvis Forbrydelser oftest kun bestode i deres større Forstand fremfor deres Samtidige [3]). Hierarkiet gav os ogsaa geistlig Ledregning med sine forbudne Grader for Ægteskab, og de gyselige Straffe for Blodskam [4]). Med de kristne Geistlige fik

1) J. J. Cella har i freymüthige Aufsätze 3 B. p. 139 en Afhandling, Ueber die Sonntagsfeier in christlichen Staaten, hvori man om denne Sag vil finde meget Godt.

2) Se herom mine to Afhandlinger i Minerva om Selvmord, og om Livsstraffes Nødvendighed.

3) En Samling af saadanne Justitsmord vil man finde i Grønlunds Skrift om de i Ribe for Hexerie Dømte.

4) Thi Blodskam var og kaldtes Kætteri se J. Baden Symbola ad aug. lingvæ vernac. copias p. 49.

vi og Testamenter, og saa mange andre i Kirken og Staten nye Indretninger, hvoraf fulgte nye Overtrædelser eller Forbrydelser. Dog med al denne Geistlighedens Indflydelse paa Staten som i Kirken, beholdt dog Nordboen sine egne gamle og indfødte Love, skjøndt de vel i Meget maatte formes efter det nye Hierarkie. Thi de Danske, som overalt Nordboerne, vare meget paastaaende i at holde paa og forsvare gamle fra Oldfædrene nedarvede Skikke, Love og Rettigheder. Ikke kunde de derfor finde sig i, at deres gamle indenlandske Love ombyttedes med nye og fremmede. Maaske, saa formoder jeg, har Geistlighedens frygtede Indflydelse givet Forfædrene den første Anledning til i Pennen at forfatte deres gamle Vedtægter og Love. Aldrig fik derfor enten de romerske eller kanoniske, rigtigere pavelige, Love [1]) den fuldkomne Indfødsret hos os, som disse fremmede Love naaede i snart alle Europas Lande, udenfor Skandinavien. Hvor lidet Forfædrene her i Norden kunde finde sig i fremmede Love og Paalæg viser de store Vanskeligheder, Clerus havde at stride mod, for at faae indførte Tiender, Testamenter og Coelibatet. Allevegne har den, under den

[1]) Denne Materie omtaler Forfatteren udførligere i sin danske Lovkyndigheds Historie, som vil findes i følgende Deel af disse Afhandlinger.

foregivne Titel af Guds Befaling [1]), indførte Tiende opvakt Misfornøielse. Men ingensteds har man dog dristigere modsat sig denne Afgift, end her i Danmark. Kong Knud den Fjerde maatte betale med Livet Tiendens Paalæg. Hans Død skulde maaske have standset Paalæggets videre Fremgang, havde han ikke gjort Bisperne til Statens fornemste Ministre; men herved fik de Geistlige Leilighed til, med den verdslige Arm at udføre, hvad den geistlige ikke kunde magte. Absalon, denne store Mand, men større, havde han ikke været Geistlig, vidste saaledes at anvende sin Minister- og Bispemagt til at faae indført Tienden. Thi hans voldsomme Opførsel mod Skaaningerne, for at afnøde dem Tienden, kan selv en Lovtaler, som Jacobi, ikke besmykke [2]), men bliver altid en Plet i Absalons ellers saa hæderfulde Liv, skjøndt jeg derfor ikke heller nægter, at den af nogle vore Historikere stundom forstørres [3]), og at man overalt i Beretningerne i denne Anledning om baade Kongen

---

1) Se Tycho de Hofmans Afhandling om Tiende, hvoraf det første Oplag udkom 1753 og et senere 1774, som Sandvig besørgede.

2) Se Kjønne Videnskabers Selskabs Skrifter 2 Hæfte.

3) Dette har især vor lærde Abraham Kall bemærket, se Suhms Historie af Danmark.

Hellig Knud og Erkebispen Absalon glemmer, hvor nødvendige faste Indtægter da vare for Kirken og dens Præster, og at efter Tiderne ingen bekvemmere faste Indkomster, end just Tienden, lettelig var at paafinde, som vel overalt endnu i vore Dage denne for Kirken og dens Lærere vigtige Afgift lempelig bør vedrøres, naar den for Staten vigtige kirkelige Indretning ei skal rokkes, om ei strax, saa dog i Tiden [1]). *Knud* og Absalon feilede begge, ikke i, at de vilde *indføre* Tienden, men i at de vilde sætte den, som en bestandig Skat, af Folk til staaende Skatter uvandt, forhadte Paalæg igjennem med Magt, uden at tage Hensyn til Folkets Tænkemaade. Det gik Knud og Absalon, som det gaaer vore Dages Skolezeloter, der af Iverighed for den gode Sag opbringe Dem, hvis Medhold til dens Fremme dog er saa saare nødvendig, ved paa *upassende* Tid at ville sætte nye og kostbare, skjøndt i sig selv nyttige Indretninger igjennem.

---

1) I vore underordnede Tiendekommissioner burde saaledes aldrig være Tiendeeiere, endikke Tiendetagere; og Overtiendekommissionen troer jeg mere passende havde fyldestgjort sin Hensigt, ved at være bleven organiseret som en mobil Kommission. Og endda vilde jeg, at ogsaa dens Kjendelse skulle have været underordnet Rigets øverste Domstol Høiesteret.

Hvor langt anderledes tænkte og handlede i lige Anledning den ærbærdige Prælat Alkuin, da hans Herre Carl den Store vilde aftvinge Saxerne Tienden. „Det overveie Du selv, o Første, skriver denne sjeldne Geistlige til Carl [1]), om det er tjenligt, at paalægge de vankundige Folk i deres Oplysnings første Dage det Tiendens Aag; saaledes at det af hver og en kræves; ligesaa overveie Du, om Apostlerne, hvilke Christus selv havde oplært, og hvilke af ham udsendtes for at lære, om de have krævet Tiende eller ladet den kræve. Det er sandt, at Tienden kommer os Geistlige vel tilgode, men heller end vi miste den, end hindre Religionens Udbredelse. Vi der ere fødte under Kirkens Tugt, der ere opdragne og oplærte under samme, vi kadle neppe, at af al vor Eiendom skal tiendes, hvormeget rimeligere er det, at hine med den liden Kundskab og den Attraa til at eie, ikke skal finde sig saa villigen i at afgive det, der kræves. Men blive de først stærke i Kristendom, og vante til dens Love, da kunde og sværere Pligter paalægges dem, og de med deres sunde Begreb skulde da ikke fatte Uvillie mod Kristendommen.“ [2]). Nu Testamen-

[1]) Se Thyge Rothe om Kristendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i Europa, 3 Deel, p. 136.

[2]) Noget anderledes giver Schrock Udtoget af dette Brev i sin christliche Kirchengeschichte, 19 Th. p.

ker, hvilken ny Grunde for Middelalderens Geistlige, veed Enhver, i den Tids Historie kun lidet bevandret. Men hverken de Tydske eller de Nordiske kunde faae dette Slags Dødsgaver i deres Hoveder, da de fandt det ubilligt, at berøve deres Slægtninge, hvad dem fra Arilds Tid havde tilkommet y). Jævnlig opstode derfor om disse Testamenter Processer efter Testatorernes Død, og det maatte derfor og være de Geistlige vigtigt, at faae for deres Domstole disse Testamentssager til Paakiendelser, men man kan og heraf slutte sig til Udfaldet af de fleste Sager af dette Slags. Dog Roms Curie maatte selv findt sig i, at disse Testamenter stundom indskrænkedes z). Imidlertid vedbleve dog disse Testamenter længe at berige Kirkerne og disses Tjenere a), og var derfor og en af de vigtigste Gjenstande for Ab-

262; men dog, saa at man deraf see denne for sin Tid oplyste Prælat har været imod Tiendens voldsomme Indførelse.

z) Derfor at det aldrig helt i Tiden kunde blive tilladt, at bortgive al sin Eiendom ved Testamente; se herom især K. Ancher om de gamle danske Lovers Grundsætninger; §. 52, og Schlegels lærde Bemærkninger derved.

a) Se K. Ancher l. c.

b) Se Schlegel i K. Anchers Saml. Jurid. Sk. 2 B. S. 461 f.

lens Opmærksomhed paa den efter Kong Frederik den Førstes Død holdte mærkelige Rigsdag [1]. Nu Coelibatet eller den Lov, ifølge hvilken de Geistlige ikke maatte være givte, hvorom vi have en egen Afhandling i vor lærde Bisskop Münters vermischte Beiträge zur Kirchengeschichte [2], den jeg derfor kan henvise til. Imidlertid vil jeg kun lægge til, at saa stræng end Loven var, saa finder man den dog her i Norden saalidet overholdt, at i Sverrig endog mod Reformationen fandtes givte Præster af ikke ringeste Slags [3].

Aarsagen til denne Geistlighedens Indflydelse var vel deels Religionen, den forkyndte, men deels og de med sammes Forkyndelse nødvendig forbundne Indsigter, især hos de høiere Geistlige. Thi Indsigterne, saa ringe de end hos mange vare, saa meget mere agtedes de dog, jo sjeldnere de vare. Selv Skrift var en Videnskab forbeholden ene de Geistlige, især de høiere, og mellem disse gaves der stundom en Prælat, som ikke kunde skrive [4]. At fremme Oplysning var ikke denne Stands Sag. Den vilde derved have skadet sin Indflydelse. Geist-

---

[1]) Se Hvitfeld i denne Konges Kronike.
[2]) Se og denne Lærdes danske Reformationshistorie. 1 Deel, p. 128. 207.
[3]) Münter l. c. p. 338.
[4]) Se Holbergs Kirkehistorie. 2 Tom. p. 86.

lighedens Indflydelse var derfor allevegne. Den spores baade i Lovgivelsen og i Lovens Haandtævelse. Mange af vore Love fra Middelalderen, ja fra en vis Tid i dem vel alle, finde vi derfor, at være forfattede paa Latin, hvilket indtil Kong Oles Tid var Cancellisprog. Thi Latin var Geistlighedens almindelige Sprog baade i og udenfor Kirken. „Fordi Munkene," siger Tyge Rothe [1]), „udsendte fra Rom overalt kunde fremføre Bud og Ærinde, og Paven tale til hvert Folk, og i hvert Land, derfor brugtes Latin i Bullerne og i Gudstjenesten." Alligevel kan ikke nægtes, at dette Sprogs vist nok, især i Gudstjenesten, urimelige Almindelighed førte den Nytte med sig, at den vedligeholdt den Rest af Videnskabelighed, som ellers vist ganske havde villet været tabt. Thi ved det den for Kirken i Tiden bestemte Yngling altid skulde oplæres i Kirkens Sprog Latin, blev dog en og anden Yngling af opvaktere Hoved nysgjerrig efter at læse noget mere, end kunde læses i Vulgata, Codex, og Legenderne, og af mangen saadan Yngling opstode just de Mænd, som i Middelalderens ellers saa uvidenskabelige Sekler, vedligeholdt Videnskabelighed og Oplysning, skjøndt ofte paa deres timelige Vels Bekostning. Endog fra vore verds-

[1]) Om Christendommens Virkning. 1 D. p. 221.

lige Thinge finde vi Thingdocumenter udstedte i Geistlighedens barbariske Latin. Thi ogsaa paa Thingene gjorde Geistligheden Tjeneste, hvorpaa findes Beviser i de hos Testrup og i det danske Magasin anførte Thingdocumenter, hvor jevnlig forekomme Geistlige, der have beklædet Retterne, nu som Meddomsmænd, nu som Thinghørere. Mangel paa Skrift har vist især gjort Geistlighedens Nærværelse paa Thingene nødvendig. Thi først henimod Reformationen i Aaret 1533 blev det Herredsfogderne paalagt, at de skriftlig skulde afsige deres Domme, som først henved et hundrede Aar iforveien Skrift var ved Tysklands Retter indførte [1]. Dog med denne Geistlighedens Indflydelse i vore verdslige Love, da ligesom den aldrig blev saa stor, at vi tabte vore gamle og for Landet meest passende Love, saa bør det og erindres, at Indflydelsen gjør nogle de Tiders Geistlige megen Ære for deres Indsigter. Saaledes har den Viborgske Bisp Gunner gjort sig meget fortjent ved den Deel, han har i jydske Lov, dette Middelalderens Mesterstykke af Lovgivning [2]. Denne sieldne Prælat

---

[1]) Se Koppe Nachricht von der Verfassung der Gerichte in Hessen, p. 346.

[2]) I Langebeks Scriptores Rarum Danic. T. V. findes hans Legemsbeskrivelse paa Latin, som af mig paa Dansk er oversat i Minerva.

formodes og med megen Rimelighed, at have skreven jydske Lovs smukke og tankerige Fortale, der var saa berømt, at endog vore Naboer de Svenske have taget den som Mynster til Fortaler for deres Love [1]). Men Gunner har og efterladt sig i Historien det Vidnesbyrd, at der i hans Omgang kunde læres mere end ved at reise til Paris, de Studerendes daværende Göttingen [2]). Blandt de af vore gamle Love fortjente Geistlige bør og nævnes Erkebispen, Anders Sunesen, Forfatter af den nyttige Parafras til skaanske Lov. Endvidere Glosseskriveren Bisp Knud, saa og Thor Degn, der rimeligen formodes ligeledes at have været en Geistlig [3]). Alligevel gik Lovkyndigheden hos Pluraliteten af Datids Geistlige ikke udenfor Kirkemurene, det er, uden for Kundskab til de da saa vigtige Pavelove. Dog formoder jeg, vor nordiske Geistligheds Lovkundskab endog maa være gaaet noget videre, end de fleste andre Landes Geistliges Indsigter heri. Thi altid higede Geistligheden efter at skaffe sig Indflydelse paa det Timelige ikke mindre, end den de troe, at have paa det Evige. Det Ene skal

---

[1]) Dog se herved Schlegels Bemærkning i Kofod Anchers Eld. Jurid. Hist. 1 Del, p. 319.

[2]) Det skal den børglumske Bisp Johannes have vidnet.

[3]) Se om ham det 21de Capit. i Lovhistorien.

efter denne Stands Politik understøtte det Andet, og ingen af Delene behøves dog, for at den Geistlige kan blive det han bør være [1]). Vore nordiske Forfædres grundede Fordom mod fremmede Love har derfore nødet vore Geistlige til, at lægge sig efter de verdslige, saavelsom de geistlige Love.

Herved forstode da de Geistlige, at skaffe sig vigtig Indflydelse baade i Statens offentlige og i Borgernes private Sager. Intet Under, at de derfor i sin Tid have spillet paa vore Thinge en Hovedrolle, som de først ved den velgjørende Religionsreformasjon maatte give Slip paa. Men forinden var Adelens Magt allerede stegen høit. Herved langt mere end ved Geistlighedens Indflydelse tabte Folket og dets Forsamlingssteder, Thingene, deres gamle Agt og Indflydelse. Adelens store Magt, der grundlagdes af Valdemar den Første [2]), før Reformasjonen spores især under begge de første Konger af Navnet Christopher og Kong Christian den Anden. Vel skyldes Geistligheden for det Onde, der virkedes under hine, især den første Christopher. Den kan og ikke heller meget undskyldes. Er det en virkelig

[1]) Se C. Bastholms Tanker til nærmere Eftertanke om den geistlige Stand. Kbhn 1794.

[2]) At denne Konge fornemmelig grundlagde Aristokratiet, har Suhm i hans Historie indlysende vist.

Sandhed, at Christopher den Første i Sacramentet blev forgivet [1]), da viser den Geistlighedens Ondskab i høieste Grad. Hvilket Beviis paa geistlig Ondskab afgiver ikke Erkebispen Jakob Erlandsens (denne, som Hvitfeld kalder ham fose Mand) [2]) revolterende Opførsel. Men afsted-kom disse Geistlige de mange Ulykker, just immer som Geistlige? eller havde den Stand, hvöri de vare fødte, ikke og nogen Deel deri? Thi man erindre sig, at de Adelige for at skaffe sig Indflydelse, naar de havde flere Sønner, end med Jordegodser alle tilstrækkelig kunde forsynes, gjerne opoffrede nogle til den geistlige Stand. Disse adelig fødte Geistlige fik da og de fedeste og vigtigste Kirkens Embeder, ja man giorde det endog til en Lov, at Prælaturerne udelukkende maatte kun besættes med Adelige [3]). Saaledes forekommer derfor i Historien fra den Tid Juel-ler, Daaer, Moltker, Urner, Rønnoves, Bilder, og mange flere høie Geistlige af de adelige Familier. Men ved Reformationen steeg Adelens Magt uhindret til sin høieste Spidse, og Folket med sine Forsamlingssteder, Thingene, tabte sig

---

[1]) Se i Minerva for Juni 1802 min Oversættelse med Anmærkninger af Professor Kierulfs latinske Program om denne Konges Død.

[2]) P. 241 i Kronikens Fol. Udgave.

[3]) Se hos Hvitfeld K. Hans's Haandfæstning.

ganske. De fedeste Geistlighedens Indkomster, Klosterne, Bispegaardene, de store geistlige Jordegodser og mange Tiender bleve, under Navn af Forlehninger, og mange andre mindre lovlige Udkomster, Adelen til Bytte [1]). Naar derfor Holberg siger: at ved Hierarkiets Ophævelse eller Reformationen fik Kronen sin Glands og Styrke, da er dette ikke saa bogstavelig rigtigt, thi Aristokratiet, ikke Kongemagten, var det, som ved Reformationen styrkedes [2]). Hvor betydelige Geistlighedens Indkomster have været, og hvor stort Byttet for de Adelige, kan sluttes af den

---

[1]) Et Exempel blant flere Usurpationer af Kirkernes mange Eiendomme ved Reformationen findes i Pontoppidans danske Atlas II. 413 (*). Arnt Bernsen Danm. og Norge Herl. 2 Bog p. 9. — Overalt at det under Religionsreformationen hos os ikke altid gik saa ligelig til, som man troer, men at selv Reformationens Handlangere stundom viiste deres Hensigt, derpaa finde vi et Beviis i Jørgen Sadolins Opførsel mod de stakkels Munke i St. Knuds Kloster i Odense. See danske Mag. 15de Hæfte. Men Sadolin blev Bisp, og skiønt vel, som Hvitfeld i sin Dedication til Biskop Winstrup siger om vore lutherske Bisper limitate protestate, saa er det dog bedre at være luthersk Bisp end katolsk Munk.

[2]) Dette er indlysende at see af den Tids Historier, hvorom man allene behøver at have læst Holberg.

hellandske Bisper, der besad pro officio 45 Herregaarde *). At Adelens Midler desmindre skulde komme udaf denne Stands Værge, fik man det til en Grundlov for Aristokratiet, at frit eller adeligt Jordegods ikke maatte eies af ufrie; thi med dette tvingende Tillæg betegnedes nu Folket, der ikke var Adel. Ja! end ikke Kongerne selv maatte enten ved Kiøb eller Pant tilvinde sig adeligt Jordegods. Thi Kongerne, ikke mindre end Folket, betoges deres Rettigheder, der under Aristokratiet vare langt mindre, end i de ældste Tider, da Folket havde den største Deel i Regjeringen, og en elskværdig Konge let kunde skaffe sig megen Indflydelse. Haandfæstningerne bære Vidne om, hvorlidet Kongerne gjaldt i de Tider. Disse Kongernes ved deres Regjerings Tiltrædelse udstædte skriftlige Forpligtelser gave Undersaatterne Magt til, paa lovlig Maade og ved Rettergang at tiltale Kongen, naar han handlede mod Grundlovene. Men Haandfæstningerne, i det mindste de skriftlige, kom først op, da Adelen var blevet mægtig. Undersaattere forklaredes derfor om Adelen, og de overtraadte Grundlove om de adelige Privilegier, hvis Overtrædelse holdtes for et crimen læsæ majestatis. Det tilforn kaldte Kongens Raad blev derfor nu

*) Se herom et af Professor Kierulf udgivet Program.

kaldet Rigsraadet, fordi dette Raad, der bestod af enkelte adelige Deputerede fra hver Provinds, virkelig raadede over Riget. Og maatte Kong Hans forbinde sig til, ikke at optage nogen af Borger- eller Bondestanden i Rigsraadet [1]). Adelens tiltagende store Magt efter Reformationen, kan især sluttes deraf, at fra Aaret 1536 var før Aaret 1660 ingen almindelig Rigsdag. Thi Rigsdagene vare en Forsamling af alle Rigets Stænder, hvilke Forsamlinger i sildigere Tider vare de samme, som i de ældre Tider holdtes paa de almindelige Thinge eller Landsthingene. Paa disse Rigsdage havde alle Rigets Stænder — Adelen, Geistligheden, Borgerstanden og Bondestanden — i det mindste efter Grundlovene, ligemegen Indflydelse. Dette maatte Adelen erfare paa den sidste mærkelige Rigsdag 1660. Men derfor holdtes de ogsaa sjelden. Nei Folkets Forsamlinger, de største med de mindste, tabte sig ganske. Derimod brugtes Herredage, og saadanne mindre Forsamlinger, hvorfra Folket ganske udelukkes. Derfor søgtes nu og mindre Folkets egne ældgamle og agtværdige Forsamlingssteder Thingene. Ved disse forbød man desuden Folket at møde, som forhen var Skik, bevæbnet. Et Forbud, som synes især at have bidraget til

[1]) Se denne Konges Haandfæstning hos Hvitfeld p. 970 i Krønikens Fol. Udgave.

Folkefrihedens Undergang [1]). For Thingene blev tilsidst intet tilbage af de offentlige Sager, der vedkom den egentlige Statens Bestyrelse uden Lovenes Bekjendtgjørelse, der endnu foregik paa Thingene. En Levning vore Thingsteder endnu den Dag i Dag have beholdt, der, skjøndt ikke nu, da ingen søge Thingene uden de Faa, der have Sager, saa hensigtsvarende som tilforn, dog bør ønskes beholdt, da den giver Thingene nogen Høitidelighed, og kalder i Erindring, hvad disse Steder fordum have været [2]).

---

1) Suhms Hist. af D. L. T. IV. p. 86.

2) Saa vigtig som Lovens tilstrækkelige Forkyndelse er, saa priisværdig er vedkommende Kollegiers nuvisende Opmærksomhed og Omsorg herfor. Thi af alle vigtige Forordninger Bonden angaaende, faaer nu hver Sognefoged sit Exemplar, der forbliver hos ham til Underretning for Sognet. Vare ikke de allerfleste Steder de i Lovens 2—15—2 befalede Degnelæsninger egenraadig tilsidesatte, kunde disse med Nytte bruges til at gjøre Bondealmuen nøiere bekjendt med de Sognefogden tilstillede Anordninger. — Ellers er i mine Tanker den nyttigste og tillige høitideligste Forkyndelse den fra Prækestolen — Almuens Agt for hvad der siges fra disse for dem saa ærværdige Steder har ikke en liden Indflydelse paa Anordningerne. Denne Indvending — at Menighedens Andagt herved forstyrres — at dens Opmærksomhed fradrages fra det hørte Ord og henvendes til verdslige Ting — synes

Private Sagers Behandling og Processers Paadømmelse blev nu ene Thingenes Beskjæftigelse.

---

mig virkelig ganske stridende mod vore Tiders Oplysning: Thi hvad er vel Ordet passende foredraget, uden Pligternes Indskjærpelse. Men monne ikke en af de vigtigste og Alherren tækkeligste Pligter er Overholdelsen af den Regieringslove, og monne ikke disses Overholdelse meget befordredes ved det for udviisende Opmærksomhed fra de offentlige Lærestole. Den til Oplysning modstridende Forskiel paa — Guds og Kongens Love — geistlige og verdslige Ting — giør alt for ofte, at den gudfrygtigste (efter Talemaaden) er en slet Borger. Endnu hiøres den Indvending — at Forordningernes Oplæsning, især naar de ere lange, er overflødigt og unyttigt, da Menigheden ikke kan fatte og ihukomme det Oplæste. — Dette sidste kan jeg ikke ganske nægte, men svarer, at paa samme Grund kunne vist og Prækener afskaffes; thi hvor meget af sin Præstens Præken fatter vel en Bonde, sandelig heel lidet, en og anden enkelt Tanke, men heller ikke mere; men netop saameget fatter han og af Forordningen, og derved faaer Lyst til at giøre sig den nøiere bekiendt, som da nu kan skee hos Sognefogderne. Ja jeg tør sige, at han ofte fatter mere af Forordningen, fordi den interesserer ham, og har og seet derfor den Bonde vogne ved at høre nævne: „Vi Kristian den 7de," der har slumret den hele Time i Forveien, og viist megen Agtpaagivenhed, fordi Sagen interesserede ham, men det andet maaskee blev foredraget paa en for

Men ikke heller heraf maatte Thingene være i rolig Besiddelse. Allerede tilforn er erindret, hvorledes Geistligheden skilte Thingene ved en Deel Sager. Adelen gjorde det ikke bedre. Thi at Thingene endog i denne Henseende kunde tabe en Deel af deres tilbageblevne Indflydelse, fik Adelen de vigtigste Sagers Paadømmelse trukken fra Thingene til Herredagene og Kantsleren. Denne Pladsmand, hvis dictatoriske Embedsmyndighed Christian den Anden søgte at sætte Grændser for, og derfor maa høre saa ilde af Hvitfeld [1]), der selv var Kantsler. Lov og Langhævd givne af Adelen maatte nu ikke dømmes paa, uden, som Haandfæstningerne lyde, for Kongen og menige Danmarks Rigsraad [2]). De Tiders Love og Aarbøger gjemme endnu de mange Kneb og Krogløbe, vor Adel, ikke mindre opfindsom end Roms snedige Patricier, betjente sig af, for at trække alle Sager, i hvis Udfald en Adelsmand var interesseret, fra de ordentlige Retter til Herredagene, Adelens egne Retter. Selv vor endnu gjel-

---

paa uinteresserende Maade. Derfor, naar Bonden intet fatte af Forordningen, naar den oplæses paa Prædikestolen, fatter han endnu mindre, naar den ved Kirkestevne under Støi og Allarm oplæses, da enhver gjerne skynder sig hjem.

1) I Kristian den 2dens Krønike.

2) Se K. Frederik den 1. Haandfæstning.

dende Kristian den Femtes Lov opbevarer et Beviis herpaa i Materien om Hjemmel, hvorved naar Adelen paatog sig en Borgerligs Sag, den blev trukken fra dennes til hins Værnething, saa at en Borgerlig, der havde en mægtig Adelsmand til Patron, ikke var let at komme paa [1]. Ogsaa den fæle Vornedret, den ikke bedre Birkeret, med dermed forbundne Hals og Haand, samt Ret til Sagefald [2], skylder disse for den borgerlige Frihed saa ublide Tider deres Oprindelse. Det samme gjelder vel i det mindste om det ubestemte Hoveri, som overalt om Landboens eller Fæstebondens vilkaarlige Stilling, der alt hjemledes i det ubestemte Udtryk, man fik Kristian den Tredie til at indføre i sin Recess., at Bonden skal være Husbonden og hans Foged hørig og lydig [3]. Thi det egentlige Hoveri til Kongen eller Staten er gammelt, erlagt som en Skat istedet for Penge, som i den høieste Old ikke havdes, og i den senere kun sjelden. Men vi

---

[1]) Kristian den 5tes danske Lov 1 Bogs 11 Kapit.

[2]) Om denne Rettigheds Oprindelse, og hvad den i gamle Dage var; se K. Ancher i Eld. Jurid. Skrift. 1 Deel, p. 420—1, med Schlegels Bemærkninger derved.

[3]) Dog ældre end i denne Reses haves dette Lovbud allerede i et aabent Brev fra K. Frederik den 1ste, hvorom se Danske Mag. 4de B. p. 224.

læse, at Bønderne maatte gjøre Arbeide, og det strængt, ved den Gravhøi, Harald Blaatand lod reise over sin Moder, den yndede Thyre Danebod [1]). Vi vide og, at Bispene og de andre Geistlige fik Hoveri af de geistlige Godsers Bønder. Thi Rettigheden, oprindelig allene Kongens, er, med saa mange andre Herligheder, overladt de Geistlige af Kongerne. Trudselen Christoffer den Første gav den trodsige Erkebisp Jakob Erlandsen: at Lunde Stigts Bønder skulde tjene Kronen som andre Bønder [2]), synes at vise, at de Geistlige havde Hoveriet, som en Naade af Kongerne. Men neppe havde de Geistlige nogle Herligheder, de Adelige jo siden, efter hines Exempel, og søgte at tilvende sig dem. Saaledes tilvendte de sig Forstrandsretten, fordi Geistligheden havde den for sine Godser, saaledes og mange flere Rettigheder, og vel og deriblandt Hoveriet. Desuden da de ved Reformationen fik de fleste geistlige Godser, saa har de med samme just og tilegnet sig alle de af Bønderne tilforn svarede, baade natural Præstationer og Pengeafgifter. Og da Kongerne uden Adelens Minde ikke maatte paalægge deres Bønder nogen Tyngde, saa har det været Adelen saameget lettere, selv efter Behag at gjøre det. Opsynet med den Rettens Pleie,

1) Saxo Lib. X. p. 185.
2) Se Hvitfeld p.

som nu næsten ene var tilbage for vore Thinge, betroedes daværende Tiders mægtige Lehnsmænd. Dog maa mærkes, at deres Opsyn vedkom kun Herredsthingene. Thi, som tilforn erindret, Landsthingene have altid staaet under Regjeringens umiddelbare Opsyn. Men det er og tilforn bemærket, at Landsthingene, idetmindste de vigtigste, altid bekloedtes af adelige Dommere. Lehnsmændene, der snart kaldes i de ældre Tider Kongens Embedsmænd, snart Fogder, Hovedsmænd, Retsære, og i Skaane Gjeldkere, fordi de skulde kære eller kræve Kongens Gjeld, men først i de sildigere Tider fik Navn af Befalingsmænd, Amtsmænd, have alt fra de ældste Tider havt at bestille med Rettens Pleie[1]). Dog mener jeg, det i Forstningen vel neppe har gaaet videre, end at paatale publike Sager, uden just at dømme i dem, og desuden tillige i alle andre Sager paase, at Retten lovlig pleiedes, og enhver nød den ham tilkommende Ret. Men venteligt har med Tiden Lehnsmændene ikke villet sidde ved Retterne eller Thingene, som blotte Tilskuere. Da efter Adelens Opkomst valgtes til Lehnsmænd blot Adelige, tilvendte sig Lehnsmændene let den dømmende

---

[1]) Se herom Kofod Ancher deels i det 2det Capit. af Afhandlingen om vor gamle Retterting, deels i samme Lærdes Skrift om vor Lehnsret.

Magt, og bleve saaledes med Tiden virkelige Dommere, allerhelst Folkemøderne paa disse Thinge aftoge med Aftagelsen af Folkets Deeltagelse i de offentlige Statssager. Men ogsaa dette Dommerembede faldt deels ved Lehnsmændenes tilvoksende Embedsforretninger dem besværligt, deels ved Adelens tiltagende Stolthed, og derimod Thingenes aftagende Agt vel og disse velbyrdige Herrer fornedrende. De lode derfor Dommerforretningerne besørge ved Fuldmægtige. Alligevel skulde Lehnsmændene, som de egentlige Dommere, staae til Ansvar for Dommene. For derfor at undgaae dette Ansvar, fik de deres Fuldmægtige til selvstændige Dommere, der, som det hedder i Haandfæstningerne, selv skulde svare til sine Gjerninger [1]). Disse Dommere fik da Navn af Herredsfogder, og saaledes finde vi dem allerede nævnte i Midten af det trettende Sekel. Ligesom Amtmændene nu, saa vare Lehnsmændene da Overøvrighedspersoner i de dem anbetroede Lehn; men blandt deres Lehnsrettigheder var og denne, at de skulde beskikke Retsbetjentene i deres Lehne. De skulde derfor, som det heder i Lehnsordningen af 1557, see til, at der

---

[1]) See Kongernes Christian den andens og Frederik den 1stes Haandfæstninger.

skikkedes gode, gudfrygtige, ætlige og loverfarne Mænd til Herredsfogder [1]).

Saaledes ere vi da nok nu komne til Tiderne, vore Thinge fik den Agt, de nu have, og vil beholde, saalænge de kun beklædes af enkelt Mand [2]). Lehnsmændene beskikkede Herredsfogder. Gode, gudfrygtige skulde de være. Vi vide, hvad dertil efter Talebrugen hører, tvivle derfor ikke heller om, de jo have været det. Men om deres Ærlighed, og endnu mere om deres Loverfarenhed er vist megen grundet Tvivl, som selv de Tiders Historie foranlediger. Saaledes indeholder en af Danmarks Rigsraad, paa den kjøbenhavnske Herredag i Aaret 1533, afgiven Beslutning, blandt andet, om de Tiders daværende Rettens Pleie, ogsaa følgende mærkelige Ord: „oc skulle Herredsfogder icke lade them forhindre „af Kronens Lehnsmendt, saa the ju dømme retferdelige uden all Wiildt.“ [3]). Disse Ord ere des mærkeligere, som de ere sagte af Rigsraadet, et Collegium, hvis Lemmer da vare blot

---

[1]) Kofod Anchers Lehnsret p. 115 og p. 169.

[2]) Efter min Overbeviisning kunde en Indretning i Retsplejen, som den Kiøbenhavn har, ogsaa indføres i Provindserne, hvorom ved en anden Lejlighed noget mere.

[3]) Danske Magazin.

Adelige, og sagte om Lehnsmændene, der ligeledes vare Adelige. Men neppe var den Formaning given Herredsfogderne, naar Erfarenhed ikke havde lært Vedkommende, at disse gode Dommere i deres Domme altfor ofte fulgte mere deres naadige Forfremmeres Villie, end hvad der i Sagen var overensstemmende med Lov og Ret. Ikke bedre stod det sig med Herredsfogdernes Lovkyndighed. Til Ærlighed hører allene en god Villie. Men den bedste Villie uden rigtige Regler, at styre Villien efter, nytter lidet eller intet [1]). Og nu tænke man sig den Lovkyndig-

[1]) Grundigt, som alt fra denne sjældne Lovkyndige og (hvad just ikke er Tilfældet med alle Lærde) store Menneskekjender, har vor Ancher, i sin Fortale til Arnesens islandske Rettergang, besvaret det Spørgsmaal: Hvad for Slags Dommere der ere de værste og farligste i et Land; enten uvittige eller uredelige? Svaret er saaledes: „Det var at ønske, at „begge Slags blev jaget i evig Landflygtighed, „og at dette Spørgsmaal derved maatte gjøres „til Intet. Men saalænge det ikke kan skee, troer „jeg, det kan siges med Føie, at der almindelige

hed, der kan formodes hos Ridefogder, Skri-
verkarle, Bønder, Kudske og Tienere. Thi saa-

„Vedske staaer mindre i Fare for det slette Slags „end for det første. Thi en uædelig, men tillige „Lovkyndig, maae dog ofte dømme rigtig, vel ikke „af Kjærlighed for Retten, men af Kjærlighed til „sig selv, enten af Ærekjærhed eller af Frygt for „Straf, og maa saaledes endog mod sin Villie „være retfærdig. En Ukyndig derimod, endskjønt „redelig, har intet, der kan føre ham til at gjøre „Ret, uden bare Villien. Og hvad hjelper hans „gode Villie, naar den gaaer paa sin egen Haand, „som et Skib uden Roer og Kompas, uden Styr„mand og Anfører? Han har intet Baand at „forbindes ved, ingen Regel at gaae efter. Sam„vittigheds Lov vækker ham ikke, thi Samvittighed „forudsætter Kyndskab, og saavidt an ikke veed, „hvad Ret og Uret er, er han som uden Sam„vittighed, følgelig ogsaa uden Samvittigheds Drift. „Sagens Omstændighed, hørdes nøie, overlægges, „Beviserne paa begge Sider veies og overveies, „men hvorledes skal dette skee af en, der fattes „behørig Overlæg og Skiønsomhed? Lovens rette „Mening, Hensigten i borgerlige Straffe og hvad

danne Folk toge Lehnsmændene til Herredsfog-der. Sildigere Erfaring lader os slutte, at det

---

„det er videre, som en Lovkyndig har for Øine, „kan en Vankundig ikke rette sin Kours efter, det „er for ham nogle ubekjendte Lande, et Lys, som „han ikke seer, og derfor heller ikke kan vefledes „af. Det er Forstand og Videnskab, der skal vei-„lede vore Domme. Hvor denne Veiviser sav-„nes, der er en Dommer, endog naar han er „allerbedst sindet, ligesaa nær ved at dømme Uret „som Ret. I Rettens Behandling burde vel „handles efter Maal og Vægt, og ikke paa Slump. „— Men hvor al Maal og Vægt fattes, der kan „ikke handles anderledes. Dommeren maa da „vælge noget i Blinde, fordi han ikke har den „Skjønsomhed, der behøves til at vælge ret. Han „maae lade det komme an paa sit eget Tykke; „det er at sige: hvorsomhelst enten Affekter eller „forudfattede Meninger, eller andres Myndighed „fører ham hen, der maae han følge efter. Jeg „har meent, det ikke var af Veien paa dette „Sted offentlig at erindre dette, for at vise, hvor „ildegrundet den Mening er, at Lovkyndighed kan „faaes ved blot Øvelse.“ Dog Fortalen, der er

ikke gik bedre ved Birkethingene. Men saa tænke man sig og, hvad Agt for Thingene saadanne Rettens Betjente maatte indgive Mængden, og hvor let Thingene bleve tilsidst ganske foragtede Steder.

En Afhandling om den theoretiske Lovkyndigheds Nødvendighed og Nytte bør læses heel og heel. Udtog af den findes i samme Forfatters Anviisning for en dansk Jurist. Udg. af 1777.

Lægevidenskabens

Forfatning

i

Oldtiden og Middelalderen

hos

de Nordiske især Danske.

Indhold.

Hedenoldens Videnskabelighed.

Det er saa langt fra, vi med Grund kunde tillægge vore odinske, eller hedenske, Oldfædre, entten Videnskaber eller videnskabelige Kundskaber, at vi meget mere i de Efterretninger, baade udenlandske og indenlandske Historieskrivere have opbevaret os om dem, spore i deres hele Adfærd noget, der røber Mangel paa al Begreb om — og al Agt for Videnskabelighed. „De fra Dasien ɔ: Danmark udgaaende Normanner lægge sig efter Vaaben, ikke Videnskaber," siger en Oldtidens Historieskriver, og en anden Skribent kan ikke noksom beskrive det cimbriske Folks Vildhed, Rasenhed, og Grumhed [1]). Vel vil en i sin Tid berømt svensk Historieskriver og Antiqvar Loccenius, at de gamle nordiske Love skulle kunne bevise, at Norden tidlig har kjendt Videnskaber [2]). Men de Tider skulle vel nu forlængst være forbi,

[1]) Se de af Arnkiel i hans cimbrische Heidenreligion, C. K. p. 217 §. 1 anførte Vidnesbyrd.

[2]) Loccenii Antiqvitates Sveo-Gothicæ p. 78.

da man stod i Fare for, at faae sin Hjerne knuset af en Runesteen, naar man ikke vilde troe paa alle Verelius-es og Consorters urimelige Drømme om vore skandinaviske Oldfædre [1]). Dette Loccenius's Beviis for Hedenoldens Videnskabelighed tør vi derfor modsige, og han synes selv at modsige det, naar han siden tilstaaer, at Nordens de alleræld̈ste Love vare raa og simple, altsaa paa ingen Maade kunstlede eller udstuderede [2]). Just dette Vidnesbyrd faae disse Love og af en anden Sverrigs lovkyndigere Oldgransker Stiernhöeck, og denne Lærde synes endda ikke at mene de alleræld̈ste Love, men kun dem som allerførst bragtes i Pennen, hvilket neppe gik for sig før efter Christendommens Antagelse [3]). Nei, at vore odinske Oldfædre vare, hvad Videnskaber angaaer, fuldelig Barbarer, viser deres Adfærd i England, der var, som fandt de en fortrinlig Lyst i at ruinere alle videnskabelige Indretninger. Ved den fortjente Kong Alkuins Regjerings Tiltrædelse fandtes derfor alle Rigets Bogsamlinger opbrændte af de Danske, og siden ved disses Indfald igjen

---

[1]) Se Fortalen til Aug. Lud. Schlözers allgemeine nordische Geschichte p. 4.

[2]) Se Loccenius paa foransatte Sted p. 102.

[3]) Stiernhoec de Jure Sveonum & Gothorum. L. 1. I. 1. p. 9. "Cum autem leges primum scriberentur, rudes & simplices valde fuerunt."

under Svend Tveskiægs Anførsel blev det oxfordske Universitet saaledes medtagget af vore barbariske Oldfædre, at i flere Aar derefter maatte standses med Underviisningen paa denne Høiskole [1]). Fegte, ride, svømme, løbe paa Ski, kaste med Spyd, roe, og saadanne flere Legemsfærdigheder udgjorde den danske Nordboes Videnskaber [2]), og gik det videre, at Sindet skulle anspændes, var det til at spille Skak, slaae paa noget de kaldte Harpe, og gjøre Vers [3]). Ogsaa visse Haandværker, især de til Metallernes Forarbeidelse nødvendige, gav selv den fornemme Nordbo sig af med, og agtede som Videnskaber [4]). Derimod kjendte vore uchristne Oldfædre saa lidet til de

---

[1]) Se de af Meiners i hans Hist. Vergl. der Wissens. u. Lehranstalten des Mittelalt. 3. B. p. 381, og i Suhms Hist. af Danm. T. III. p. 376 anførte Vidnesbyrd.

[2]) Se de hos Bartholin i Ant. Dan. L. 1. c. 10. p. 156 anførte Vers, heri den norske Harald roser sig just af disse Færdigheder.

[3]) Jens Worm i sin Skolehist. indført i II Del af det Kiøbh. Vid. Selsk. Skrift. melder p. 346 om en af ham skreven Afhandling, de Stat rei litter. in Dania sub pagnanismo, som dog neppe er trykt.

[4]) Se den 26 Anm. til den af den arnæmagnæiske Commission besørgede Pragt Udgave af Wiga Glums Saga, der især skyldes den lærde Erichsen.

fleste Naturbegivenheder, dem de dog havde saa megen Anledning til at iagttage, at de ansaae nogle af de vigtigste for Troldom, Hexeri og Virkning af onde Aander, hvoraf de troede daglig at plages, og vel derfor ikke fandt det Umagen værd at optegne. Heraf vel og, at vi i vore Kroniker finde intet ældre Jordskiælv optegnet end fra Aaret 1073 [1]). Men Aarsagen hertil er vist ikke, at ei i Norden tidligere Jordrystelser skulle være sporede, thi siden efter finde vi jævnlig flere bemærkede [2]); desuden vides det af den Tids Gudelære eller Fabler, at Loke ansaaes for Aarsag til Jordskjælv [3]). Ei at tale om deres Runetroldom og Hexerier ved Galdur eller Seidur [4]).

Hedenoldens Kundskaber.

Dog fordi vi ikke tilstaae vore odinske Oldfædre egentlige Videnskaber, negte vi dem ikke visse ved lang Erfaring samlede Kundskaber, der i meget afbødede Manglen paa Videnskabelighed. Saadanne Kundskaber udfordres endog kun til

---

[1]) Suhms Hist. af Danm. T. IV. p. 425.

[2]) Se Lagerbrings Svea Rik. Hist. 1. D. p. 868 §. 12, hvor omtales en Deel mærkværdige Naturbegivenheder.

[3]) Schützens Schutzschriften für die alten Nord. Völker Z. B. Dritt. Saml. IV St.

[4]) Bartholin. Antiqvit. Dan. p. 657.

den Grad, Agerbruget her i Norden allerede tidlig drevos, og selv de ældre Næringsveie, Jagt og Fiskerie fordre Indsigter i visse Ting, men endnu mere de Nordiskes udbredte Seilads, der, som bekjendt gik lige til Constantinopel [1]). At Oldfædrene alligevel her, som Nogle synes at mene, finge Smag paa Videnskaber, fordi disse dog agtedes noget i Constantinopel, medens tykt Mørke herskede over det hele øvrige Europa [2]), troer jeg ikke. Skippere og Skibsfolk ændse kun lidet den Adgang til Videnskabelighed, der kan være i en eller anden Bye, hvis Havn de besøge, og de gamle Nordiske vare saa fuldkommen Matroser, at alle, selv de Fornemme, klædte sig som Matroser lige til Hertug Knuds Tid [3]), der ved den fariske Klædedragts Indførsel gjorde en Forandring heri, som i mange flere Dele af vore Sæder, Skikke og Brug, Handel, Haandværker og hele øvrige indvortes Oeconomie, i hvilke Deles Historie, jeg derfor gjør en Epoke ved denne fortjente Fyrste. Rimeligere skulle det synes, at de mange Varanger, som efter flere Aars Krigstjeneste og Ophold i Constantinopel vendte tilbage til deres nordiske Hjem, kunde have hjembragt nogen Smag paa Videnskabelighed. Alligevel

[1]) Schønings Norg. Hist. 2 D. p. 198—99 og 235.
[2]) Lagerbrings Svea Rik. Hist. Første Deel 14 K.
[3]) Conf. Saxo Grammat. Hist. Dan. Lib. XIII.

tvivler jeg herpaa, fordi Historien tier. Derimod berette Kronikerne, at disse Varanger hjembragte Guld, Sølv, Penge, Øvelse i Krigsforretninger, vel og en forbedret Taktik, der er at sige: nye og hurtigere Haandgreb; thi i den egentlige Taktik stode vi saa langt tilbage, at, som Saxo fortæller, de Tydske, Hertug Knud havde indført og nedsat i Roeskilde, maatte lære os med Blider at bestorme en Fæstning [1]). Den fornemmeste Varanger, Norden har at opvise, er vist, med Hensyn baade til Fødsel og Forstand, og Kundskaber og Rigdom, den norske Kong Harald Haardraade. Vel vil man og, at han skal have erhvervet sig en Deel Kundskaber udenlands; men disse Kundskaber langt fra at have været videnskabelige, bestode de kun i Krigsøvelser, Krigspudser, Snedighed og en stor Erfarenhed [2]). Det samme gjelder om de øvrige fra Grækenland eller Constantinopel hjemkomne Varanger; der vel alle hjembragte og mellem deres nordiske Landsmænd indførte en vis Cultur; men de egentlige Videnskaber finge vi først Smag paa her i Norden

---

[1]) Nostri verum adhuc militarium rudes raro talium (tormentorum) artificia, usu callebant. conf. Saxo Grammat. Hist. Dan. Lib. XIII.

[2]) Se denne Konges Historie p. 262, 263 og 384 hos Schøning i hans og Suhms Forbedr. i den D. og N. Historie.

ved de efter Kristendommens Antagelse reisende Islænder og islandske Hofpoeter [1]). Dog — som sagt — visse Kundskaber negte vi ikke selv den odinske Nordbo, fordi vi paastaae, at disse Kundskaber ikke fortjene Navn af Videnskaber. Jeg gjentager her, hvad jeg et andet Sted har sagt [2]): Vore Oldfædre grebe ofte Naturen i sit Løb, naar vi, deres Afkom, møisommelig og vidtløftig, og stundum endda forgjæves maae studere os den til. Thi som Jes. Stuzmann siger i sin Philosophische Ansicht der Mythologie; ogsaa i det sandselige endnu ukultiverede Menneske er dog Geisten virksom, og det ofte saameget heldigere og mere træffende, jo mindre han vildledes af enten Misdannelse eller overdreven Dannelse [3]). Kundskab til vor Landalmues Sæder og Skikke, saadanne som de endnu den Dag i Dag ere, overbevise os herom [4]). Uden al Studeren eller

---

[1]) J. Gram de origine & statu rei literariæ in Dan. & Norv. indført i 7 St. af Dån. Bibliothek.

[2]) I mit Oversættelse af Taciti German. p. 47. Anm. 2.

[3]) Staudlin Magazin für Religions-, Moral- und Kirchengeschichte. Zweiter B. p. 324.

[4]) Se Præsten Junges den nordsjellandske Landalmues Skikke o. s. v., et Skrift man maatte ønske havde opvakt hans Ordensbrødre, som dertil have bedst Leilighed, til at meddele os et lige fra de andre Rigets Dele.

Grandsken veed derfor Bonden Virkningerne af Ny og Næ, Fuldmaaned og Halvmaaned, fugtigt og tørt Veirligt, for saavidt disse Forandringer have Indflydelse paa hans Dont. Bonden forstaaer meget vel at bevare Redskaberne til sin Avling og Huusholdning, hvorpaa jeg til et Beviis allene vil nævne hans Ragekniv, den jeg i Jylland som i Sjælland, i Fyen som paa Smaalandene altid har funden over hans Kakkelovn eller Ildsted. Ja Bonden kjender ofte en og anden Urts, stundum for selve den lærde Botaniker, ubekjendte Kraft. Kort — Nordboen sloges, aad, drak og sov, og gjorde meget af alt dette — det er sandt — men han tænkte dog og stundum. Et Beviis herpaa finde vi opbevaret i den norske Historie i Efterretningen om det Nederlag Jomsvigerne lede paa det til Norge efter Svend Tveskjægs Tilskyndelse af dem foretagne Tog [1]). Thi som der fortælles, holdt en Jomsviger, der skulde halshugges, et Been i Haanden, for at erfare, om, naar Hovedet var afhugget, han endnu kunde holde paa Benet, eller han med Hovedet tabte al Selvbevidsthed, hvorom, som han sagde, der disputeredes hjemme

---

[1]) Se Snorre Sturlesens Heimskringla eller norske Kongers Kronike. Udgave af Schøning, T. 1, p. 240.

imellem Jomsvigerne, der, som bekjendt, holdes for at have været danske Colonister [1]).

Oldfædrenes Diæt.

Men en af de første Gjænstande for Nordboens som andre Folks Tænksomhed, har dog vist været Sundhedens Vedligeholdelse, og især at opfinde Midler til igjæn at faae den tabte Helbred [2]). I den nordiske Mythologie forekomme og under Navnene Hildi og Eier [3]) to Guddomme eller Gudinder for Lægekunsten. Dog efter den Opdragelse de gamle Nordboer finge lige fra Buggen, og den Levemaade de førte, kunde Sygdommene kun være faa [4]). Ei opammedes Bør-

E 2

[1]) At vore nordiske Oldfædre tidlig have tænkt over Himmellegemerne og deres Indflydelse, anfører Erichsen et Beviis for i sin Afhandling om Islændernes Reiser, hvor Liosvetninga af Saga p. 14 fortælles om en Eynar, der vaagede om Natten for at iagttage Stjernerne.

[2]) Se Sognet om Lovenes, Kunsternes og Videnskabernes Oprindelse, 1 D. III B. Første Kap. og Guldbergs Verdens Hist. 1 p. 472 og fl. 1017.

[3]) Se Nyerups danske Oversættelse af Edda p. 45 og Suhm om Odin p. 269.

[4]) Se Stjermans's Tal om de lärda Wettenskapers Tillstånd i Svearike under Hedendoms och Påfvelåms Tiden. p. 9.

nene af fremmede, laante og smitsomme Bryster; ei opvantes de til at sidde bag en Kakkelovn, til at sove under en blød Fjærdyne, og fra Top til Taae indpakkes i Klæder. Saasnart de kom til Verden neddyppedes de enten i det iiskolde Vand eller i en Sneedrive. Ved at ligge, ved at krybe om med deres nøgne Legemer paa den bare, eller dog kun med Løv og Riiskviste bedækkede Jord, uden Faldehat, Gangvogn eller Ledebaand, kort: uden videre end den nødvendigste Hjelp og Tilsyn, lærte de at gaae, og neppe havde de bragt det saavidt, før de ved Jagt og Fiskerie selv maatte være sig om Føden [1]). Denne Føde var vel, som vor nordiske, kolde og fugtige, Clima fordrer, nærende og stærk, men simpel og sund. Hver Dag havde sin Ret, og man fordærvede ikke Maven, ved at proppe den med forskjellige Slags Spiser. Den Dag Saltmadsfadet, eller som det kaldtes Gammelmad [2]), skulde frem paa Bordet, spistes ikke Fisk, og med denne skiftedes ved at spise Fisken

---

[1]) Schøning Norges Riges Hist. I Del, p. 20.

[2]) Navnet Gammelmad har nok denne Ret faaet, fordi alt, hvad af samme fortæredes hele Ugen igjennem, kogtes om Søndagen. Ellers om saadanne, som de øvrige nordiske Spisers Sundhed fortjener at læses den store Thomas Bartholins Medicina Danorum domestica.

nu kogt i sit eget Vand eller færsk, nu saltet, nu tørret i Solen, nu røget i Skorstenen. At de i Oldtiden aldeles ikke skulle have kjendt Sobemad, troer jeg ikke; thi Grød, Velling og Kaal ere vist ældgamle Retter, betegnede under Navn af Skemad. Grød og Velling omtales alt i det fabelagtige Tidsrum af vor nordiske Historie [1]), og, af et Sted hos Saxe at slutte, synes der, at den fattigere Deel har brugt Grød i Stedet for Brød [2]). Kaal synes at være en gammel Spise, og er endnu saa almindelig, at man ikke skal finde selv ved Jyllands Vesterhav, hvor intet Haveanlæg kan eller vil trives, end den usleste Jordhytte, som jo har sin Kaalhave ved sig [3]). Indiernes Sundheden fordærvende Krydderier kjendtes ikke. I det Sted brugtes selv-

---

[1]) Th. Thorfæi Historia rerum Norvegicarum Lib. 7 f. cap. 4.

[2]) Saxe i Oluf Hungars Hist. p. 222 af Stephani Udgave.

[3]) Til vore nordiske Forfædres Landbygninger — i det mindste de større Bøndergaarde, Klostergaardene og Herregaardene, synes at have været fire Slags Haver, nemlig Abildgaarde, Kaalgaarde, Humlegaarde og Urtegaarde. Den første var Frugthaven, den anden og tredie Kiøkkenhaven, og den fjerde Lysthaven. I Frederik II. Fund. for Sorø finder jeg Gartneren kaldet Hommelmand, cfr. Hofmanns Samling. af Fund. 7 T. p. 573.

virket Salt [1]), Honning, sundere end Sukker [2]), og Ædike af Frugter og Øl [3]). Koldt Vand af nærmeste Elv, Bæk eller Sø, var nok til at slukke Jægerens og Fiskerens Tørst. Øl var hjemme den daglige Drik [4]); med Most, Mød og gammelt Øl serveredes til Høitiderne. Det er sandt i disse Drikke at beruse sig, var ikke usædvanligt, og Hengivenhed til stærke Drikke var derfor en almindelig bekjendt Feil hos Nordboen, men det er og sandt, at vor Clima meget undskylder denne Feil [5]), og at Ølrusen ikke var nær saa skade-

---

[1]) Af brændt Havjord eller Tang, paa hvis Aske skjenkedes Vand, at virke Salt, er en her i Norden gammel Kundskab. Lessø især er bekjendt af sin Saltvirken. Med 14 Læster Salt løste Lesøerne Bevilling af Børglum Bisp til at indgaae Ægteskab i de ellers forbudne Led. Cfr. danske Atlas T. IV. p. 708.

[2]) Om Biavlens større Drivt her i Norden i Oldtiden, se den 258 Anm. til Valdem. Jordebog p. 575 i VII T. af Langebeks S. R. D.

[3]) Conf. Barth. Med. Dan. domeſt. p. 18.

[4]) Til dette daglige Øl brugtes Pors i Stedet for Humle, conf. den 992 af Langebeks eller Suhms Anm. til Valdemars Jordebog. Tydsk Øl synes først med Hansehandelens Opkomst at være kommen i Brug heri Norden, cfr. Bisp Gunners Levnet p. 578 i V T. af Langebeks Scrip. R. D.

[5]) Altid viste derfor Fædrene megen Overbærelse med Drukne, hvortil endnu findes Spor i det 17de Se-

sig *), som vore Tiders Brug af hede Vine og Likører, vor The og Kaffe, og fremfor alt, vort

kels Historie. Thi kom en Alumnus paa Klosteret beskjenket til Øvelserne, straffedes han mindre end om han begik en grammatikalsk Bommert; cfr. Univers. Journalen for 1793 p. 61. Den samme Lemfældighed som Tidernes Tænkemaade fordrede mod den Unge, vistes og den Ældre. Thi den for Drikfældighed dømte Præst slap med Pengebøder, naar en tilgivelig Formalitetsfeil i Sakramenternes Administration kunde skille den ellers ordentlige Præst ved sit Levebrød, cfr. den svenske Geistligheds Historie af Biskop J. C. Bloch, 1 B. p. 721 og 758. Ved denne Lellighed kan jeg ikke undlade at gjøre opmærksom paa vor berømte Historiker Arild Hvitfelds for sin Tid sjeldne Oplysning og tolerante Tænkemaade i de Udladelser han bruger i en Skrivelse til Bispen, efter hvis Fordring Hvitfeld som Rigskantzler skulle actionere en Præst til Embedsforbrydelse, fordi han havde uddeelt Brødet efter Vinen. Hans Ord lyde paa anførte Sted saaledes: Deogratias, qvi nobis mentem aperuit, ut hoc de sacro mysterio aliter censeamus, qvam vulgus, qvi ad externa tantum deflexus est! scimus enim communicantes rebus signatis non defraudatas, sed per unionem mentis in uno illo unitas fuisse, qvi unum est nec prius nec posterius, qvam rem cum nacti fuerimus, cessant externa symbola, qvæ sunt adminicula, qvibus ad internas res ducimur.

*) Se meeranførte Bartholins Skrift p. 581, hvor han undskylder Nordboens Hengivenhed til Drik-

Marv og Blod og Saft og Kraft fortærende Brændeviin. Med denne haardføre Opdragelse, denne sunde, nærende og med Climatet passende Spise [1]) og Drikke, forbandt altid Nordboen de

især i Øl, som desuden den i gamle Dage gjængse Drik. Deraf, at endnu en Beskjænket siges at være øllet, om end Rusen er af Viin eller Brændeviin; og hvad vi nu kalde Brændeviinssnak, heed tilforn Ølsmaal, cfr. Clausens Oversætt. af Snorre.

[1]) At vor danske Clima fordrer stærk og nærende Føde, er en gammel Erfaring som den store Bartholin i flere sine mange lærde Skrifter har godtgjort. Fra Arilds Tid have derfor de Danske maattet høre ilde af Fremmede, fordi vi gjorde formeget af et godt Bord og fulde Bægere. Abbed Vilhelm, en ellers af vort Havevæsen fortjent Mand, skaffede sig ikke flere Uvenner, end da han vilde, at de ham Undergivne skulle vænne sig til at spise Salater og Urter og Rødder; cfr. hans Levnet af Langebek S. R. D. I T. p. 472, og det gaaer i vore Dage ikke dem bedre, der vil nøde deres Tjenestefolk til at spise Kartofler, en Føde der vel fylder for en kort Tid en tom Mave, men ikke nærer. Ei større Tak faae vore Fattigforstandere for deres rumpfordske Suppe, en Næring der vist heller ikke kan tilfredsstille vore til bedre Føde vante Maver. Vil man have den Fattige til at arbeide for sin Føde, maae man og skaffe ham den Føde, han er opdragen og vandt ved. Nu kunde jeg nævne Fattige, der ere gangne

fordøiende og Kroppen hærdende Legemsøvelser [1]), dem, selv den videnskabelige Mand ikke forsømte. Saaledes fortælles om den berømte Erkebisp og fortjente Statsminister Absalon, at han for Bevægelses Skyld gik ud i Skoven og hug Brænde [2]). En vigtig Sag for Sundhedens Vedligeholdelse er Reenligheden, der nu saa ofte findes forsømt af vor Almue. Men den gamle Nordboes skjønne hvide Hud, hans Haars jævnlige Kiemmen, hans Vasken og Baden [3]) er os Borgen for, at Reenlighed har i Oldtiden været i

ud paa Landet at tigge, ikke altid af Dovenskab, men fordi Bondens Flesk, Kjød, Ost og Brød er ham mere nærende, end denne fremmede uvante Spise, der smager ham som et Medicament. Kort, danske Maver fordre stærk Kost, nærende Føde, hvorfra, som jeg troer, de ikke bør, om det og var muligt, fravænnes, naar man vil, at Danske under dansk Clima skulle være hvad vi i Oldtiden og Middelalderen have været.

[1]) Om vore nordiske Oldfædres mangeslags Legemsøvelser og store Færdigheder i dem, have vi en fuldstændig og lærd Efterretning af Hr. Justitsraad Thorlacius i hans Antiqv. Bor. Obs. Spec. Qvint. fra p. 211 til 263.

[2]) Absalon forte lignis ex more per otium cæsis en emore superveniens hos Saxo i den 14 Bog p. 293.

[3]) Conf. Cleffelii Antiq. Sept. p. 97 og 392.

Agt. Engelske Skribenter vidne og, at da de Danske kom til England, opholdt Englænderne sig over, at deres Gjester daglig kjemmede og badede sig, samt idelig skiftede Klæder [1]). Allerede Offerdyrenes omhyggelige Vasken, baade før og efter de slagtedes, er ligeledes Beviis paa vore Oldfædres Reenlighed [2]). At man endog til Reenlighed har havt Haandklæder, viser Historien om Svend Estridsen, der paa sin Flugt til Hveren, tørrede sig der paa et Haandklæde, men for høit oppe paa Klædet, saa Vertinden blev derfor vred, og skjendte paa den hende ubekjendte Konge [3]). Ogsaa de gamle Gildesskraaer

[1]) Se Sprengels Geschichte von Großbrittanien p. 256.

[2]) Se Keyslers Reisen p. 112.

[3]) Confr. Snorre i Harald Haardraades Saga 66 Cap. Historien være her sand eller ikke, beviser den dog hvad den skal. Thi jeg bør ikke dølge, at jeg har megen Mistanke til de danske Efterretninger, Snorre allene har, naar de ikke tillige findes enten hos Saxe eller i Knytlinga Saga eller hos Adam af Bremen, og de Norske ved dem ophøies paa de Danskes Bekostning. Mange af disse Efterretninger behøve vist en med Grams Lærdom og Upartiskhed critisk anstillet Undersøgelse, inden de saa lige bør antages i vor Historie. Suhms Venskab for Schøning, uden hvem Suhm vist ikke var bleven det han er i Fædrenelandets Historie, tør maaskee have havt nogen Indflydelse paa Suhms Tillid til Snor-

give os Beviis paa Oldfædrenes Omsorg for Reenlighed. Thi som Sædernes Forbedring var en af Gildernes oprindelige Formaal, saa kunde Reenligheden ikke heller undgaae de fortjente Gildestifteres Opmærksomhed, hvorfor de og i deres Love med Bøder ansaae den, som i Gildehuset gjorde ureent [1]). Man gik i Reenlighed, ved endog Landsbygilder, saavidt, at hvem der paa

res Troværdighed, og at denne af vor danske Historie evig fortjente Mand derfor ikke har underkastet disse Efterretninger den skarpe critiske Undersøgelse, han ellers ikke sparede hos de øvrige gamle Historieskrivere. Snorres eget behagelige udførlige og i Almindelighed upartiske Foredrag har og til alle Tider skaffet ham de Lærdestes Agt, saavel Historiegrandskerens som den egentlige Historieskrivers, og den blot filosoferende Historiker. Thorsæus, Lagerbring, Erichsen, Rothe og mange flere have alle en dyb Højagtelse for Snorre. Derfor og, at vore Historieskrivere saa ofte bemærke Saxes Partiskhed for sine Danske, men ganske glemme denne Feil hos Snorre, der dog er intet mindre end fri for den, hvorpaa jeg kunde give flere Exempler, men hvortil her ikke er Sted. Imidlertid vil jeg allene nævne Snorres Beretning om Ottos Tog til Danmark og Oluf Trygvesens Deel heri.

[1]) Kofod Ancher om Gilder p. 137, og Bircherod om Gilderne i Odense p. 10 i de Sandvigske Saml. 1 B. 1 H.

Gulvet spildte mere, end med en Fod kunde skjules, maatte derfor bøde [1]). Med denne haardføre Levemaade kjendte Oldfædrene ikke til vore Lidenskaber, ikke vor, til at leve, nødvendige Forstillelse, ikke vore Udsvævelser, tilbragte os fra fremmede Lande med disses Producter og Sygdomme. Hertil kom som Følge af den Tids haardføre Opdragelse deres Sandsers Brug i en saa høj Grad, som vi neppe nu skulle troe, dersom ikke lige Egenskaber hos de, senere af de kultiverede Europæer opdagede, Vilde stadfæstede vore Oldberetninger herom. De kunde saaledes gaae paa Spor som Hunde, lukte Dyrene i deres Leie, og Fremmedes Ankomst i deres Huse [2]).

Indvortes Lægekunst.

Som under saadan Levemaade Anledningerne til Sygdomme kun maa have været her faa, saa vare og Sygdomme sjeldne, og den indvortes Lægekunst næsten ingen i Oldtiden. Flere Spor i den ældste nordiske Historie finde vi derfor, hvoraf vi tør slutte, at kun faa have her i Norden lagt sig efter den indvortes Lægekunst, og at Trangen her paa duelige Læger for ind-

---

[1]) Se Suhms ved Sandvig udgivne Samlinger til den danske Historik. 1 B. p. 134.

[2]) Se Schønings Norges Hist. 3 Deel, p. 221. f. og Thorstensen om Færø, p. 97—98.

vortes Sygdomme maae have været stor. Et stort Beviis herpaa giver os et af de flere Tog den danske Kong Svend Tveskjæg gjorde til England. Thi medens han lander, opkom i den danske Hær en Blodgang, der bortrev flere tusinde Mand, og skulle have bortrykket flere, var ikke en fornem engelsk Geistlig som Fange bleven bragt til Leiren, hvor han ved sine medicinske Indsigter fik dette farlige Onde standset [1]). End et Bevis paa de Nordiskes Mangel paa Læger for indvortes Sygdomme, giver Knud den Stores pragtfulde Reise til Rom. Thi med al den Pragt denne lange Reise foretoges, saa det vist ikke i Kongens Følge har manglet paa nogen af de Slags Betjente, de Fornemme da brugte til deres Opvartning, havde Knud dog ikke med sig enten Læger eller Reiseapothekere. Derfor iblandt de flere Exempler paa den særdeles pragtfulde og høflige Beværtning Knud nød i Namur af Greven der, anføres det og, at Greven sørgede for de Syges Kur, der vare i Kongens Svite [2]). Til de flere Aarsager, som anføres for den gamle nordiske Uskik, at lægge spæde Børn bort [3]), tænker jeg derfor og kan regnes den, at Man-

[1]) Suhms Hist. af Danmark, T. III., p. 382.
[2]) Suhm paa sidstanførte Sted, p. 609.
[3]) Disse Aarsager opregner Erichsen i 3 §. af sin Afhandling de expositione infantum.

gel paa gode Læger har voldet, man ingen Udveie saae til at kurere Børn, som fødtes med et eller andet Meen, og derfor heller vilde itide dræbe dem, end udsætte dem for at blive unyttige Borgere i Stater, hvis Constitusjoner vare krigerske, og hvor derfor kun Legemsstyrke kunde gjøre en til nyttig Borger. Nei, Læger og Lægemidler for indvortes Sygdomme, kjendte og brugte man lidet eller intet [1]). Tiden er kommen, sagde man, som endnu Almuen (tør være ikke saa urigtig) siger, naar Sygdommen tegnede sig til Døden, den man ansaae for en guddommelig Bestemmelse, det ikke stod til at forandre, og hvis Fuldbyrdelse man derfor heller understøttede end forekom. Ogsaa vidste man herfor at anføre Odin, som et følgeværdigt Mønster, der, i Stedet for i sin sidste Sygdom at yttre Haab om Opkomst, eller ved Lægemidler sørge herfor, skjønt han selv var Læge, lod ved Odden af et Spyd tilbringe sig et Saar, som befordrede hans Død [2]). Længe efter Kristendom-

---

[1]) Renhielms Noter til Thorsten Wikingsens Saga p. 97.

[2]) Snorre Ynglinga Saga Cap. 10. „Odin vard sottdauer i Svitiod, oc er hann var kommin a Bana, let haun merka sic giers oddi ɔ: Odin blev sodsyg, og da han nærmede sig Døden, lod han sig mærke med Spydsodden. Conf. Ihre i sit Glos-

men, efter endog Religionsreformationen, ja vel endnu i vore Dage, finde vi især hos Almuen Levninger af denne Hedenoldens Tænkemaade. Endog af dem, som ikke vilde regne sig til Almuen, ansaaes længe Galskab, Convulsioner, Epilepsi, og flere saadanne haarde og voldsomme Sygdomme for Besættelser og Virkninger af Djævelen, og onde Aander [1]), der skulle kureres ved mystiske Midler, Signen, Malen, Maalen og andre saakaldte Trolddomskunster [2]). Endnu er det ikke saalænge siden, at vore Bønder have begyndt at raadføre sig med Læger for indvortes Sygdomme, og end døe mange hen, uden at

sarium i T. coll 655. Odin gjorde dette, deels for at vise man skulle finde sig i Skjebnens Bestemmelse, deels for ikke at ville døe Stubedød eller Kodød, som de Gamle kaldte at døe paa Gottesengen. Se om denne Stubedød. Langeb. S. S. R. R. D. D. T. III p. 262, samt dertil hørende Note (f) og Suhm H. af D. II. 246. At døe i Sengen som et Fæ, sagde og de Gamle. Cfr. Barthol. Antiq. c. IV. p. 27.

[1]) Se Deichmanns Afhandling i 9 Del af det Kjøbenhavnske Vid. Selsk. Skrift. p. 406.

[2]) Se Herholdt i Bidrag til Apothekerkunstens og Medicinaltakstens Historie i de danske Stater i syvende Aargang af Skand. Litt. Selsk. Skrift. p. 137, og Junge den nordsjellandske Landalmues Karakter p. 223—24, samt Stephani Noten til Saxo p. 40. 51.

bruge nogen Læges Hjelp [1]). Er Sygdommen af det Slags, som Bonden ikke kjender, og ikke har hørt nogen komme op af, ere de Tegn til Døden der, Bonden efter sin Oplysning og Erfaring anseer for ubedragelige, har dertil han eller Patjenten erfaret et eller andet Varsel, da ansees Døden saa vis, at man paa sine Steder i Jylland endog klæder sig i Sørgeklæder, endnu førend Patjenten er død. En Følge af denne Oldtidens Tænkemaade er endnu Uskikken med at tage Hovedpuden fra En med Døden dragende,

---

[1]) Nu Districtslæger overalt ere ansatte, kommer det meget an paa disse Embedsmænds personlige Egenskaber, hvad Tillid Almuen skal faae til den videnskabelige Lægekunst. Thi er Lægen en gemeen Mand, som Almuen det kalder, der forstaaer at omgaaes Bonden, der lader sig hente med hvad Befordring, Bonden kan udrede, der ikke rynker Næse til enhver ubehagelig Luft m. v., fatter Bonden let Fortrolighed til ham; men er han svagelig, fordrer enten lukt Vogn eller dog en mageligere Befordring, end Bonden sædvanlig kan udrede o s. v., saa bruges han sjelden. Valg — meget Valg udfordrer vist derfor disse Embedsmænds Ansættelse i Provindserne, naar de skulle opfylde alle vor Regierings velgjørende Hensigter med dem, og det er en feilfuld Fordom, naar visse Opdragere bestemme deres svgelige Ynglinge for Lægevidenskaben, de kjende ikke en Læges Strabads, især i Provindserne.

for — som man siger — at lette ham sin Død. Denne Uskik, som vist har sendt mangen En ind i det andet Liv, før han ellers efter Naturens Løb var kommen der, finder dog nu kun Sted mellem Almuen, men var, for kun over hundrede Aar siden saa almindelig, endog mellem de fornemme Adelige[1]), og de andre mere oplyste Borgerklasser, at det, at tage Hovedpuden fra En med Døden dragende, ansaaes for et Venskab den ene Ven burde vise den Anden[2]). Det er derfor unægteligt, at Oldfædrenes Kundskaber om indvortes Sygdommes Kur, eller deres egentlige Lægevidenskab, har i de allerældste Tider ikke betydet meget.

Saarlægekunsten.

Vigtigere end Lægevidenskaben var derimod de Gamles Saarlægekunst, som overalt hos de Gamle Kirurgien er ældre end Lægevidenska-

---

[1]) I en Ligprædiken over Frue Øllegaard Hvitfeldt tillægger Prædikanten sin Heltinde det Mod og de Kræfter i Døden, at hun selv, da hun begyndte at drages, tog Puden fra sit Hoved.

[2]) Se Blochs Samlinger til Fyens Geistligheds Hist. 1 B. p. 630, hvor fortælles om en Magister Niels Hals, der drog Puden fra sin Ven Mag. Lauritz Weile moribundo.

den 1). Som i Rom Lægevidenskaben sielden dyrkedes, og Læger, saavel for indvortes som udvortes Sygdomme, derfor kaldtes Saarlæger (vulnerarii) 2); saaledes og her i Norden. Kun om Saarlægekunsten brugtes Ordet Læge, da om indvortes Sygdommes Kur brugtes, og endnu i Sverrig bruges, Ordet böte eller bote 3). Paa Saarlæger synes og Trangen ikke her i Norden at have været saa stor, at dømme i det mindste af Fablen om Stærkodder, der saaret, ikke vilde lade sig forbinde af en Foged, ikke af en Slavinde eller Slavindes Mand, men kun af en Bonde 4). Allerede Odin siges at have forstaaet sig paa Lægevidenskaben, hvorved vel især Saarlægekunsten menes 5). Efter hans Exempel synes og alle Nordens Konger og Hærførere at have lagt sig efter, og udøvet, Lægekunsten. Saaledes

---

1) Cfr. Celsus de Medicina Lib. 1 og Lib. 7 in præf. Jævnført med Homers Iliad. L. XI. Vers 845.

2) Cfr. Heineccii Antiq. Rom. T. I. p. 253 og 254 Edit. 4ta.

3) Ihre Gloss. T. Poster. coll. 87 & T. Pr. coll. 254.

4) Saxonis Hist Dan. Lib. VI p. 111 og 112.

5) I Snorres Ynglinga Saga Kap. 7 siges om Odin, at han med sin Seid kunde paaføre Folk Sygdom og Døden, tage Styrke fra nogle, og give andre den.

fortælles om den vestgothiske Kong Rolf, at han forstod med Behændighed at læge sine i Feldtslagene saarede Kæmper [1]). Uplandsloven viser og, at der tillig maa til samme Tid have været flere Saarlæger, da denne Lov paalægger den, der har tilføiet Nogen et Saar, at skaffe den Saarede tre Læger, hvoraf han kan vælge sig en [2]). Saxe taler om en Witholf, der havde været i saamange Feldtslag, og faaet saamange Saar, saa han af at kurere sig selv var bleven en navnkundig Læge, der søgtes af Mange, endog efter at han havde slaaet sig til Roe som Landmand [3]). Sagaerne ere overalt fulde af saadanne Beviser paa lægekyndige Krigere, der tillige vare dygtige Saarlæger [4]). Om den i sin Tid navnkundige norske Jarl Hakon fortælles, at da efter et heftigt Søeslag Svend Estritsen søgte hans Skib, var Jarlen i Skibets Forrum beskjæftiget med at stille en Saarets Blod [5]). Skjønt jeg nu vel har Tvivl til meget i denne Fortælling, saa beviser den dog, at de store Hærførere

F 2

---

[1]) Gautrek og Rolfs Saga 31 Kap.
[2]) Manhelge Balken 27 Kap.
[3]) B. 122 i Stephans Udgave.
[4]) Se Stiermans Tale om Wetenskabers Tilstand i Swealand.
[5]) Snorre i Harald Haardraades Saga, Kap. 66.

selv afgave sig med at øve Saarlægekunsten. Den norske Kalf Arnesen lægede sine i Slaget ved Stiklestad saarede Brødre Fin og Torberg [1]). Kongerne Oluf den Hellige, hans Søn Magnus, og Broder Harald, den berømte Sverre og Sigurd Jorsalafar, vare alle Saarlæger [2]). Overalt synes enhver erfaren Soldat, at have givet sig af med Saarlægekunstens Udøvelse [3]). Disse de gamle nordiske Heltes Indsigter i Saarlægevidenskaben, har og bragt de gamle Ridderromaners Forfattere til, om deres Helte at fortælle en Mængde usædvanlige og heldige Kurer. Nu er vel disse Kurer oftest Pral, imidlertid da nordisk Aand dog hersker i dem, ligesom den hele Riddergeist skal være nordisk, saa ligger alligevel det Sande deri, at Nordens Helte altid afgave sig med de Syges, helst Saaredes Kur [4]).

---

1) Snorre i Oluf den Helliges Saga, Kap. 243.

2) Schøning Harald Haardraades Hist. p. 252 og 391. Gebhardis Norg. Hist. 1 D. p. 167 og 189. Suhms Hist. af Dan. IV T. p. 95.

3) Man see saaledes Saxes Beretning i 7 B. p. 122 om Mitolf, og Snorres, om hvorledes Kong Magnus dannede sig Læger i 29 Kap. af denne Konges Saga.

4) Cfr. F. W. J. Fischers Geschichte des teutschen Handels, 1stes Th. p. 5.

Fruentimre Læger.

Men skjønt Lægevidenskaben, i Særdeleshed Saarlægekunsten, udøvedes af Mandkjønnet, fornemmelig dets fornemmere Klasse, saa var dog baade den egentlige Lægevidenskab og Saarlægekunsten de nordiske Fruentimre især forbeholden. Allerede Tacitus vidner om disse Indsigter og Kundskaber hos de germaniske Fruentimre, og hvad der gjelder om Germanerne, gjelder og om den egentlige Nordbo *), hvis nære Slægtskab med Germanerne er saa unægtelig, som hele Tacitus's Skrift, sammenholdt med Snorre og de Øvriges Beretninger om de gamle Nordboer, stadfæster dette Slægtskab. Tacitus fortæller, hvorledes Fruentimrene vare tilstede i Germanernes Leir, hvorledes efter Feldtslag de Saarede løbe til deres Mødre, Koner og Veninder, som talte og udsugede deres Saar, hvilket sidste var en gammel Maade at læge Saar paa **). Og-

---

*) Flere Exempler i vore Sagaer bevise vore Fruentimres Færdigheder i Saarlægekunsten og en Erfarenhed om Urternes Kraft, som nu synes at have tabt sig; cfr. Egills og Asmunds Saga p. 42 og p. 52. — Rigsmål hos Nyerup p. 4 lader derfor en af Thy og Trans Døttre hede Saarlinde. — Mallet p. 446 vil at det samme har fundet Sted hos Tyskerne.

**) Tacitus de morib. Germ. c. 7. Ny veed jeg vel, at Mange her læse exigere i Stedet for ex-

ſaa vore egne nordiſke Hiſtorieſkrivere berette, at i Saarlægekunſten kyndige Fruentimre vare tilſtede ved Feldtſlagene i Leiren, for at forbinde de Saarede *). Flere Exempler i vore Sager beviſe vore Fruentimres Færdigheder i Saarlægekunſten, og en Erfarenhed om Urternes Kraft, ſom nu ſynes at have tabt ſig. Som blandt Mandkjønnet kun de Fornemme, kun Hærførerne, ſynes ſom Pligt at ſkulle udøve Lægevidenſkaben, naar Fruentimre ei kunde haves, ſaa udøvedes derimod denne Videnſkab af alle Fruentimre i Almindelighed, de Ringere ſom de Fornemmere. Ja, ſom jeg troer, var den indvortes Lægevidenſkab, ſaavidt den i Oldtiden dyrkedes, uden-

---

ſugere. Imidlertid er dog den Maade, ved Blodets Udſugelſe at læge Saar, meget gammel, og allerede i Homers Tid bekjendt, da han lader Machaon og Menelaus bruge den, ligeſom og [illegible] anfører den ſom i Brug hos Celterne. Men [illegible] exſugere eller exſugere, ſaa beviſer dog Stedet hos Tacitus, at Fruentimmerne ſøgtes af Heltene med deres Saar, vel tildeels for at give deres [illegible] Beviſer paa udviiſt Mod og [illegible], men viſt og for ſom Belønning at nyde [illegible] Skiønnet Pleie og Omſorg, der for Nordboen [illegible] ſaameget for [illegible], allerede maae have været den halve Kur.

*) Man ſe f. E. Beretningen hos Snorre i Oluf den Helliges Saga om Slaget paa Stiklestad.

lukkende Fruentimmerets, og i Særdeleshed var nok altid Fruentimrene Læger hos Fruentimre. Thi, som det synes, har Mandfolk som Læger hos det andet Kjøn, været ikke uden Grund mistænkte af vore nordiske Oldfædre. Odin maatte saaledes klæde sig i Fruentimmerdragt — fortæller Sagnet — for at kunne som Læge faae Adgang til Prindsessen Rinde [1]; og i Vistgothernes Lov forbydes en Læge at aarelade nogen Pige, uden i hendes Faders eller Værges Overværelse [2]. Derimod vare Fruentimre sædvanlig Læger hos Mandfolk, og som Læger ei allene helede deres Saar, men og ofte under Kuren forligte to stridige Helte [3]. Kort, Fruentimrenes Rygte for Kundskab om Lægevidenskaben række op lige til Fabeltiden [4]. Saaledes skal Idun, Bragas Hustroe, have udført adskillige

---

[1]) Saxonis Hist. Dan Lit. III. p. 45.

[2]) Leg. Wisig. Lib. I. de Medicis. Jeg veed ikke om Bebreidelsen, Christian 4. gjør Christine Munk i et Brev til hendes Moder, røber en Læsning af denne gamle nordiske Tænkemaade om Fruentimrets Bluførdighed. Brevet findes i de Nyerupske Samlinger til den danske Historie. 1 B. 2 H. p. 113.

[3]) Saaledes fortælles i Islands Landnamabog pag. 70 og 71 om en Turidur, der curerede og forligte den rige Gudlaug og Thorsin.

[4]) Se om Idun Edda Dæmisage p. 52.

Kurer med et Slags Ebler, hvis Kraft hun allene kjendte, saa at da Joterne havde bortranet hende, toge Sygdommene Overhaand mellem Aserne. Overalt synes Oldtidens Fruentimre at have havt en Kundskab til Urterne og deres Kræfter, der nu haver tabt sig, og med Kristendommen maatte tabe sig, da dens Geistlighed i dem frygtede for, at skulle beholde for farlige Rivaler, der kunde kontrollere dem i deres hellige Bedragerier. Derfor og, at man selv ved Concilierne affattede Beslutninger, der havde til Hensigt, at indskrænke læg Mands Kundskab til Urterne [1]). Derfor at de kristne Geistlige søgte, at faae vore oldnordiske Fruentimre afvante fra dette Haandværk, og at faae enhver klogere end de, men ikke klog nok til at skjule sin Kundskab, dømt som Hex og Trold [2]). Den vestgothiske Lov fastsætter derfor, at en Kone som udøver Troldom skal miste sit Liv [3]). Thi, som det af Middelal-

[1]) Se Keyslers Antiqviteter p. 1196 2c.

[2]) Ordet Hex synes derfor oprindelig at have havt en god Bemærkelse af hugen: o: tænke, pønse paa noget, hvilket sagdes om kloge Folk, der, da de siden bleve de Geistlige mistænkte, gjorde Ordet med sig forhadte. Cfr. Keysler Antiq. Sept. p. 149 og Ihres Glossarium. Tom. 1. coll. 956, Hugga og 864 Hare, samt Wachters Gloss. Germ. coll. 729. Sar Here.

[3]) Se Suhm om Odin p. 374.

derens Historie synes, have Fruentimrene oftest været de, som de kristne Missionærer have fundet det vanskeligst med, at faae bundet deres fornuftstridige Troe paa Ærmet. Saaledes før endnu Lærdommen om Transsubstantiasionen var almindelig antaget i den katolske Kirke, men Geistligheden dog arbeidede paa at faae den indført, var et Fruentimmer ikke bange for at gjøre opmærksom paa det Urimelige i denne Lærdom [1]). Den jydske Underkonges Eriks Dronning Harkre gjorde sig med Grund lystig over, at Jomfrue Maria uden Mand var vorden svanger [2]). Da de hedenske Vender af de kristne Danske vare overvundne, og skulle antage deres Seierherrers Religion, satte ingen sig mere herimod end Vendernes Fruentimre [3]). Men vi have i den nordiske Historie et især mærkeligt Beviis paa vore nordiske Fruentimres Snilhed og Indsigter til at sætte de kristne Geistlige i Forlegenhed med deres religiøse Spilfægterier. Det er nemlig den i Norges Historie berygtede Dronning Alfifa, Knud den Stores første Gemalinde, der — som jeg troer — maatte vige for Emma, og var Moder til Knuds Søn Svend, som efter

1) Bossuet Geschichte fortgesetzt von Cramer V Th. 2 B. p. 100.

2) Cfr. Suhms Afhandling i Skandinaviske Museum 1 H. p. 76.

3) Suhms Hist. af Danm. T. VII. p. 227.

Oluf den Helliges Nederlag blev Konge i Norge. At denne Prindsesse, i hvor meget hun end af Historieskriverne, — baade uden og med Grund — lastes, har været en for sine Tider indsigtsfuld og snild Dame, røber følgende Tildragelse. Som bekjendt, havde Norges Magnater, og især disses pengegjærrige Formand, Einar Tamberskjælver, ikke saasnart faaet deres Arvekonge, den hellige Oluf, ryddet af Veien, før det fortrød dem, da de saae, at de under en fremmed Regjering ikke mere finge mættet deres Interesse, end de fik. Letteligt fik nu derfor Geistligheden dem paa sin Side, da den vilde have Oluf canoniseret og Canonisationsdagen blev derfor bestemt. Foregaaende Mirakler angaves som Motiver til Canonisationen, og Mirakler skulle foregaae under selve Canonisationsacten, eller — at tale i vort Sprog — under den høitidelige Skrinlægning. Nu aabnedes den kongelige Grav, og at den dræbte Konges baade Haar og Negle vare voxte, udgaves strax for et Mirakel, som Forsamlingen almeen erkjendte. Kun den snilde og indsigtsfulde Alfifa torde tage Miraklet i Tvivl, og opgive de meget naturlige Aarsager hertil. For et lige Mirakel antoges det, at Kongens Lig ikke fandtes forraadnet, men Alfifa viste, at Aarsagen hertil var, at Liget ikke laae i Jord, men i Sand. Da Bispen lagde nogle af den døde Konges Haar paa et dertil indviet Røgelsekar,

og siden tog Haaret uskadt op af Ilden, fordrede han nu Afrika, at Haaret igjen skulle lægges i Ilden, men paa vigt Ild. Da hun ellers ikke vilde tro det foregivne Mirakel. Men ved forgjæves Taalmodigheden den lumske, herskesyge og intrigerende Einar Tambeskjelver *), hvis Planer [illegible]

*) Den kjender et, eller vil ikke kjende Einar Tambeskjelvers Historie, som skulle støde sig over de Agnomens, jeg her har givet denne Norges Helt, hvis Talenter jeg ingenlunde ikke miskjender, men dog er jeg overbeviist om, at ham tillægges et ærefuldere Navn, end ham med Rette tilkommer. Thi en Landsfaat, der for private personlige Fornærmelser kan understøtte en fremmed Magts Plan til sit Fædrelands Undergang, en Landsfaat, der snart holder med sin indfødte Regent, snart gjør Parti med en Udenlandsk, alt ligesom hans Fordele tilvinke ham, saadan en Landsfaat kan dog aldrig vorde Mønsteret for Kjerlighed til sit Fædreneland og Troskab mod sin Konge. Helt var Einar, men langt under hiin det gamle Roms Curius Dentatus, der heller vilde regjere over bemidlede Borgere, end selv lægge sig Penge til. Thi Einars Mod var ikke urokkeligere, end at det gav efter for hans Pengegjerrighed. Sandt derfor hiint Vers:

For alt hvad Fædres Guld, hans hele Hjerte brændte.

Det bevises af Einars Handlemaade med Kongerne Knud den Store og Oluf den Hellige. Fordi Oluf den Hellige ikke vilde give efter for Einars

kunde have glippet, om Oluf ikke var worden Helgen. Myndig tog derfor denne stolte Magnat til Døde med haarde Udfaldelser mod Dronningen, som vel maatte tie, men ikke kunde forbydes i Hjertet at ærgre sig over den nedrige Minister, og bele de Geistliges hellige Gøglerier 7). Hvad Under nu, at de Geistlige søgte at afvænne de nordiske Fruentimre fra Lysten til at lægge sig efter Lægevidenskaben, og den dermed, end i de næste Tider, forbundne, skjønt ringe Kundskab til Naturens Kræfter. Alligevel vedblev dog al-

urimelige Fordringer, blev Einar Tambeskjælver den første Magnat, der lod sig vinde af Knud den Stores Forføringer, og det virksomste Redskab til at opvække Almuen mod deres retmæssige Konge. Men ikke saasnart havde han faaet Oluf bort, og ved Hakon Jarls Død seet sig skuffet af Knud, før han igjen opkastede sig til Anfører for de med den danske Regiering misfornøiede Norske. Med en umættelig Pengegjerrighed forenede Einar den høieste Grad af Adelsstolthed, der end ikke sparede hin Søn og Velgjører Kong Magnus, naar denne ikke strax vilde som Ministeren. Med Grund maatte derfor Einar være en saa klog Konge, som Harald Haardraade var, mistænkt, og hans Omgang med Einar kan ikke alene undskyldes, men forsvares. Regjeringen var anderledes da endnu, og især i Norge, hvor Magnaterne idelig syntes at være voxne deres Kongen over Hovedet.

7) Snorre i Oluf den Helliges [illegible] Kap. 248.

ld Kjønnet noget at udøve denne Videnskab, saa end den Dag i Dag heraf er Levning. Saaledes naar Saxe beretter, at den saarede Absalon søgte sin Moder, for hos hende at faae sine Saar forbundne, synes enten hun eller Absalons Søster, thi begge vare de snilde Dannequinder, at have forstaaet sig paa Lægekunsten [1]). Endnu i de i det sextende og syttende Sekel i Brug værende Ligprækener, roses ofte de adelige Matroner for deres medicinske Indsigter, og deres Villighed i at gaae alle, saavel Ligemænd som Undersaatter — hvormed i den Tids Adelsprog, Bønderne forstaaes — tilhaande med deres Kundskaberi [2]). Bartholin omtaler og en og anden Matrone, som i hans Tid udøvede, og det ofte med Held, Lægevidenskaben, fornemmelig i visse Sygdomme, for hvilke de havde et eller andet Arcanum [3]). Bording synger om en Margrete Juel, at

[1]) Saxon. Grammat. Hist. Dan. Lib. XIV.

[2]) Se Vedels Ligpræken over Anna Rannov, Anders Hansens over Anna Rosenkrantz. Bisshop Vibelfarts over Anna Brahe og flere.

[3]) Barth. med. dan. dom. [illegible] dog gjør en Erindring mod de saa kaldte Arcana. Lagerbring i sin svenske Hist. 1 D. p. 466 Not. 4 anfører og Theofrastus Paracelsus's Vidnesbyrd for et fornemt Fruentimmer i Stokholm, den med

Ved Rosen, Kulde, Pestilents
Hun ofte Raad udgiver:
Hun redte Deel mod Sting og Veed,
Og anden saadan Plage,
Som mangen af Blufærdighed
For Lægen ei tør klage [1]);

Den lærde Strøm roser og en Madam Schiøreter, som den han først lærde Botaniken af [2]). Jeg kunde nævne Damer af Stand fra nyere Tider, hvis heldige medicinske Praxis med kyndige og paalidelige Mænds Udsagn er beviislig; og selv under saa kaldte kloge Koner og Mænd vil man med Forundring finde en og anden, som med Held udførte Kureer, dem den oplærte Læge har opgivet [4]). Men disse kloge Mænd eller Koner ere

---

Held kunde hele Saar. Men efterseer den af ham citerede Gram, vil man finde det rimeligt, at Stokholm er en Skriverfeil istedet for Kjøbenhavn, og at dette kloge Fruentimmer ingen anden var end Mutter Sigbrith. Se Kbhvnske Vid. Selsk. Skrifte. T. 4. p. 244.

2) Bordings poetiske Skrifter, 1 Part. p. 5.

3) I Fortalen til 1 Part af sin Beskrivelse over Søndmør.

4) I ingen Sager mere gjelder derfor efter min Overbevisning det gamle Ordsprog, at den første Ret ofte er den rette ikke, end i de mod Qvaksalvere, hvoraf jeg kunde nævne flere der have udførte Kurer, de privilegerede, endog flere som kyndige bekiendte Læger havde opgivet.

og af et andet Slags, end dem Vording beskriver saaledes: [1])

Man og vel stundom tør en Signekjærling tage,
Som hannem kørse skal med Fader vor tilbage,
Hun hun skal raade Boed med vied Jord og Muld,
Med Kirke-Renders Vand, med gammel Arve Guld.

Med sælsom Kors og Tegn til Døts hun Sius-gen minder.
For Gal og Mord-svet hun og Tartar Knuden binder,
Hun nævner Helg'nes Navn i femten Tylter Tal,
Og siger det vel snart med hannem gottes skal.

Hun med hans Morgen-Vand, samt Skjorte, Negle, Lokker,
Slet stilletiendes hen udaf Huset rokker.
En Daler eller sex hun med sig fanger hjem,
Hun lader saa, som hun ei vil, dog tager dem.

Imidlertid har jeg selv erfaret Exempler paa, at og disse kloge Mænd og Koner have oplöget og lykkelig fuldført Kurer, som den kyndige Læge har forladt og opgivet. Langt fra at Skylden altid kan tilregnes Lægen; thi slige kan møde

[1]) Poetiske Skrifter, 1 Part. p. 318.

den kyndigste Læge. Men hvad Seneca siger; at en Kuur helst lykkes den Læge, Patienten havde ønsket sig, træffer som oftest ind ved Almuens Sygdomme. Den kloge Mand eller Kone, enten selv Almuesmand, eller dog vandt til at omgaaes Almuen, bekjendt med dens Skikke, Sæder og Brug; Levemaade og Tænkemaade, veed rigtigere at behandle sin Patient, at give efter for hans Vaner, og Overtro, eller dog lænke disse til den udfordrende Diæt o. s. v. Denne Læge med mindre Indsigter, oftest uden al Theori, foretrækkes derfor af Almuen den lærdere, men i Hovedstaden opdragne, med Almuesmandens Tænkemaade ubekjendte Læge [1]).

Geistlige Læger.

Lige til Kristendommen synes — som sagt — Fruentimmerne her i Norden at have været som privilegerede Læger, men med dens Erkjendelse maatte de dele Lægekunstens Udøvelse med de Geistlige. Især fra det fjerde Sekel under Keiser Theodosius den Store afgave de Geistlige sig med at kurere, skjønt ikke til Keiserens Fornøielse.

---

[1]) Derfor og endnu, at Barbeersvenden som Distrikts Kirurg har mangensteds større Praksis end den videnskabelige Stiftsphysikus, naar denne er noget fornem paa sig, og hiin derimod en ligefrem Mand, der mere er vandt til at omgaaes Almuen.

Dog styrede disse geistlige Læger Hospitalerne, der i Jerusalem, Alexandrien, Konstantinopel stod under selve Patriarkens eller Metropolitanens Opsyn.*) Tidlig holdte Munkene sig det for en Pligt at pleie de Syge, og lagde sig derfor efter Kundskab om Urterne og deres Anvendelse til Medikamenter, søgte og derfor gjennem Oversættelser at giøre sig Hippokrates, Galenus og andre medicinske Forfattere bekiendte. Keiser Karl den Store befol og udtrykkelig i Aaret 805, at Medicin skulle i Klosterskolerne læres. Munkene, især paa Monte Cassino, og i Skolen til Salerno, have og store Fortjenester af Lægekunsten. Klosterne beholdt og denne Videnskab næsten bestandig, skiøndt flere Conciler fra det tolvte og trettende Seculer endog under Exkommunikation forbød de høiere Geistlige det.²) De kristne Geistliges Indsigter i Lægevidenskaberne befordrede, — tør jeg sige — ikke lidet Kristendommens Fremgang i Norden, hvis Fruentimre i hine Missionærer finge saa meget farlige Rivaler, som den Geistlige udførte sine Kurer under Foregivende af guddommelige Mirakler, og vel stundum var lykkeligere i dem, end hine ulærde

*) Dr. Joh. Christ. Nicolai Das Merkwürdigste aus der Geschichte der Medicin. Erst. Th. p. 115, §. 46.

²) Nicolai L. C. p. 889 flg.

Fruentimmer, da han dog noget videnskabelig havde lagt sig efter Lægekunsten [1]). Ved Hielp af disse Indsigter udførte og de kristne Missionærer alle deres foregivne Mirakler. Jeg har allerede talt om den engelske Prælat, der opholdt sig som Krigsfange i Svend Tveskiægs Leir, og her standsede en i Armeen opkommen Blodgang. Som Historien fortæller [2]), skal han ved viet Brød have udført sin Kuur. Men enhver seer let, at det Sande i denne Historie er: at Egbert — saa var Prælatens Navn — har forskaffet igiennem dette Brød at anbringe Lægemidlet, for ved dette foregivne Mirakel at skaffe sin Religion Indpas i Armeen og hos Kongen, og sig selv herved personlig Sikkerhed. Skiønt nu Kuren lykkedes Bispen, naaede han dog ikke denne Gang sine Hensigter. Men det er og vist, at de Danske og øvrige Nordiske, som fulgte Svend Tveskiæg paa dette hans engelske Tog, vare de største Barbarer blandt alle de barbariske Nordboer. At derimod disse den kristne Geistligheds Kunstgreb og hellige Bedragerier til andre Tider og aller-

[1]) I det ny Korvei, hvorfra den berømte Nordens Missionær Anskar var, som overalt i de ældre Domskoler og Klosterinstituter, underviistes i Medicinen. Se Meiners Vergleich der Sitt. Wiss. u. Lehranstalt. des Mittelalters, 3 B. p. 389.

[2]) Suhms Hist. af Danm. III T. p. 382.

oftest lykkedes, er af mange andre i Historien forekommende Beretninger saa uimodsigeligt som bevisligt *). Altid sørgedes vist og for, at de der brugtes til Missionærer havde Indsigter i Lægevidenskaberne, der, saa ufuldkomne de, under Videnskabernes gandske Forfald, end hos de fleste Geistlige maae have været, saa vare de dog altid store nok til at kunne blende en gandske uvidende Hob **). Ved de Geistliges Kurer og fysiske Indsigter udvirkedes og Kongernes, den norske Olufs og danske Knuds, for Kristendommens Udbredelse og Stadfæstelse her i Norden, saa vigtige Kanonisation. Thi ikke saasnart vilde Geistligheden En eller Anden, i hvor fortient Afdød, kanoniseret, før de Geistlige udspredte, at Syge paa den Dødes Grav eller paa hans Drabsted kunde helbredes. Saaledes fortæller

*) Et Exempel paa de Geistliges Færdighed i at kunne gjøre Bedragerier med Jernbyrd eller Ildprøven, giver Bisp Niels i Norge, cfr. Thorfæus's Hist. Norv. IV. T. p. 83. Efter Anders Sunesens Beretning vare og derfor i Skaane adskillige Forsigtigheder ved denne Prøve befalede.

**) De Missionærer, Roma udsendte til Hedningernes Omvendelse, skulle have udrettet ligesaa meget ved deres Kurer, som ved deres Prækener.

Saxe 1), at der ved den myrdede Kong Knuds Lig var en saa stor Lægedom, at mange derved helbrededes. Ligeledes vil han, at en Sundhedskilde sprang op paa det Sted Magnus myrdede sin Fætter den fortjente Hertug Knud 2). Norges Historie har og Exempler herpaa. Saaledes skal en Sundhedsbrønd være opsprungen paa det Sted, Eystein Haraldsøn blev ihjelslagen 3). Overalt gaves i Middelalderen ingen Helgen, der jo havde Lægedoms Kraft ved sig, som stundom gik endog til at helbrede Qvæget, hvilket sidste fortælles blandt andre om den hellige Niels eller Nicolaus 4). De for Religions-Refor-

---

1) Sanctitatis ejus medela varias imbecillitatum affectiones remediorum salubritate pro secuta est siger Saxe Lib. XII, p. 221.

2) Om Hertug Knud hedder det hos samme Historieskriver L. XIV. p. 240. "Sangvis ejus terræ redditus salutarem fontis scatebram perpetuis usibus mortalium administrat."

3) Snorre Sturlesen. III. p. 376.

4) Se hans Levnet i Lang S. R. D. V T. p. 304, der dog neppe er andet end Gjenpart af den til Rom sendte Beretning om hans Mirakler, for derefter at faae ham kanoniseret. Hvad der bringer mig paa denne Formodning, er deels de, midt i disse Efterretninger indrykkede Pavebreve, deels at hans paa Dansk forfattede Levnetsbeskrivelse nævnes p. 307; men er, som Suhm eller Langebek erindrer i Noten (k), tabt.

mationen [illegible] Klostrene havde saaledes en egen særskildt Helgen for enhver Sygdom [1]). Foruden at nu Troen eller Tilliden her, som i alle, især indvortes, Kurer, har gjort meget, saa kan man lettelig forestille sig, at de Geistlige have forstaaet saaledes at blænde den uvidende Mængde, og anbringe deres Kurer, som udførtes de ikke af dem og ved deres Indsigter, men ved Ligenes egen hellige Kraft. Længe efter Reformationen have og derfor især vore Landsbyepræster vedblevet at agere Læger, stundom heel lykkelig, men stundom og kun som Qvaksalvere [2]). Imidlertid sees af disse og mange flere Exempler, dem den gamle Historie er fuld af, at Lægevidenskaben har været et vigtigt Lægemiddel til Kristendommens Udbredelse mellem de nordiske Folk, som overalt mellem de flere barbariske Nationer, der nedsatte sig i det romerske Rige, og stiftede de flere endnu tilværende Europas Stater. Men man seer og deraf, at den indvortes Lægevidenskab og dermed forbundne Kundskab til Naturens Kræfter, har hos den hedenske Nordboe været heel ufuldkommen.

1) M. s. [illegible] Historie des [illegible]

2) Harboes og Axelsons ved Becher udgivne Dagbog S. 166.

De gjængse Sygdomme.

Skørbug og Feber ere de Sygdomme, den store Thomas Bartholin ansaae for især at høre hjemme her i Norden [1]), og hvori han, i Følge Beretningerne fra Oldtiden og Middelalderen, og har Ret [2]). Kold og fugtig Luft ved Søen, slet Føde af gammel raaden Ost, røget, speget, halbraaden Kjød, Fisk og Fiskelever, slet og ureent Vand, Mangel paa Reenlighed, og stærk Forkjølelse have nok været Aarsagerne til Middelalderens mange skørbutiske Sygdomme. Et i høi Grad skørbutisk Tilfælde var den fordum overalt her i Norden og mellem Folk af nordisk Oprindelse [3])

[1]) Med. Dan. dom. p. 98 i Afhandlingen de morborum Daniæ popularium remediis, hvor det hedder: Morbos qvibus in septentrione affligimur ad duo genera refero, Scorbutum & Febrem. Jeg veed og derfor ikke, hvorledes Forfatteren til den danske Krønike, hvoraf findes Udtog i 4 B. af de Sandvigske Samlinger til den danske Historie, kan p. 164 komme til at anføre, at Skørbug først kom hertil i Aaret 1486.

[2]) Skjønt derfor vel Pave Stephan af Oudsted bebreidede Longobarderne deres Spedalskhed, saa viser dog dette ikke, at denne Sygdom allene hos dem har fundet Sted, og at Longobarderne rimelig ere af nordisk Oprindelse, see Suhm om de fra Norden udvandrende Folk, 1 B. p. 6—19 og 97.

gjængse Spedalskhed. For denne Sygdoms Skyld synes og først de saa kaldte Hospitaler at være indrettede, hvoraf nogle og vil, at disse Sygdomme have givet disse Stiftelser deres Navn *). Jeg troer dog heller, at Sygdommen har faaet sit Navn af de, som dem indrettede Huse, hvis Oprindelse rimelig skriver sig fra den ældre i Norge, men i Oldtiden overalt i Norden brugelige Fattiges og Skrøbeliges Flytning fra Sted til andet. Da denne Flytning med disse Slags Syge havde sin største Vanskelighed, har man strax efter Christendommen venlig forenet sig, om til de med Skørbug i saa høi Grad beladte at bygge Gjesthuse, som man har givet det latinske Navn Hospitaler, for i disse Huse at kunne forsørge saadanne Syges Pleie **). Agerbrugets Tiltagelse

---

*) Holberg i sin Bergens Beskrivelse p. 71 vil, at Hospitaler ere kaldte efter Sygdommen, der foranledigede deres Oprettelse. Vist er det og, at Hospitaler i Middelalderens latinske Kirkesprog kaldes domus leprosorum. s. Gr. i Næstved Klosters Gavebog hos Lang. S. R. D. IV. p. 346, hvor et domus leprosorum nævnes i Noberup, hvilket Huus i samme Gavebog siden p. 389 just kaldes et Hospital.

**) Fordi vore Hospitaler saa længe i gammel Tid, at ingen indgikk uden han havde Hospitals Sjuge, thet er then spedalske Sooth, siger Poul. Elia, saa kaldet Vendekaabe, i sin

og Fiskeriernes Aftagelse, samt en ganske forandret Diæt har standset Spedalskhed i det mindste i Danmark, hvor man nu ikke behøver at spise af Mangel paa Brød, Fisk til Fisk, nemlig tør Fisk til kogt Fisk [1]). Allerede fra Midten af det sextende Sekel, eller kort efter Religionsreformationen, var denne Sygdom saaledes aftagen her i Danmark, at de til den indrettede Hospitaler nu kunde forandres til de Fattiges Bedste, som det hedder i de saa kaldte Ribe-Artikler [2]). Som det synes har Saxe kaldet alle de Sygdomme, han ikke bestemt har vidst at navngive, Feber [3]). Saaledes hedder det om Kong Svend Estridsen, at han døde af en Feber, ligesaa om Erik Eiegod; det samme om Erik Lam; om Valdemar den Første og flere [4]). Jevnligt forekommer saa-

---

Bog om Kranke, hvoraf Peter Syv har gjort et Udtog, der er indført i de Sandvigske Samlinger til den danske Hist. B. 2 H. p. 130.

1) Endnu paa nogle faa Steder ved Vesterhavet, f. Ex. paa Harboore, spises Fisk til Fisk, dog not mindre af nogen Trang end af Vane.

2) Se det CLVI Blad den 20 Artikel af de 26 Ribe Artikler, som findes ved den Odense Kirkeordinants.

3) Denne Erindring har allerede min Fader gjort i sine i Aaret 1780 udgivne Symb. ad aug. ling. vern. cap. p. 49.

4) Saxonis Hist. Dan. p. 212, 220, 255, 282 og 372.

vel hos ham, som vore andre nordiske Historieskrivere, en Mængde af de endnu gjængse og bekjendte Sygdomme: Forkølelse — Guldsot — Vattersot — Lungesot — Rosen — Blodgang — Podagra — Smaakopper — Pest o. s. v. Kong Magnus i Norge, en Søn af Harald Haardraade, synes at være død af Rosen [1]). Af Forkølelse døde den norske Kong Hakon [2]), og en anden Norges Konge af samme Navn siges død af Udmattelse [3]). Knud den Store skal være død af Guldsot [4]). Om den i Svend Tveskjægs Armee, der laae i England, opkomne Blodgang er tilforn talt. Kong Nielses Dronning Margarete døde af Vattersot, som hun ved ingen Lægemidler kunde faae fordreven [5]). De utydelige Sygdomme, saasom Rosen i Næsen, Lungesot o. s. v. Biskop Vilhelms Gravs formaske-

---

[1]) Saaledes kalder Schøning den, i sine Forbedringer. Hos Snorre i denne Konges Saga Kap. 26, hedder den Reformasot, hvorom se Ihres Glossarium, T. II. col. 414.

[2]) Saaledes vil i det mindste Gebhardi i hans Norges Hist. 1 D. p. 199; men Snorre p. 788 og Thorfæus i hans Hist. No. III T. p. 421, siger alene, at han i en Hast blev syg.

[3]) Saa synes det efter Thorfæus Beretning l. c. IV T. p. 300.

[4]) Suhms Hist. af Danmark III D. p. 545.

[5]) Saxon. Hist. Dan. Lib. XIII. p. 236.

lige Aabning, voldte dem, der aabnede den, beretter Sare[1]); med hvilken Beretning dog maae jævnføres, hvad Bartholin erindrer ved disse Tilfælde, der ganske naturlig lade sig forklare[2]). Beviis herfor saae man, da i Aaret 1793 de i St. Denis opbevarede franske Kongers Liig bleve opgravede. Thi uagtet man med Krudt og Viinædike søgte at fordrive Dunsterne, saa paafaldt dog flere af Graverne deels Diarrhee, deels Feber, hvorfor de dog siden bleve kurerede[3]). Da den tydske Keiser Konrad den Anden allerede Aaret 1039 skal være død af Podagra[4]), saa feiler det ikke heller, at denne Sygdom jo og i Norden har enten i samme Tid været, eller dog kort derefter er bleven bekjendt[5]). Snorre taler og i Magnus Barfods Saga om en Thorer paa Stægga, der var syg i Fødderne[6]). Som Suhm

[1]) L. c. Lib. XII. p. 206.

[2]) Volent tot annorum mora clauso tamen adhuc noxio halitu noxii esse adstantibus, si apperiuntur siger han i Med. D. Dom. p. 417.

[3]) Friedens Almanach von 1803. S. 85.

[4]) Suhms Hist. af Danm. T. IV. p. 29.

[5]) I de gamle Lægebøger hedder denne Sygdom Podaget og podagriske Plage; cfr. f. Ex. Brevet [illegible] Hans Mikkelsens over den i sin Tid bekjendte Malle Rosenkrantz.

[6]) P. 198 i Thorlacii Udgave.

sidder, er Aaret 961 det allerførste Aar, han har fundet nogen i Europa at være død af Smaakopper; først ved bemeldte Sekels Begyndelse skal og Lægerne omtale den [1]). Uden Tvivl har denne, som flere Norden fra Syden tilførte, og dersom her ubekiendte Sygdomme, passeret under Navn af Pest, allerhelst Kopperne virkelig rase som en Pest, hvor kyndige Lægers Raad ikke kan haves. Af Pest hiemsøgtes Norden desuden flere Gange i hvert Sekel, stundum hvert tiende Aar [2]). En gammel tydsk Forfatter Gobelinus Persona fortæller, at den hele det 13de Sekel igiennem uophørlig rasede i Tydskland, ligesom siden Kopper og Mæslinger snart paa et, snart paa et andet Sted [3]). Aarsagen hertil maa især søges i det slette Politivæsen, eller rettere, i, at man slet ikke kiendte Noget til hvad vi nu kalde Medicinalpoliti [4]). I Aaret 1338 skal en Ormesygdom her have grasseret [5]), Sygdommen kaldtes saa, fordi der af dem, der døde i den, skal

---

1) Suhms Hist. af Danm. T. III. p. 78.

2) I den kaste T. Bartholins Notitia, der dog kun indbefatter omtrent 64 Aar, rasede Pesten her i Danmark tre Gange; cfr. Med. Dan. dom. p. 41.

3) Hegewisch Teutsche Kaiser-Geschichte, p. 171.

4) Hegewisch l. c.

5) Ein. Joh. Adolph Cypraeus Annales Episcoporum Slesvicensium, p. 318.

skal være gaaet Orme ud af Munden[1]). Men især er den i Aarene 1349 og 1350 her i Norden, som overalt i Europa, rasende Pest bekiendt under Navn af den sorte Død. Til Bergen i Norge kom denne Sygdom fra England af et til hin Bye inddreven Vrag, hvis Varer man var saa uforsigtig at losse. Throndhjems hele Domskapitel, Erkebispen, og de fleste Norges Bisper bortreves af denne dødelige Sygdom[2]). Er det rigtigt, at to tredie Dele af Danmarks Indbyggere skal være omkomne i denne Pest, synes den især at have raset her[3]). Her til Danmark skal Sygdommen være bragt ved et, ogsaa engelsk, Skib, der landede for Vendsyssel i Jylland, og have raset ligesaa stærkt imellem Qvæget som imellem Menneskene[4]). Patienten lade ikke længere end en eller to Dage, saa fik han en Blodbrækning, og døde[5]). I Aaret 1529 rasede og

1) l. c.

2) Torfæi Hist. Norv. Tom. IV. Lib. 9, cap. 8. p. 478 & 479.

3) Lagerbring i Svea Rik. Hist. 3 D. p. 401. Gebhardis Norg. Hist. 2 D. p. 84, hvor og anføres en svensk Afhandling om denne Sygdom.

4) Den danske Oversættelse af Hofmanns Adelsefterretninger, 2 D. p. 35, a.

5) Pontanus paa anførte Sted siger det om denne Sygdom saaledes: Est autem morbi natura ex-

her i Norden en Slags Pest, bekjendt under Navnet af den engelske Sveed [1]). Den maae have været temmelig stærk; thi som Hvitfeld fortæller, skal i Kiøbenhavn være paa en Dag døde 400 Mennesker [2]). Ogsaa i Helsingøer skal den have bortrevet mange Mennesker [3]). Sygdommen bestod i en kold Sveed, hvoraf Patienten døde oftest inden 24 Timer, naar han ikke strax kunne komme i en varm Seng [4]). Den skal især have været slem mod unge Mennesker, der angrebne af den, gierne bortrykkedes, hvorimod flere Alderende kom sig af den [5]). Den i Slesvig bekiendte Reformator Markart døde af denne Sygdom [6]). Tillægget engelsk fik den nok, fordi den først yttrede sig i England [7]). At man og i Middelalderen baade har kiendt og vidst Mid-

---

stitis, ut singuli, quos infecerat, haud ultra unum duosve dies eo detento, repente cum vomitu sangvineo animam efflarent.

[1]) Se Schmidts Bog om Pestilentsen i Fortalen.

[2]) I Frederik den I. Kronike p. 181.

[3]) Se Bosens Beskrivelse over denne Bye.

[4]) Dalins Sverrigs Historie, T. 3, 1 Part. i den tydske Oversættelse p. 174.

[5]) D. J. C. Nicolai das Merkwürdigste aus der Geschichte d. Medicin p. 326.

[6]) Chr. Cypræus l. c. p. 426.

[7]) Nicolai l. c.

ler mod Fødsel eller Dværgslag er umægtig ¹). Derimod synes man ikke endnu at have kiendt Virkningen af gale Hundes Bid, i det mindste ei i Norge, som tydelig er af en Fortælling hos Snorre ²).

Lægemidlerne og de Syges Pleie.

a) i Oldtiden.

Vi ville nu se de Lægemidler, som i Oldtiden og Middelalderen brugtes, og hvorledes med de Syge og Saarede omgikkedes. Om Videnskaben, at hele Saar ved Blodets Udsugelse, som gammel, og for Sydlingen som Nordboen, almindelig bekjendt, have vi allerede talt. Ligeledes er nævnt et af de allerældste Lægemidler, som forekommer i den nordiske Historie, da vi talte om Iduns Æbler. Gives der saadanne Æbler ³), have de virkelig været et Slags Piller, man har forstaaet at tillave, og hvis Komposition med hende har tabt sig, siden Aserne saa-

¹) Cfr. Langebeks S. R. D. V. p. 307.
²) III Tome p 308.
³) Thi nyttigt er disse Iduns Æbler kun til i Fabelen, ligesom Kevinus's Æbler, Forfatteren af Speculum Regale p. 106 og 107 taler om, der og kunde med Nytte bruges for alle Sygdomme.

meget savnede hende og hendes Abler. Maaskee have ogsaa disse Abler været en Frugt, en Rod, hvis Kraft er nu ubekjendt. Thi vist er det, at man ligesaavel her i Norden, som blant de vdlste Grækter, tidlig har forstaaet ved Midler af Planteriget at hæve adskillige Sygdomme; og skjønt vi i denne som flere Kundskaber ikke tør tillægge Oldfædrene videnskabelige Indsigter; saa kunde vi dog ikke nægte dem en Mængde Erfaringskundskaber; hvorom alleerede er talt [1]). Et ligesaa gammelt Medicament som Iduns Abler, men vigtigere, almindeligere, og længer i Brug, har de Gamles Geid eller Mistel været. Sagnet tillægger Odin dets Opfindelse [2]), det er at sige, Mistelens Brug er ældgammel. Men Spørgsmaal; om og de Gamles Geid har været vor Mistel? Den lærde Keysler i sin Afhandling de visco Druidum [3]), meener nei, og troer at Mistelens Lægekraft ikke har været Oldfædrene bekjendt; thi hvad det gjelder om Celterne i saa gamle Tider, troer jeg og gjelder om Skandinaverne, der begge uden

[1]) Endog at destilere har Almuen tidlig forstaaet, og mange Urters gamle danske Navne vise, at deres Kræfter tidlig har været bekjendte; cfr. Bartholin Med. Dan. dom. især den 1ste og 5te Dissert.

[2]) Snorre Ynglinga Saga, Kap. 6 og 7.

[3]) P. 315 i Antiqvit. Septent. & Celticas

Tvivl nedstamme fra fælles Stamfædre. Lagerbring 1) mener og, at Seid ikke har været brugt af Oldfædrene som Lægemiddel, fordi — siger han — det skal have været et Slags Forgift. Men om og saa var, at Seid var Forgift, da er der jo og Lægedom i selve Forgift, og ethvert Medikament vorder vel Forgift i den Ukyndiges Hænder. Naar jeg derimod betænker den Agt, Druiderne bare for Egetræet, de mange Kunster, man her i Norden brugte med Seid, at man nu er overbeviist om Mistelens Lægekraft i flere Sygdomme, f. Ex. konvulsiviske Tilfælde, og endelig efterseer de flere historiske Vidnesbyrd, saa synes det mig baade indlysende, at Odins Seid har været Druidernes viscus eller Mistel, og at det har været herved Odin har udøvet den medicinske Praxis, Sagnet tillægger ham. Torfæus i sin norske Historie synes og at tillægge de Gamles Seid Lægedomskraft 2). At Seid var et Decokt synes selve Navnet at vise, da det kommer af siuda eller syde o: koge 3). Odin tillægges, som sagt, Opfindelsen af Seid, men ham tillægges og den Indsigt, af Urterne at kunne udkoge Saften til Lægedom 4). I Edda synes

1) Svea Rikes Hist. 1 D. p. 466.
2) Hist. Norv. T. I. p. 144. & 145.
3) Ihre Gloss. Sveog. T. II. coll. 524.
4) Se Snorres Beretning om Odin.

og; at haves Henſyn til Miſtelens Lægekraft, naar der tales om Egen mod Afbrende ɔ: ſtranguria eller Koldpis [1]. Miſtelens Lægekraft er gammel og allerede af Plinius i hans Naturhiſtorie bevidnet [2]. Ogſaa her i Norden har vi under Navn af Marentaken længe kiendt Miſtelen, og vidſt at fortælle mange underlige Ting om den, men iſær, at ved den var Lægedomskraft [3]. Miſtelen findes paa flere Slags Træer, men fornemmelig paa Egen, og ſkal kunde bruges baade til udvortes og indvortes Sygdomme [4]. Heel rimeligt er det derfor, at en ſaa almennyttig og vigtig Gevært, ſom Miſtelen unægtelig er, kan have ikke allene bidraget til, men endog foranlediget den dybe Agt alle Nordboer, og overalt de gamle Europæer eller Celter bare for Egen; en Agt der endog grændſede nær til en Slags Gudsdyrkelſe [5]. Plinius ſynes og at have ſigtet did, naar han fortæller, at Miſtelen, (ſom

[1]) Voluſpa Strophe 122.

[2]) J 6 Bogs 44 Kap. og 24 Bogs 4 Kap.

[3]) Udentvivl har denne Marentak ſin Navn af Maren, hvorom ſe 3 Bogs 2 Kap. §. 34 hos Suhm om Odin.

[4]) Bomares Naturhiſtorie, 3 T. p 380.

[5]) In — lucis — præ ceteris cultui divino feligebant annoſum ac prægrandem qvercum, ſiger Kayſler i ſine Nord. Ant. p 65.

hun nævner forst), og det Træe denne Urt eller Gevæxt groede paa, var for Druiderne noget af det Helligste [1]). Heller vil jeg og derfor troe, at Mistelen har skaffet Egen Anseelse, end at Egen, som Kaysler vil, har skaffet Mistelen sin Anseelse [2]). Thi hvor naturligt, at, naar man i hine raae uvidende og barbariske Tider fandt en Gevæxt af saa udbredt en Nytte som Mistelen, man da let forledes til at bære Agtelse for Træet, som frembagte den. Rimeligt og, at da Dru eller Drov i det celtiske er en Eg, Druiderne især have været de, der have kjendt Mistelens Kraft [3]). Kort — mig forekommer det rimeligt, at Odins Sviid har været Mistelen. Om iøvrigt Iduns

[1]) Plinii Hist. Nat. Lib. XVI c. 44. "Nihil habent Druidæ visco & arbore, in qva gignatur, sacratius."

[2]) "Ut meam sententiam expromam, non aliunde visco qverneo inprimis tantum venerationis obtigisse existimaverim, qvam a cultu qvercuum ipsarum," siger Kaysler i hans Antiq. Septent. p. 318.

[3]) Om Celternes Agt for Egen forekommer flere Beviser hos de romerske Skribentere, hvorom se Dr. F. C. Rühs Ueber Religion, Mythologi und Cultur der Germanien p. 302, i Magazin für Religions- Moral- und Kirchengeschichte von Dr. C. F. Ständlin. Erst. Band.

Midler og Odins Seid ere brugte blot for indvortes Sygdomme, eller tillige i udvortes Kurer, lader sig hverken benægte eller bejae. Om de udvortes Kurer fortælle Sagerne fra Oldtiden; at Saarlægen betjente sig baade af Kniv og Tang, at man forstod at sye Saarene sammen, at afsætte et Been, og i det afsattes Sted at anbringe en Træfod [1]). Overalt da Sagkyndige paastaae, at de ældre Tiders Pile og Krigsvaaben tilbragte Saar, der vare meget vanskeligere at læge, end de som tilbringes af vore nu brugelige Kuudbøsser, Kanoner og andre Geværer af; og man dog i den gamle Historie jævnlig finder saarede Helte, som helbrededes, saa har Oldfædrenes kirurgiske Kundskaber vist ikke været saa ubetydelige i Forhold til Tiderne. Endog derfor meget dybe og farlige Saar finder man, at Oldtidens Fruentimmerlæger have forstaaet at hele [3]). Om Halldora, Glums Hustrue, fortælles, at skjønt Thorarinn saa farlig var saaret, at gjennem Saaret Lungen kunde sees, saa forstod hun med sine Fruentimre dog at forbinde

[1]) Saadan en Træfod kaldtes Vidlegge; cfr. Eyrbyggia Saga p. 66.

[2]) Bartholin Med. Dan. dom. p. 45.

[3]) Torfæi Hist. Norv. T. I. p. 313.

og læge hom [1]). Blandt disse Halldoras Frue-timre har rimelig og været hendes Spigerinde eller Mands Søster, som og var en heel Saar-læge [2]). Som Sagerne fortælle, gave disse Læger de Saarede, inden de forbandt dem, en Suppe, kogt i en Steengryde, paa Løg og andre Rødder. Naar Patienten havde drukken denne Suppe, paastode Lægerne, af Lugten at kunne skjønne, om Saarene vare dybe og farlige, eller ikke. Saaledes behandlede hine Qvindelæger de i Stiklestadslaget Saarede [3]). Om denne Suppe har — som jeg troer — været en Sovedrik, eller hvad den har været, maae jeg overlade Kyndigere at bedømme. Selv nogle anatomiske Kundskaber tør vi maaskee tillægge Hedenoldens Læger, som havde med Offringerne at gjøre, og fik derved dog nogen Leilighed til at vorde bekjendte med Legemernes indvortes Bygning [4]). Ogsaa ansaaes Blodet af Dyr, især de glubende, saasom Ulve og Bjørne, af Forfædrene for et styrkende Lægemiddel. Saxe fortæller saaledes, at Biarke lod sin Staldbroder

[1]) Viga — Glums Saga, Kap. XXIII. p. 134.
[2]) Se l. c. i samme Kap. p. 136.
[3]) Snorre i Oluf den Helliges Hist. 247 Kap.
[4]) Om disse Menneskeoffre, se Arnkiels cimbrische Heyden-Religion. Erst. Th. p. 146.

Hialte sue Blodet af en Biørn, før ved denne Kuur at gjøre ham desto stærkere [1]). Ogsaa Lapperne bruge endnu meget Blod af Dyr, som Lægemiddel for indvortes Skade [2]). Saa haves og, efter Pontoppidans Beretning, i Norge et saakaldte Ulvepulver [3]). Tidlig har man vist og kjendt Aareladen, da man vil have fundet en Aareladslansette i de gamle Gravhøje, der i Længde og Brede ganske skal ligne Nutidens [4]). Et Beviis herfor kunde og være Ihres formodede Derivation til Ordet Läka, hvis den var saa afgjort. Thi som denne Lærde vil, betyder Ordet Laka, Laechan, Lack, at formindske [5]), men at formindske — siger Ihre fremdeles — er et Ord, som de yngre latinske Skribentere just meget bruge

---

¹) Ursum eximiæ magnitudinis obvium sibi factum jaculo confecit, comitemqve suum Hialtonem qvo viribus major evaderet ore, egestum bellicæ cruorem haurire jussit, siger Saxe i sin Hist. 2 B. p. 151.

²) Se Leems Beskrivelse p. 404.

³) Pontoppidan Norges Naturhistorie, 2 D. p. 33. 35. 48.

⁴) Rohdes Cimb. Holst. Antiq. Rem. p. 379—380.

⁵) Jeg veed ikke, om vort danske Ord læk, ɔ: utæt, som bruges om et Anker, Kar eller Tønde kommer deraf, men rimeligt er det.

om Aareladen [1]). Dog jeg kan ikke negte, at denne Derivation forekommer mig meget søgt, skjønt jeg iøvrigt anseer Aareladen for et ældgammelt Lægemiddel. Saa simple Oldtidens Lægemidler vist have været, saa tidlig har vist og det kolde Vand udgjort et vigtigt Medikament, hvoraf vel og Oldefædrenes store, endnu længe efter Kristendommens Indførsel, og end i Dag vedvarende Agt og Ærbødighed for dette Element, ligesom og den Daab, der allerede i Hedenolden brugtes her i Norden [2]). Som Romerne saa have vist og vore Oldfædre tidlig havt og søgt deres Sundheds Kilder [3]), der brugtes især for Øiensvaghed [4]), Melankolie [5]) og andre saadanne

---

[1]) Per universum orbem Gallicium lako—laeckan —lacko minuere denotant: hoc autem ubi vidi, & simul recordabar, minuere aliqvando latine idem esse, ac venam incidere, facile in eam opinionem incedi, læka veteribus Gothis nil aliud fuisse qvam venæ incisione morbo mederi, efr. Ihre i hans Gloss. 2 D. coll. 87 ved Ordet Laka.

[2]) Efr. Kaysler's Ant. Sept. p. 310 Not. f. og Clausens Snorre p. 223.

[3]) Efr. Vellecus Paterkulus 2—25.

[4]) Se Snorre II. p. 257.

[5]) Efr. John. Erici de veter Septem. peregrinationibus, Cap. III, §. XXVII. pag. 91.

Sygdomme [1]). Overalt ter de Lægemidler, som Bonden endnu paa egen Haand bruger baade for indvortes og udvortes Sygdomme, være de samme som allerede i Oldtiden have været kjendte [2]), kun forbundne med mere Overtroe, som da heller ikke endnu saa gandske er uddød, hvorpaa Pontoppidan fortæller et Eksempel om en Almueskone, der, efter forgjæves at have søgt alle bekjendte Midler mod en stærk Tandpine, skrev en Seddel, hvori hun bad om Raad, og kastede saa Seddelen hen paa et afsides Sted. Men da Tandpinen vedblev, søgte hun efter sin Seddel, den hun da fandt med følgende paaskrevne Svar:

Var Du ei en stiden So
Da fik Du vel i Dine Tænder Ro,

hvoraf da nok Meningen var, at hun skulde holde sine Tænder rene [3]).

Lægemidlerne og de Syges Pleie.
b) i Middelalderen.

Lægemidlerne toges da, som nu, af alle fre

---

[1]) Om Brøndene i Lund og Dalby Kirker, se Sjøborgs Skaanes Hist. p. 84 og 85.

[2]) Se Junge den nordsjællandske Landalmues Karakter p. 217.

[3]) Cfr. Pontoppid. Everieul. Ferment. veter. p. 96.

Naturens Riger [1]). Forfatteren af speculum regale vil, at Ravnen af Hvalene skal være gavnlig i mange Sygdomme [2]). Af de i Middelalderen almindelig brugte Lægebøger, see vi, at Osmunds Jern, Koemelk og Egebark var fortræffelig i dysenteriske Tilfælde. En Urt, Kællerhals kaldet, hjalp for Frost. Enebær, Senop og Malurt hjalp for al Slags Værk. Qvindemelk lindrede især Ørepine. Peber og Ingefær var det bedste Lægemiddel for Tandpine. Ulveblod dæmpede Steensmerter. Artemesia var fortræffelig i hemmelige Sygdomme. Malurt var god for al Slags Mavepine, og saadanne flere Kurer, hvis Opregnelse kun er lidet opbyggelig, skjønt mange af dem endnu den Dag i Dag kjendes og bruges af Almuen [3]). Aarelladen var almindelig. I Clausens Oversættelse af Snorre hedder det saaledes om Hagen Sværresen, at han lod sin Median slaae [4]). Bedrageren Erling i Norge skal være død af en for

[1]) Lagerbrings Svea Rik. Hist. 3 D. p. 862.

[2]) Speculum Reg. p. 157.

[3]) Se om disse og flere Lægemidler Henrich Harpestrængs Lægebog i det første Bind af det ny danske Magazin.

[4]) P. 534 og hos Snorre selv. T. III. p. 394.

stærk Aareladen ¹). Man havde og i Middelalderen visse Dage, paa hvilke maatte og ikke maatte aarelades, og Aareladen i Vaar og i Høst ansaaes sundere end om Sommeren eller om Vinteren ²). Oldtidens Agt for Vandet vedblev under Kristendommen, hvis Missionærer vedligeholdte den, ved i de hellige Kilder at forrette deres Kirkes Daab, der endog brugtes som et Medicament ³), og ved paa andre Maader at vise dette Element en udmærket Ærbødighed ⁴). Antallet af disse hellige Kilder synes endog efter Kristendommens Antagelse at have tiltaget, da dens Geistlighed forstod heraf at skaffe sig en betydelig Indkomst, ved at tillægge dem Lægedomskraft, enten for alle Sygdomme i Almindelighed, eller for visse Sygdomme i Særdeleshed. Saaledes søgtes en Kilde paa Skanderup Kirkegaard i Aarhuus Stift, især for Øjensvaghed ⁵). En anden Kilde ved Tyrsbæk i Jylland

---

¹) "Secta vena ex nimio sangvinis profluvio extinctus," siger Thorfæus p. 121 i fjerde Deel af sin Historie.

²) Se Lagerbring paa sidst anførte Sted.

³) Suhms Afhandling i 1 H. af det skandinaviske Museum p. 78 og 82.

⁴) Keysler l. c. Not. p. 494.

⁵) Hofmanns Samlinger af Fundatser, T. III. p. 55 (d). Endog Dyrene kunde denne Kilde hel-

var i Ry for at kunne helbrede hidsige Sygdomme [1]). Kilden i Brønshøi i Sjælland havde Ord for at være tjenlig mod Pest [2]). Men især synes hver Provinds at have havt sin Hovedkilde, den Patienter Sant Hans Aften skulde besøge, efter de foregaaende Aar forgjæves at have søgt den ved Hjemmet værende Kilde, og disse Hovedkilder søges tildeels og endnu, f. Ex. Helenes Kilde i Sjælland [3]), Kippinge Kilde paa Falster [4]), og Frørup Kilde i Fyen [5]), og vel flere. Ja intet Herred var der, som jo havde sin Sundhedskilde, og et Herred havde stundum flere [6]). Af hvad disse Kilder endnu mange Ste-

---

brede for Djensvaghed, skjønt Kilden herved ansaaes vanhelliget.

[1]) Hofmann l. c. T. III. p. 55 (a)

[2]) L. c. T. VII. p. 518.

[3]) L. c. i samme Tome p. 154.

[4]) Rohdes Samlinger til Lollands og Falsters Historie, 2 B. p. 202. Et Værk der mellem meget Allehaande indeholder en og anden interessant Efterretning til Middelalderens Historie, især efter og ved Reformationstiden.

[5]) Hofmanns Fundatssamling, T. V. p. 421.

[6]) Man se saaledes Supplementet til Aarhuus Stift i Hofmanns Fundatssamling, T. IV. p. 727 til 756, hvor man vil finde, at næsten hvert Sogn har havt sin hellige Kilde.

der indbringe [1]), kan man slutte sig til hvad de fordum maae have indbragt, hvorfor og de pavelige Afladskræmmere ikke glemte at komme herind, og møde ved dem paa den Tid af Aaret, Kildereiserne gik for sig, da de ved disse Forsamlinger i en Hast kunde faae en Deel Penge sammenskrabede. Meget brugtes og Vandet til Bad, baade varme og kolde, baade for at vedligeholde Sundheden og skaffe sig den, baade i udvortes og indvortes Sygdomme. Overalt synes Bade her tidlig at være brugte, maaskee havde vore Oldfædre lært at kjende dem i England [2]). Den norske Kong Sigurd Jorsalafar brugte Bad, som det synes for en Slags Hovedpine, der stundum gik som til et Delirium [3]). Saxe fortæller og, at Valdemar og hans Ven Absalon brugte Bad [4]). Om Kong Valdemar Kristoffersen fortælles ligeledes, at han for sin Podagra brugte at bade sig i en Kilde ved Vordingborg [5]). Af den danske Prindsesse, siden

[1]) Om den Lægekraft, som endnu tillægges St. Olufs Brønd i Skaane, see Suhms Hist. af D. T. VI. p. 687, og Joh. L. Ekbergs Beskrivning öfver Christianst. Læh udi Skaane p. 99 (K).

[2]) Suhms Hist. af Danmark. T. III. p. 150.

[3]) Se Snorre p. 268.

[4]) Hist. Dan. p. 273 og 345.

[5]) Hvitfeldt i denne Konges Krønike.

fraadſ Dronning, Ingeborgs Klage, at hun ikke maatte bruge dette Sundhedsmiddel, sees og hvor vigtig Bad har været vore Forfædre [1]). I Testamenter finder man og derfor Legater til Bad for de Fattige, som kaldtes Sjælebad, da og samme Dag, de saaledes badede sig, spistes Godt [2]). Ogsaa ved Hospitaler indrettedes derfor gjerne Badstuer [3]). For Brylupper stode og gjerne et Badstuegilde, hvorved Brudene badede sig [4]). I alle vore Kjøbstæder vare derfor og Badstuer, hvoraf endnu den Levning af Badstuegaden eller Badstuestrædet, som i flere af vore Kjøbstæder, f. Ex. Kjøbenhavn, Aarhuus, Ribe, Naskov, og vel endnu andre findes. I det kolde Norden have nok varme Bade været i fortrinlig Brug. Ordet Bads oprindelige Bemærkelse, som er at varme sig, eller at toe sig i varmt Vand [5]), synes at bestyrke denne Forme-

[1]) "Balneum intrare non finor", siger hun i et af sine Klagebreve til Paven, hvor hun og klager over ikke at kunne blive aareladt, cfr. S. R. D. T. VI. p. 112.

[2]) Danske Magazin, 6te B. p. 126, 187.

[3]) Se Brinchs eller Lagerbrings Samlinger, 1ste D. p. 202.

[4]) Se Lagerbrings Udtog af den svenske Historie, p. 509.

[5]) Cfr. Ihre Glosſ. Sviog. coll. 120 under Bada. Leibnitzes Etymologie, hvorefter det celtiske Ord bart

ning [1]). Deraf vel og Talemaaden, som endnu i vort danske Sprog bruges, at bade sig i Svålen. Med den veneriske Syges Indkomst, tabte Badstuerne deres Kredit. Aarsagen hertil troer jeg især var, fordi mange Badstuer ikke stode i det bedste Rygte, hvorfor man og søgte at indskrænke deres Antal og holde dem under et Slags Opsyn [2]). Hvad angaaer de Syges Pleie, da vides herom kun lidet. At man for de Syge eller Reconvalescenterne, som ikke kunde taale at kiøre eller ride, havde et Slags Bærestol, seer man af Saxe [3]), hvor der siges om Kong Svend, at han ikke kunde taale Vogn, hvorfor Tjenerne maatte bære ham. Allerede om den gamle svenske Kong Aun fortæller Snorre, at han blev baaren i en Stol [4]). Saxe taler og om Syg-

skulde være Stammeordet, bliver da ikke rigtig; thi bart betyder vadum et Kær, hvortil løber rindende Vand, cfr. Wacht. Gloss. Germ. coll. 94.

[1]) Af et Sted hos Saxe p. 275, seer man, at Badstuerne ofte vare saa varme, at man af den Damp og Qvalme kunde faae Hovedpine.

[2]) Se f. Ex. Christian den Førstes Forbud, til den svenske Kiøbstæd Enköping mod at holde mere end een Badstue, som skulle være ved Skolen, i Dalins Sverrigs Hist. 2 D. p. 591 (q) den tydske Oversættelse.

[3]) Vedel i sin fordanskede Sax. p. 263 kalder disse Bærestole Rosbaarer.

[4]) I Ynglinga Saga p. 35.

bækkener til at varme de Syges Senge med, hvori lagtes et Par varme Mursteen. Uden tvivl have disse Fyrbækkener været de endnu mangesteds brugelige Ildkurve [1]). Selv at rædde Druknede, og ved den endnu gjængse Rullen bringe dem til Live, sees det ligeledes af Saxe, at man har forstaaet [2]). Men kunde disse og flere saadanne, paa Fornuft og Erfaring grundede, Hjælpemidler ikke hjelpe den Syge, saa, ligesom man i Hedenolden havde taget sin Tilflugt til Runer og Troldom [3]), greb man, efter Kristendommen, til Mirakler, Reliqvier og Helgenes Paakaldelse. At under disse mirakuløse Lægemidler ofte laa en for Mængden skjult Kundskab til Naturens Kræfter, er allerede sagt. Men vist er det og, at mange af dem røbe den raaeste Overtroe. Saaledes holdtes for, at intet mere kunde lindre i haard Barnsnød stædte Koner, end et Stykke af den hellige Frue Birthes Særk [4]). Drik af

1) Den Ildkurv Absalon lod indrette for den gamle Erkebisp Eskild beskriver Saxe p. 358 saaledes: "Calidum laterculum cistula crebris foraminibus distincta inclusum plantis applicuit."

2) Om Esbern Snarre, det var falden i Vandet siger Saxe p. 290: "sociis corpus suum diutius agitantibus vomitu undam egerere coepit."

3) Torfæi Hist. Norv. T. II. p. 206.

4) Se Sisborgs Samlinger til Skaanes Hist. p. 96. Denne Særk brugte selv Kong Kristian den Før-

en Helgens Hjærneskal virkede bedst mod Feberen. Stundum maatte og visse Kirker søges, som vare i Udraab for Lægedomskraft, f. Ex. Ellested og Ryslinge Kirker i Fyen, Standerup Kirke i Jylland og flere [1]). Alterviin [2]), som Daabvand, var tjenlig for mange baade indvortes og udvortes Sygdomme, og Levning af den Overtroe vedblev endnu længe efter Religionsreformationen, og indviklede mange af de ringere Kirkebetjente i Troldomsprocesser, fordi de havde gaaet Hexene til Haande med enten Daabvand eller Alterviin, hvorfor og især ved Landemoderne herimod gjordes af Bisperne Erindring [3]). Endelig paakaldtes og i Sygdoms Tilfælde Helgene, en for Gigt eller Værk, en anden for Podogra, og atter en anden for Steen, Tandpine eller hvad nu Sygdommen var, som

kes Dronning, hvorom se Brevet hos Lagerbring i Mon. Scan. I. p. 100—101.

[1]) Hofmanns Fundatssamling, B. VI. p. 5 (b) og danske Atlas, IV T. p. 214.

[2]) Junge den nordsjællandske Landalm. Karakteer, p. 287. At ved Kirkerne ofte vare Forraadsviinkjeldere, gjorde vist og meget til at forøge Agten for og Troen paa Alterviin, se Galten om Randers p. 98.

[3]) Se de hos Pontoppidan og Bloch anførte Synodalia.

Helgenen især stød i Udraab for at kunne hjelpe. Slog nu alligevel Troen feil, som blind Troe gjerne gjør, og Helgenen befandtes for afmægtig, saa paakaldes Rigets almindelige Helgene St. Oluf, St. Knud, og saadanne flere [1]). Thi hver Sygdom havde snart, som hvert Lem paa Menneskets Legem, sin Helgen [2]).

Lægekunstens videnskabelige Forfatning i Middelalderen.

Af hvad allerede er anført, vil man let kunde slutte sig til Lægevidenskabens Forfatning hos os i Middelalderen som Videnskab. Men den kunde og i det nordlige Europa ikke ventes at skulle være bedre, end den var det i det sydlige, til hvis Universiteter Nordboen maatte tye hen, naar han vilde lære noget mere, end det lidet han i sit Fædrenelands Dom- og Kloster-skoler kunde lære. Thi som i de øvrige Videnskaber, saa og i Lægevidenskaben, havde man for længe siden forladt Kilderne, og søgte man dem, var det gjennem fordærvede Oversættelser, thi Grundsprogene, især Græsk, afgave sig saa faa med, at endog kort før Reformationen

[1]) Lagerbring S. R. H. III. D. p. 363.
[2]) Se Keyslers Reisen p. 227.

maatte den lærde Hemmingius, efter at have gaaet i fem latinske Skoler, søge den sjette i Lund, for at lære dette Sprog, som Lærerne i de øvrige Skoler ikke forstode [1]). Gjennem barbariske Glosser, uforstaaelige Kommentarier, og feilfulde Udtog foredroges og lærtes Lægevidenskaben, ligesom de øvrige Videnskaber. I Lægevidenskaben, som i Theologien og Filosofien, skaffede upassende Grublerier og unyttige Undersøgelser Navn af Lærd. Naturlære, Naturhistorie og Botanik vare ganske fremmede for Lægen [4]), som i dets Sted afgav sig med Astrologi og Nekromanti [5]). Intet Under derfor, at selv Middelalderens faa oplyste Mænd ingen Agt synes at have havt for Lægevidenskaben og dens Dyrkere. Saaledes i det mindste synes det

[1]) See denne berømte Jubellærers Levnet hos Treschow p. 122.

[2]) At herfra dog stundum har været en Undtagelse, er den lærde Olding Bisp Gunner et Beviis for. Hans store Deeltagelse i Waldemar den Andens jydske Lov, skyldes uden Tvivl og den fysisk rigtigere Gætning, hvorpaa samme Lovs 2 Bogs 19 Kap. er bygget, end den derimod, hvorpaa Constipisten af 6 Bogs 13 Kap. 19 Art., i Christian den 5tes Lov, har bygget.

[4]) Meiners Vergleichung der Sitten, Wissenschaften u. s. w. des Mittelalters, zweiter B. p. 402, 527, 528 og 530.

at være gaaet vor Tære, som i Anledning af en skaansk Læge Johans forulykkede Kur paa Kong Waldemar den Første, siger, at denne Kur er et Beviis paa, hvor liden Tillid man bør sætte til Lægen [1]). Men har vi end havt Mangel paa lærde, grundige, og videnskabelig oplærte Læger, saa har vi havt desto flere praktiske, dem man altid i forekommende Sygdomme kunde konsulere. Disse vare Præster, Munke [2]), Nonner, Bademænd eller Badskærere, og Kvaksalvere og Markskrigere, som løbe fra et Land til et andet, givende sig ud, for at kunne kurere Sygdomme [3]). Trods alle Pavernes og Conciliernes Forbud uagtet, vare og bleve lige til Reformationen de Geistlige de vigtigste Læger. Fra dem skrive sig noke og de mange Receptbøger, som tildeels endnu ere til, og med hvilke haandskrevne Lægebøger, der ofte gik i Arv gjennem tredie og fjerde Led, man behjalp sig især paa Landet. Synderligt, at Lægevidenskaben var den af alle Videnskaber,

---

[1]) "Quam parum fidei in medicorum opere reponi oporteat documento extitit." siger han i 15de Bog af sin Hist. p. 372.

[2]) Man se herom Fortalen til Henrich Schmidts bekjendte Lægebog.

[3]) Se v. Stiernmans Tale om Wittenskapers Tilstånd i Swearike under Hedendoms och Påfwedoms Tiden p. 65 og 66.

som Pestvandsfolkes paa de i Middelalderen opkomne Universiteter 1). Som i Tyskland først med Slutningen af det 15tende Sekel ansattes Læger og Apothekere 2), og det endda langt fra ikke allevegne, saa derimod her i Danmark først den sidste Halvdeel i det 16tende Sekel 3); og det endda kun paa faa Steder, at endnu i Aaret 1595 en Død her i Danmark skal være for Forsømmelse død af den veneriske Syge 4). Det var først efter Reformationen, at ordentlig beskikkede og med bestemt offentlig Løn aflagde Læger 5) her kunde ansættes, da de reducerede Kanonikater eller andre geistlige Indkomster tillagdes dem 6). Thi Staten beret-

1) Cfr. Conring. Antiq. Acad. Dissert. III. p. 98.

2) Se Geschichte der deutschen National-Neigung zum Trunke p. 112.

3) Se Morsians Fortale til Hendrik Schmits Urtebog, hvorefter i Aaret 1546 kun var et Apothek i Danmark og Norge.

4) Se Keyslers titanførte Reisebeskrivelse p. 764.

5) Af en Professor Svend Pedersens Fundats i V T. p. 11 af de Hofmanske Samlinger sees, at en saadan Stiftsphysikus kaldtes Ordinarius Medicus.

6) Saaledes P. C. [illegible] Stiftsphysikus i Ribe, som og derfor længe maatte besørge Notariatet i Capitelet, efter Terpagers Beretning i Ripæ Cimb. p. 146.

ten *), foreslog Kong Frederik den Første, paa den i Aaret 1526 holdte Herredag, at nogle gode og erfarne Læger og Apothekere skulle ansættes i Provindserne, og aflægges med nogen vis Løn og Underholdning. Men uagtet Kongen gjentog sit Forslag, kunde han dog ikke trænge igjennem. Rigsraadet havde vel intet imod, at de indkaldtes og ansattes; men troede — tør være ikke saa urigtig — at de selv kunde fortjene sig ved Praxis deres Underhold *). Uden Tvivl har dog nok dette Rigsraadets Afslag foranlediget Poul Elias's Klage over sin Tids forsømte Medicinalpoliti i Bogen om Kranke *). At alligevel her har været Apothekere, i det mindste i Kiøben-

*) S. Anmærkn. om nogle Navne udi M. Gablers latinske Vers i fierde Del af Kiøbenh. Vid. Selskabs Skrift. p. 268.

*) Uden Tvivl har Gram Beretningen herom af utrykte Acter til denne Konges Historie; thi hos Hvitfeld finder jeg den ikke. Af Gram har nok Schlegel indført den i sin G. der König v. D. aus dem Old. St. Erst. T. p. 178.

*) „Wii danske Mendt“ siger han, „haue saa møghet at gjøre mit Drick og Gestebudt, at vi kunde saa den mærkelig Ordinants (om Læger) ikke besinde.“ Se Peer Syvs Udtog af dette Skrift indført i de Sandvigske Samlinger til den danske Hist. 1 B. 2 H. p. 130.

havn allerede i det femtende Seclo, kan sees baade af gamle Skjøder og Kongebreve [1]), ved hvilke første kyndige Pharmaceutiker gjerne gaves en Deel Friheder, for at lokke dem til at nedsætte sig her [2]). Og slutter jeg af Titlen Mester, at de første her bosatte Apothekere have været Geistlige [3]). Men skjønt vi først efter Reformationen fik offentlige ansatte Læger, saa har dog vist Kongerne og de Store tidlig havt deres Huslæger. Saadanne have vel de Læger været Dronning Margrethe, Kong Niels's, brugte for sin Vattersot [4]), ligeledes den Erkebisp Eskild kom sig ved af sin Maalløshed [5]). I Hagen Hagensens Tid synes og allerede Norges Hof at have havt sine Læger [6]), ligesom og de til Norge

[1]) Se Gram paa anførte Sted p. 269, hvor Skjøde nævnes paa en Gaard fra 1465 beliggende ved Mester Johan Apothekers.

[2]) I Christian den Andens interessante aabne Breve, der pryde de Sandvigske og Nyerupske Samlinger, findes blant de sjællandske ogsaa et Privilegium af 1514 for en Apotheker. Han skal ingen Dommer over sig erkjende uden Kongen; være skattefrie; ene sælge Plaster og Pulver, eller som det i Kongebrevet kaldes, stødt Krudt, og iøvrigt nyde samme Friheder som fremfarne Apothekere.

[3]) Se det forhen hos Gram anførte Skjøde.

[4]) Saxon. Hist. D. Lib. XIII. p. 236.

[5]) L. c. Lib. XIV. p. 351.

[6]) Se Clausens Snorre p. 758.

ankomne fremmede Gesandter toge medførte Læger, dem Kongerne betiente sig af. Saaledes bemærker Suhm, at den unge Kong Hagen, ei havde sin egen Læge, men brugte dog een, der var i den spanske Gesandts Følge ¹). Den første kongelige Læge, jeg veed af Historieskriverne navngiven er den skaanske Abbed Johannes, der i Skaane var meget anseet, som en i sin Videnskab kyndig Mand, men dog var heel uheldig i sin tilforn omtalte Kuur paa Kong Valdemar den Første. Han tillavede Kongen en Drik, og indholdt ham desuden i Klæder, alt for at bringe ham i Sved, siger Saxe, som deraf tager Anledning til det af os allerede anførte Udraab mod Lægerne ²). Men det kan og siges, som Lagerbring ved denne Kur erindrer: maaskee tog Doctoren feil, maaskee ikke; maaskee har og Saxe havt for høie Tanker om Lægevidenskaben, og troet det var en Læges Skyldighed, at redde enhver Patient fra Døden ³). Snorre Sturlesen taler om en Lægebog, som han kalder Ryggestykke, der maae være meget gammel, men hvis

¹) Historie af Danm. T. X. p. 387

²) Barth. Med. Dan. Dom. p. 240 forsvarer mindre Johannes, som han tilstaaer var ingen kyndig Læge, end Lægevidenskaben.

³) Svea Rik. Hist. p. 838

Forfatter jeg ikke veed, hvem var [1]). Jeg veed nu derfor ingen nærmere Læge at navngive end den Mester Henrich Harpestreng, hvis Lægebog tilforn er omtalt. Er det saa afgjort, som Udgiveren af det ny danske Magazin synes det er, at vi nemlig have hans Lægebog i samme Mundart, som han har skrevet den i, da er Harpestreng endog en vigtig Mand i vort danske Sprogs Historie [2]). Hvitfeld kalder ham Medicus & Canonicus Roskildensis og anfører hans Død 1244 [3]). Gram i sin Tale nævner ham og, dog uden at røre ved hans medicinske Fortjenester [4]). Ei kan jeg heller sige, hvem disse har bestaaet, thi i de tryktte Efterretninger, som mig ere bekiendte — og jeg troer jeg kiender dem alle — har jeg ikke fundet andet om ham, end at han var Læge [5]). Fra Udgiverne af det ny danske Maga-

---

1) I 3die Del p. 547 i Torlacii Udgave.
2) Ny danske Magazin p. 57.
3) Erik Ploopennings Kronike p. 113, Udg. i 4.
4) p. 482 i VII T. af Dänische Bibliothek.
5) Barth. i sin Med. Dan. dom. p. 546. nævner ham som den første Læge, vor Historie taler om, ventelig meener han videnskabelig Læge. Petri Olai Annaler i I T. af Langeb. Script. p. 184 er not Kilden til Hvitfelds Efterretning. Gram for sin Beretning citerer Liber Daticus Roskildensis, som er indført i III T. af Lang. Script., men jeg finder der intet om ham, thi Mag. Henricus

sig, venter man ved sammes Fortsættelse Løfter opfyldt om Leynetsefterretninger, denne Mand angaaende*). Til eet af de Læger der er ældre, end Kiøbenhavns Universitet, og som tillige er et Exempel paa de Midler, den Tids Geistlighed kunde samle sig som Læger, hører en Biskop i Aarhuus ved Navn Bo af de Hvideres Familie, der døde i Aaret 1424 *). Som practisk Læge samlede han sig en saa betydelig Formue, at der

[illegible]

[illegible]

der p. 268 anføres død, kan det ikke være, da baade Aar og Datum er anderledes, og intet tales om hans Gaver, som dog efter Grams Citat skulde der omtales. Det er altsaa et Beviis for Langebeks egen Formodning, at hans Exemplar har været defect. I Hamsfarts chronol. secunda hos Langebek, T. 1, p. 288 nævnes og Harpestreng, ligesom og i 1 D. af Pontoppidans Annaler, p. 656, men hos ingen af dem som Læge.

*) Om denne Harpestreng, se Suhm paa sidstanførte Sted p. 34 flg.

*) Om denne Bo, som var af de Hvideres Familie, se III B. af danske Magazin. Pontoppidan i 2 Del af sine Annaler p. 471 nævner ham og under Navn af Boetius Hviid, og lader ham døe 1423, men at dette er urigtig, sees deels ved at jævnføre Gram med Langebek paa anførte Steder i Anmærkn. til Gabler og danske Magazin, deels ved at eftersee Hvitfelds verdslige Krønike, thi i den geistlige lader han ham endog leve til 1432.

efter hans Død opkom Proces imellem Kirken og hans Arvinger, om hvem der skulle have denne Formue [1]). Kong Christoffer af Bayern skal ellers og have havt ved sit Hof en Livlæge [2]).

Endskjønt Grunden for denne Afhandling var bestemt ved det Kjøbenhavnske Universitets Stiftelse af Christian den Første, tør det dog maaskee ikke være Læseren uvelkomment, om jeg til Slutning anfører de flere Læger, mig ere forekomne til Reformationen, da Lægevidenskabens Barndom hos os ophørte [3]). Efter Bo veed jeg da ingen bekjendt Læge at opgive før Magister Petrus Albertius eller Alberti, der var vort Universitets første Professor, og skrev sig Medicinæ Licentiatus. Men Gram [4]) tør dog ikke paastaae, han har været Læge eller holdt medicinske Forelæsninger, og Bartholin [5]) har ikke heller anført ham enten blandt de medicinske Profes-

1) L. c.

2) Se Brevet til Stiernemann i Anledning af dennes foranførte Tale om Videnskaberne p. 6.

3) Lægevidenskabens grundige Dyrkelse hos os kan dog vel først regnes fra Christian den 4de, da endog Skolediscipler skulle [illegible] og anatomere, cfr. Hofmanns Fundatssamling, V T. p. 9 og 52.

4) I anførte hans Anmerk. til Gebler.

5) Cista Med. Hafn. p. 3.

fører eller de gamle Læger. Han var nok og egentlig Jurist, og havde derfor promoveret som Doctor juris Pontificii 1). Jevnaldrende med ham har Christian den Førstes Livlæge Nicolaus Senior været; Gram veed ikke videre om ham, end at han var en Polakker af Fødsel 2). Endnu mindre vides om Kong Hans's Livlæge andet, end at han var vel ved Magt, kaldtes derfor af Hoffolkene den bugede Doctor, og brændte op med flere paa et Skib, der gik til i paa Veien til Sverrig 3). End nævnes og en særskilt Læge Carl Eger hos Dronningen 4). Christian den Andens Livlæge var en Skotlænder af Fødsel, ved Navn Alexander Kynghorn 5). Han var tillige Professor ved Kiøbenhavns Universitet, men le-

1) At denne kiøbenhavnske Professor tillige har som Raadmand sat i Kiøbenhavns Raadstue, sees af et Donationsbrev i Hofmans Saml. 1 T. p. 10.

2) Grams Anmærkn. til Gabler p. 267, hvor tillige anføres et gammelt medicinsk Skrift, dog ikke af Nikolaus, men som han for Sjælemesse har skjænket Roeskilde Kirke.

3) Gram l. c. p. 267 og 268.

4) Det synes som Dronningen med denne Læge er bleven bekjendt i Sverrig, medens hun maatte opholde sig paa Stockholms Slot, cfr. Gram l. c.

5) Det heder derfor om ham i Gablers Vers: "Hic rapido multos dictor qui duxit ab unco Regis Alexander vivit in arce sui."

mere for Hoffet, end sin Lærestol, og fulgte ogsaa Kongen i hans Landflygtighed ¹). Uden Tvivl agerede og den berygtede Mutter Sigbret under denne Konge Læge ²), og var det Anledning til at Kongen, som man seer af det hans Udkast til en forbedret Skoleanordning, ogsaa tænkte paa det medicinske Studium ³). I hans Følge, da han forlod Danmark, nævnes ellers og en Læge, aller Dag i Lægevidenskaben kyndig Mand, Christiern Winter, en Dansk af Fødsel, og, som Gram siger, vel studeret i ikke allene Medicinen, men og Filosofien, og den verdslige som den geistlige Lovkyndighed ⁴). Endnu forekommer ved denne Tid, i Christian den Andens ved Sandvig og Nyerup i Trykken bekjendtgjorte aabne Breve, en Doctor Bartram, der ingen Geistlig kan have været, siden i et af Brevene tales om hans Hustrue ⁵). En Almeenhed

¹) At han heed Kynsborn, eller Kunborum, Kinborn, og af Bartholinerne, Vinding og andre urigtig er kaldet Knyser, see Gram l. c.

²) Se Grams Anmærk. om Kong Christian den 2dens Medfølgere af Danm. i Aaret 1523 i Widensk. Selsk. Skr. IV T. p. 280.

³) Se Herholdt l. c. p. 147.

⁴) Danske Magazin, V B. p. 364.

⁵) Denne Winther var tillige Kongens Secretær, se Gram l. c. p. 287.

⁶) Se de sjællandske Breve hos Sandvig i 2 B. 1 H. p. 113 og 153 og l. c. 3 H. p. 166 i de falsterske Breve.

forekommer og i disse Breve som kaldes Doctor og Fysicus [1]), der og synes af Kongen i Statssager at være brugt [2]). Saa nævnes og en Doctor Jeppe Børgen i Ribe [3]). Endelig nævnes en Mathæus Labeo, som Frederik den Førstes Livlæge [4]). Til disse Tider høre og, vel mindre som practiske Læger, end som videnskabelige Mænd, den af Kjøbenhavns Universitet fortiente Doctor Christiern Thorkildsøn Morsianus [5]), og den af Saxe's Historie, som overalt af Videnskaberne, ikke mindre fortiente Christiern Pedersen [6]).

---

[1]) De jydske Breve hos Nyerup, 1 B. p. 183. Dog denne Alexander er nok den forhen omtalte Alexander Stoens eller Kyngborn.

[2]) Holbergs Danmarks Hist. II D. p. 214.

[3]) Paa sidstanførte Sted p. 186.

[4]) Om ham see Gram i citanførte Anm. til Gabler.

[5]) Se Gram paa sidstanførte Sted.

[6]) Se ligeledes Gram paa sidstanførte Sted.

Om

Indretningerne i Oldtiden og Middelalderen hos de Nordiske,

især Danske,

for Postvæsenet, Veipolitiet, de Reisendes Befordring og Beværtning.

Indhold.

Endskjønt vore Dages Postvæsen og Veipoliti langt overgaaer Oldtidens og Middelalderens Indretninger heri, saa tør dog nogen Underretning herom fra hine fremfarne Tider baade være morende, og til Kundskab om de gamle Love nyttig, ei at tale om, at man ved mange forekommende Leiligheder oftest rigtigst bedømmer Nutidens Indretninger, naar man kan sammenligne dem med det, de vare i gamle Dage.

At jeg da først skal tale om Postvæsenet, saa er det bevisligt, at vi hos de fleste gamle Folkeslag træffe Indretninger, lignende vore Dages Postvæsen, og gjorte for at bøde paa Manglen af et offentligt og almindeligt Postvæsen, hvis Nytte de klogeste Statsstyrere tidligen indsaae. Ordet Post er og derfor, som den lærde Ihre erindrer [1], et i flere Sprog almindeligt antaget Navn paa denne Indretning, og Ordet Post er og derfor ofte et i Sproget ældre Ord

[1] Glossar. Sviogot. T. II. col. 246-247.

end Indretningen, som vi nu have den. Saaledes hos os Danske, der ved Post synes i de ældre Tider at have forstaaet, hvad vi nu kalder en Coureer, Stafet eller Expresser. I de af, den til Tab for Fædrenelandets Historie meget for tidlig bortdøde, Sandvig, opbevarede Frederik den Andens Breve til Kristoffer Walchendorff, tales saaledes om en rydsk ɔ: russisk Post, der var ankommen til Helsingborg med Werff eller Wrinde fra Großfyrsten [1]). End kalder og Hvidtfeld det, at reise iligen — at reise postviis [2]). Men hverken i Hvidtfelds Levetid eller under den med ham samtidige Kong Frederik, var her i Danmark endnu noget offentligt Postvæsen indrettet.

De første Folk, i hvis Historie vi finde Noget, som ligner vort Postvæsen, ere Perserne. Kongen havde her fra de ældste Tider visse Personer kaldte Angari, til at sende Breve, Sager og andre Efterretninger med. Enhver som mødte dem skulle gaae af Veien, ja de Mødende kunde endog tvinges til at overlade disse Angari Heste, Vogne, Skibe, og sligt, ja stundum maatte den Mødende hielpe Posten med selv at bære

[1]) Ny danske Magasin p. 76. Fortalen viser, at Sandvig har samlet de seks første Hæfter.

[2]) J. K. Hand's Krønike p. 474.

Byrden [1]). Baade Xenophon og Herodot fortælle om Cyrus, at han havde anlagt i en vis Afstand Huse, hvorved altid stode opsadlede Heste, der med muligste Hast kunde befordre de kongelige Befalinger til Landskaberne, og igjen ligesaa iligen bringe Tidende fra dem [2]). Arstanda kaldtes de Bud, som fordeeltes paa visse Stationer over det hele persiske Rige [3]). Uden Tvivl har denne Indretning været fulgt i flere de gamle Stater. I Aegypten holdtes saaledes Courerer, hvis Heste altid stode færdige til Brug, i de mellem Teben og Memphis opbyggede et hundrede Stalde. Mellem Sardes og Susa skal have været 111 Stationer. Dog denne og flere de Gamles Postindretninger var vist mere for det Offentlige, end for det Private [4]). Maaske og Absalons i Bibelen omtalte Trompetere, der synes satte i en Afstand fra hinanden, at den ene kunde blæse til den anden, saa Prindsens Opstand mod sin kongelige Fader kunde bekjendtgjøres paa een Gang over det hele Rige, kunde

---

[1]) Se det Goldinske Arkiv for Reisebeskrivelser, 9de Bind p. 187.

[2]) Brissonius de regio Persarum principatu Lib. I. p. 147—8.

[3]) Se det 95de Brev i de bekjendte paa engelsk skrevne athenienfiske Breve.

[4]) l. c. Det 25de og 133te Brev.

henføres til saadanne offentlige Poster [1]). Og saa Grækerne havde deres Hemerodromi eller Løbere [2]), som overalt Grækerne gjorde meget af at gaae, saa de kunde gaae en halv Snees Mile en Dag [3]). Romerne havde og deres offentlige Courerer eller Statsbud, der paa visse Stationer skiftede Heste [4]), vel endog for Keiser Augustus gjorde en lige Indretning i den romerske Stat, som den med Grækernes Løbere [5]). Ligeledes har et Slags Postindretning været bekjendt under Middelalderen i Europas endnu tilværende Stater. Til Beviis herpaa vil jeg allene anføre det berømte Universitet i Paris, som holdt egne ridende Bud, der til visse bestemte Tider kom og gik [6]).

En ellers Oldtidens tidlig, og for flere de gamle Folkeslag almindelig, Indretning til Efterretningers hurtige Befordring, vare Tegn, som

---

[1]) Bastholms jødiske Historie, 2 Del p. 177.

[2]) Cornelius Nepos i Miltiades 14 cap.

[3]) Voyage du jeune Anacharsis, chap. 34 p. 300 i 3die Del. Et Værk, jeg foretrækker hine atheniensiske Breve.

[4]) Publici cursores s. veredarii; se Meyer om de romerske Oldsager p. 35.

[5]) Svetonius i det 49 Kap. om denne Kajser.

[6]) Millots Verdenshistorie, i den tyske Oversættelse. Erst. Th. p. 112.

gaves ved Ild. Allerede Homerus omtaler Fakkelsignaler (phrycti), som almindelig brugte i den trojanske Krig. Ved Baal optændte paa Idas, Lemnos, Athos og flere Steder, fik Clytemnestra Underretning om Trojas Forstyrrelse. Pausanias nævner og Fakkelsignaler, som overalt hos Grækerne i Brug. Plinius fortæller, at Hannibal ved disse Signaler skal have forstaaet at skaffe sig Efterretninger paa omtrent 2 Miles Afstand [1]). Plutark i Romulus taler og om Fakkelsignaler, brugte i Krigen mod Latinerne [2]). Ogsaa Perseus i Macedonien skal ved Ild eller Røg have kunnet modtage Beretninger fra alle sine Provindser [3]). Ogsaa i Japan, ja selv mellem Africas Vilde, ere disse Fakkelsignaler bekjendte [4]). Men især har Polybius opbevaret os en Alderdommens Opfindelse, der er mærkelig, fordi den synes at røbe, at selv Telegrafen eller Fjernskriveriet, Kunsten nemlig at skrive saaledes, at

1) Se Edelkrantz om Telegrafer. Et i Stokholm 1796 trykt lille interessant Værk, hvori foruden om dennes Opfindelse alle de Gamles Fakkelsignaler omstændelig beskrives.

2) P. 142 i den danske Oversættelse.

3) Edelkrantz p. 8.

4) Se Reisebeskrivelserne af Benjovsky, Vaillant, Vancouver og Flere.

det kan læses paa lange Afstande, ikke har været de Gamle ubekjendt. Opfinderen, der skal have været en Soldat, navnlig Æneas, opstillede flere Personer i en lige Afstand; hver ved en lige stor Spand Vand; paa alle Spandene var et lige stort Hul med en Tap i, og paa Vandet stod en Kork, hvori var fæstet en lige stor Kjep, der igjen havde sine lige store Afdelinger, og i hver Afdeling en Strimmel Papiir, hvorpaa skreves de i forud aftalte Tegn; alle ved Spandene Posterede vare forsynede med Fakler. Naar nu skulde korresponderes, da opløftede den første sin Fakkel med den ene Haand, og tog i det samme med den anden Haand Toppen af Hullet paa sin Spand; Vandet lod han saa løbe til Korkeproppen var sunken til den Streg paa Kjeppen, hvor det Papiir sad, der indeholdt Tegnet, som svarede til Efterretningen man vilde give, og saalænge holdtes og Faklen i Veiret, da de følgende bare sig ligedan ad [1]).

Ogsaa her i Norden have vore Statsstyrere tidlig vidst, at skaffe sig Indretninger, som kunde bøde paa Mangelen af de nyere Tiders Postvæsen. Ogsaa her synes Tegn, givne ved Ild, tidlig at have været i Brug. Ved Fyre af Træ oprettede paa høie Banker, i Norge paa Fjel-

[1]) Edelkrantz l. c.

dene, bebudedes fjendtlig Indfald. Thi disse Fyre, bekjendte i Historien og Lovene under Navn af Viter [1]), Vedvarder, Varer eller Bauner, brugtes overalt i Norden, i Danmark ligesaavel som i Norden, i Ditmarsken [2]) saavel som i Jylland [3]), og det ikke allene i Oldtiden, men og i Middelalderen. I Aaret 1428 lod Kong Erik af Pommern fra Sjællands Landsting tage Dom over dem, som sidde hjemme, naar Vagen brænder; og henved et hundrede Aar efter lod Kristian den Anden denne Dom fornye [4]). Ogsaa fortæller Hvidtfeld, at Kong Hans, for at passe paa Lybekkerne, lod paa Smaalandene Baal antændes, naar Fiendens Ankomst mærkedes [5]). Af den i de ældre Tider overalt her i Danmark brugte Bavens Ild, gives der endnu Bondergaarde, der kaldes Bavnergaarde, fordi de ligge i Nærheden af Banker, paa hvilke saadanne Fyre have været oprettede. Saaledes veed man: at den ikke langt fra Nyborg liggende Herregaard Juelsberg — tilforn kaldet Raskenberg — er avlagt

---

[1]) Om dette Ords Bemærkning, se Bartholin. Antiq. p. 190.

[2]) Bolten Ditmarsische Gesch. 1 Th. p. 445.

[3]) Se Bisgm: Brøstefaldts Topograf af Blicher p. 32.

[4]) Se Danske Magasin i det 58 Hæfte.

[5]) Se P. 474 i denne Konges Krønike.

paa en Bondegaards Grund, der kaldtes Baunergaarden [1]). Langebek meener og, at et saadant Blus eller Fyr har været i Nærheden af Jyllands Kjøbsteds Varde, som deraf skal have faaet sit Navn [2]), og jeg lægger til, at Udtalen af denne Byes Navn i den Vester jydske Bondes Mund synes at bestyrke denne Formodning [3]).

---

[1]) Se Geheimeraad Amtmand Adlers skrevne Efterretninger om Nyborg Amt, der meget ere afbenyttede i danske Atlas.

[2]) Script. Rer. Dan. T. III. p. 155 not. b.

[3]) Dog maa man være heel varsom med af et Steds Navn, som det nu skrives eller udtales, at udlede Noget. Manglen af denne Varsomhed har fyrtet mange ellers lærde Oldgrandskere i Rudbekkiske og Vereliske Drømmerier. Saaledes har den svenske Salanus fundet Morer i Sverrig, cfr. Speriing Boreas p. 186; den lærde Norges Præstemand Jonas Ramus vildet af Noatum — et norsk Steds Navn — bevise at Hedenolfædrene have kjendt Noa, cfr. 4de Side i Dedikationen af hans Ulysses & Otinus; ja i Homers Odysse har han fundet Spor til Helsingborg, cfr. l. c. p. 108 & 109. Fordi Hans og Johan antages at være eet Navn, troe mange det og oprindelig at være saa, da Johan dog nok er østerlandsk, og Hans et egentlig nordisk eller gammelt tysk Ord, som bemærker en Svend, Kammerat, i hvilken Bemærkelse det, blant andre Steder, er i Frederik den Andens Drabantartikler, cfr. danske Mag. V. p. 19 og 21. Jens siger Suhm

Alligevel veed jeg ikke, at om denne i Oldtiden saa vigtige Bauens Ild forekommer Noget i vore

i sin Hist. III. T. p. 535 kommet af Janus. Nei, hvorlidet man af et Ords Skrivning kan slutte sig til noget, give de lærde Oldgrandskere Lagerbring og Langebek os Beviis paa i de to i det katolske Kirkesprog fordum brugelige Ord: Carena og Veronica; thi hvem skulde troe, at hint er en forvanskede Udtale af Quadragesima, og dette af Vera Icon Domini, cfr. Lagerbrings Samling af Handlingar i svånska Historien I. p. 135 og danske Magasin VI. p. 97. I Norge har Fruentimmerne en Pynt eller Sølvsmykke paa deres Bryst kaldet Angskei uden Tvivl af Agnus Dei, som i de katolske Tider bares paa Brystet, cfr. Strøm Sandmørs Beskrivelse, 1 D. p. 555. — Men, at blive ved Stædernes Navnes Udledelse, hvo troer da ikke, at samme ligger tydelig i Vandfuld Herred, Hindsholm, Kaspergaard, Helgoland, Erindelev, og en Mængde flere, og dog vil man ved nøie Undersøgelse finde, at en forkert Udtale, af disse Stæders oprindelige Benævnelse, har givet dem deres nu havende Navn. Saaledes har Vandfuld Herred oprindelig været kaldet Wændlefolkherred, cfr. Langebek S R. D. III T. p. 154 not. (8), Hindsholm hedder i gamle Breve Hægnetsholm, cfr. l. c. p. 583 VII. T. not. (427), Kaspergaard er kun en forkert Udtale af Korsbrødregaard, cfr. det heraldiske Selskabs Adelslexikon, 1 B. 1 H. p. 100, og Helgoland langt fra at have sit Navn af nogen Helgens eller anden Guddoms Dyrkelse, er denne

gamle danske Love. Derimod findes meget herom i Norges de gamle Love, hvoraf vi ville anføre

---

de rimeligen saa kaldet af Halge eller Helia, som i det gamle saxiske Sprog bemærker et Øeland, hvorom se Sekretær J. F. Schützes grundlærde holstenske Idiotikon, 2 D. p. Fordi Sognet Erringlev i Lolland urigtig skrives og udtales Erindelev f. Wadskiers poet. Skueplads p. 65. har jeg hørt dem, som have paastaaet, at dette Sogn har sit Navn af, at de katolske Bisper hertil sendte deres Breve, som derfra videre skulle besørges, og det altsaa paalaae dette Sogn, at gaae i Bispernes Ærinde. Men denne Etymologie bortfalder ganske ved at eftersee og jævnføre flere gamle Love, hvori dette Sogn omtales; thi man vil da finde, at Sognets oprindelige Navn er Arringlev, sammensat af de to i vort gamle Sprog meget bekjendte Ord Ar og Lev. Hvad der først gjorde mig hin Etymologie mistænkelig, var, at jeg lægende, for mange Aar siden, mærke til Suhms Vidnesbyrd i Skriftet om Odin p. 326, at, i Hedenolden, ethvert Landdistrikt har havt sit Alter og Offersted, har ved at vandre mellem Oldtidens mig altid ærværdige og høitidelige Levninger, fundet baade i Jylland og i Fyen, paa Smaalandene som i Sjælland, dette Vidnesbyrd saa stadfæstet, at havde ikke stundum den graadige Jordbruger ødelagt disse Oldtidens Mindesmærker, skulle man næsten med Vished kunde opgive vore ældste Landsbyesogne, dem jeg derfor anseer for ældre end Kristendommen. Som jeg troer, robe Navnene de

det Vigtigste. Norges fortjente Konge Hagen med Ogenavnet Adelsteen, der, opdragen i det mere polerede Engelland, gjorde saa mange nyt-

---

Sogne, der skylde Kristuslæren deres Oprindelse, f. Ex. Kappel, Nykirke o. s. v., hvortil vel og kan henregnes de Sogne, som begynde eller endes paa red; thi unægtelig har de kristne Missionærer og Munke sine store Fortjenester af os ved Landets Oprydning. Dog kan det og være, at stundum af et saadant Sogn ikke er opryddet mere end Byen, hvoraf Sognet Geistligheden til Ære er given Navn, og at disse Sognedistrikter har allerede været. Vist er det, at, ved denne Oprydning, flere nye Sogne ere efter Kristendommen opkomne. Imidlertid tillade man mig endnu ogsaa i denne Anledning at fremsætte en Cautel, den nemlig: at man alligevel ikke af vore Kirkers Antal under Pavedømmet maae slutte sig til Folkemængden. Thi hvem der har grandsket noget i Historien af vore gamle Kirkers Opbyggelse og Anlæg, maae tit have fundet, at Overtroe, Interesse, Misundelse og Stolthed, mere end nogen Folkemængde har anlagt, baade i Stæderne og paa Landet, mange vore Kirker, som Herregaarde, der anlagdes og byggedes i de ældre Tider, ligesom paa Trods. Havde en rig adelig Dame bygget en Kirke, eller oprettet en Herregaard, hvoraf hun gjorde sig til, strax skulle Søsteren, der ikke vilde være ringere, ogsaa gjøre et sligt Anlæg, og til en Kirkes Bygning manglede det aldrig paa Geistlige, som gjorde deres til sligt et helligt Forsæts Udførelse.

tige Indretninger, for at bringe Norge ud af det Barbarie, hele Norden før Kristendommen laae indhyllet i, tillægges og Opfindelsen af disse Varder. At den alligevel maa være ældre er formodentlig, deels af dens Almindelighed over hele Norden, deels af Sagnet om en Norges Konge Herthiof, som allerede flere hundrede Aar før skal have kjendt og brugt disse Varder [1]). Den gode Hagens Fortjenester, af denne for hine Tider meget vigtige Indretning, have vel især været, at da han saae Indretningen var forfalden, var overbeviist om dens Nytte, men indsaae og dens Mangler, har han søgt at sætte den paa en saa fast og ordnet Fod, at den ganske kunde svare til sin Hensigt, som var at forebygge uformodentlige fjendtlige Indfald. Thi fik han det til en almen vedtagen Lov, at langs Norges Kyster og den hele Fjældstrækning skulle paa de dertil bekvemmeste Stæder, ei længer fra hinanden liggende, end at man kunde se fra det ene til det andet, oprettes Viter eller Varer af Tømmer, hvilke, naar fjendtlig Ankomst sporedes, strax skulde antændes [2]). Indretningen fik han og bragt saavidt, at, som Snorre [3]) fortæller,

---

[1]) Schøning: Norges Riges Historie, 1 D. p. 259 ff.
[2]) Gule-Things Loven, det 17 Kap. i Utgerder Balk.
[3]) I Saga Hakenar Goda 21 Kap.

paa 7 Dage kunde hele Norge bringes i Gevæhr. Hagen sporede fuldelig Nytten af denne ypperlige Indretning, men han erfarede og dens Mangler og Uleiligheder. Hans Efterkommere paa Norges Trone gjorde derfor deres til, at forebygge disse, og høste den største Nytte af hiin. Derfor byde de gamle Norges Love [1]): At ved enhver Varde skulle være et Huus med Tag og fire Døre paa, som af Distriktet skulle opbygges. I dette Huus skulle Vagten opholde sig, der skulle bestaae af tre eller i det mindste to Mænd, som afløstes hver Middag. Disse Vagthavende skulle alle være indenlandske Folk, dog ved de Varder hos Kjøbstæderne finder man denne i det nordiske Munisipalvæsens Historie mærkelige Untagelse, at blandt tre Vagthavende maatte dog en, men heller ikke flere, være en fremmed eller udenlændisk Mand [2]). Videre maatte de Vagt-

[1]) Se Paus's Samling af gamle norske Love i Registeret under Vedvarder.

[2]) Denne Anordning viser, hvad flere Omstændigheder stadfæste, at vore fleste Kjøbstædsborgere nedstamme fra fremmede Haandværkere og Pebersvende, som den Tids udenlandske Kjøbmænd kaldtes. Især gjelder det om Handelsstæderne, hvor derfor og ofte ansattes tydske Magistrats Personer. De to bekjendte Borgemestere, Ambrosius Bogbinder og Jørgen Kok, vare begge Tyskere.

havende være Vaabenføre, uden Skade paa Synet; Hørelsen og Gangen, dertil — som Hagen Hagensen [1]) forordner — en Bonde eller Bondeson, det er at sige, en i Staten indfødt og bosat Borger, eller saadan Borgers Søn. Varden skulle stikkes an, naar af de Vagthavende bemærkedes fem eller i det allermindste tre Krigsskibe. Fredløshed, de ældre Tiders største Straf, var Følgen af de Vagthavendes Forsømmelse. Men da Blussets Antændelse opvakte i Gemytterne en Sensasjon af meget vigtige Følger, saa var og i Lovene sørget for, at det ikke uden Grund skulle tændes, hvorfor Vagten, før blussedes, maatte være overbeviist om, at Skibene, som af den fra Fjældet eller Baunerbanken kunde øines, virkelig vare Krigsskibe, i Tvivls Tilfælde skulle derfor de Fornuftige blant Distriktets Beboere konsuleres af Vagten, uden hvilken Forsigtighed de Vagthavende, ved i Utide at blusse, lettelig kunde udsætte sig for samme Straf, som om Blusset ganske forsømtes. Endelig var det Kongens Ombudsmand eller Foged paalagt, at lade ved Patroller undersøge, om de Vagthavende altid vare paa deres Post [2]).

[1]) Froste Tings-Loven 4 Part. c. 1.

[2]) Det tør vel ikke være afveien at erindre, at et kongeligt Reskript af 16 Decbr. 1786 viser, at denne Indretning med Vedvarder tildeels endnu vedligeholdes i Norge.

En anden her i Norden, ogsaa fra Oldtiden af, i Brug værende Maade til Efterretningers hurtige Befordring, var den endnu i Dag i Norge i Brug værende Budkjævle, Budstikke, ellen som den i Sagaerne stundum kaldes, Orvarbod, og saa Herør. Men som Varden kun synes at være brugt i Tilfælde af Krig, saa brugtes derimod Budstikken baade i Krig og i Fred. Oprindelig synes Budstikken at have været som et Spyd.[1]) siden blev det til en Kjep eller Pind, der som et Tegn udsendtes fra Kongen eller hans Ombudsmand, og gik saaledes fra Gaard til Gaard, betydende enten den hele Almues Forsamling paa Distriktets Tingsted eller almindeligt Opbud til et Krigstog. Som Varderne især vare for fiendtlig Indfald fra Søsiderne, saa synes derimod Budstikken at være brugt, naar Indfaldet skede fra Landsiden. Men da dette Tegn brugtes ikke blot i Krigstilfælde, men og i Rigets fredelige Forretninger, ja selv i private Sager, for at kalde hinanden til Tinget, saa blev det nødvendigt, at denne Kjæp eller Pind gaves et Mærke, der i de Tider, man ikke kjendte Skrift, kunde tilkjendegive, naar Budstikken skulle betyde Opbud til Krigstog, og naar kun Møde paa Tinget. I første Tilfælde enten brændtes den derfor i Enden, og kaldtes heraf Vidie Brand ɔ:

[1]) Se Thorkelsen om Færø p. 117.

et brændt Stykke Træ, eller, som det synes, blot skares et Mærke i Pinden eller Budstikken, som da hed Herør [1]). At ogsaa her i Danmark, i det mindste i Krigstilfælde, denne Budstik fordum har været i Brug, viser ligeledes den tilforn anførte Sjællands Landstingsdom, som Erik af Pommern tog, og Christian den Anden siden fornyede, hvori de paa Landstinget da tilstædeværende gode Mænd have skjønnet saaledes: „Tha kunde vii æy rettheræ findæ efter gamel „Sedvand oc Reth, som væreth haffver tilforn i „Landet, at nar Fyendæ kommæ fore Landet oc „bagn brænder oc Vidie Brand gingæ: Hvilken „i then Stædt hiemæ sadhæ, oc til laghaller „kommen vaare — oc fobr man hannem, bør at „hengæ veth syn egen Byelfæ.“ [2]). I vore de ældste danske Love veed jeg dog ikke, noget forekommer om Budstikken. Derimod have de gamle norske Love ikke sørget mindre for denne vigtige Indretning, end for hiin med Varderne; ja muelig, at i Hedenolden Budstikken var som et Tegn

---

[1]) Agantyr let þa herör uppskera, og sendi manna alla vega fra ser, siges i Hervarar Saga 18 Kap. p. 210.

[2]) Om Budstikkens Brug i Danmark, se og Schlegels tyske Slange, 2 D. p. 229. I K. Erik Menveds Historie mindes mig og, at Budstikken omtales.

paa Thors Hammer.[1]), for derved at faae de Indkaldte saameget sikrere til at møde. I Følge Lovene[2]), skulle Budstikken med største Nøiagtighed besørges fra Gaard til Gaard. I Bondens Vinterhuus eller egentlige Bolig, ikke paa hans Sætra, eller det Sted, han stundum om Sommeren for sine Kreaturers Skyld kunde opholde sig, skulle Budkjævlen afleveres. Kun en Myndig maatte det betroes, at gaae med dette vigtige Tegn; og kun til en myndig Person maatte Budstikken afleveres, enten til selve Bonden eller til hans myndige Barn, eller til hans Forpagter[3]); vare ingen af alle disse hjemme, og Bondens Gaard dog aaben, skulde Budstikken sættes i Bondens Høisæde[4]), dog saa varlig,

---

[1]) Arngrim Jona Rer. Island. Lib. I. c. 7.

[2]) Se blant flere Magnus Lagabæters Guletings Lov, det 56 Kap. i Lands-Lie-Balken; og det 10 Kap. i Jonsbogen p. 141 hos Pauss.

[3]) Saaledes oversætter jeg det gamle Ord Bydie, hvis oprindelige Bemærkelse jeg troer er: den som sad paa anden Mands Jord, som han selv havde ryddet, og derfor ingen anden Afgift svarede af, end Arbeidet det kostede ham at faae Jorden opryddet.

[4]) Eller det saakaldte Ondvigi, skjøndt jeg troer, at imellem dette og husæti har været den Forskjel, at med det første altid forstaaes Bondens eller Huusfaderens Stol eller Sæde, men ved dette den

at den ikke skulde falde ned, var Gaarden der imod tillukket, skulle den bindes over Døren saaledes, at enhver kunde see den. Ogsaa Budstikkens Forsømmelse var forbunden med svær Straf, og da Veienes Vildsomhed og Usikkerhed vel ikke tillod at frembære den, naar det var mørkt, saa var i ethvert Distrikt Nattesædet for Budstikken bestemt. Ellers synes det og, som naar Budstikken var af megen Vigtighed, at man da medgav den, der bar den, Vagt [1]). Endnu maa det og erindres, at før den norske Postindretning, saaledes som den nu er, befordredes alle Kongebreve i Norge ved disse Budstikke [2]).

Men foruden Vedvarden og Budkjævlen havdes og i Oldtiden andre Indretninger, som

---

Stol eller det Sæde i Stuen, hvorpaa den Fornemste i Selskabet sad. Bonden kunde saaledes gjerne sætte sig paa sit Ondveg, og Hoisædet blev dog det Kongen sad i. Ellers finder jeg og, at Ordet Ondveg er brugt om hvad vi kalde Residens. Saaledes siges om Paven, at han drog hjem til Rom til sin Ondveg, cfr. dette Ord paa Registeret til Landnamabok p. 498.

[1]) Se Arnesens islandske Rettergang 13 Kap. p. 434, hvor desuden findes en Deel angaaende Budstikkens juridiske Brug i Oldtiden.

[2]) Cfr. de Nyerupske Samlinger til den danske Historie, I Bind p. 5. i Stykket om Kanselliets ældre Tilstand.

kunde bøde paa Manglen af vor Tids Postvæsen. Skade kun, at Efterretningerne herom ere saa indhyllede i Fabler, saa man vanskeligt finder det Sande, som unægtelig ligger, skjøndt dybt, i disse Fabler. Saaledes tale nogle Exemplarer af Hervararsaga om Luder eller Krigstrompeter, der gave en saadan Lyd fra sig, at de kunde høres tyve Mile bort [1]). Dog hvo indseer ikke strax det Usande heri, skjøndt der i denne som saa megen anden Sagn kan ligge noget Sandt til Grund. Men saalænge dette Sande ikke kan findes, antage vi det for det samme som Legenden om St. Olufs Klokke Gløð i St. Klemens Kirke i Trondhjem, hvis Lyd de Norske, som vare i Kong Magnus's Hær mod Venderne, skal have hørt i Luften om Morgenen, før det bekjendte Slag paa Lyrskovs Hede gik for sig, og derved, som et sikkert Tegn til Seier, fandt sig opmuntrede til Tapperhed [2]). Ellers synes

[1]) Var þa blasit i þerhidra, sva at heirdist um 20 Millur a hvern veg: blev da blæst i Ludrer, saa det hørtes 20 Mile til alle Sider. p. 210 i Varianten (24 l.) af den Arnamagnæanske Udgave.

[2]) Cfr. Schøning om Trondhiems Domkirke p. 36. Den katolske Middelalder ikke mindre end Hedenolden er fuld af Fabler og Overtroe, hvorved man søgte at lænke en ellers uregierlig Almue. Klokkernes Indflydelse paa Hierarkiets Fremgang er

det af et Sted hos Snorre, som den Persernes før ommeldte Indretning, at holde ridende Bud

ikke liden og uvigtig. At der ved en smuk Klokkelyd er noget høitideligt, der paa især det raa blot sandselige Menneske gjør Sensasion, vidste Paven, og glemte ikke heller at benytte sig af. Ingen Post, ingen Avis kunde saaledes over hele Europa befordre Virkningen af Vatikanens tordnende Bandstraaler over Keiser Frederik og hans Jurister, som den i Aftenens Skumring høitidelige Bedeklokke det gjorde. Ingen sand Kristen, han jo ved Lyden heraf bad Ondt over disse Folk, som Kirkens Fiender. Heraf maaskee endnu Ordsproget: Juristen sind böse Christen. Intet Under derfor, at Klokkerne tillagtes en overnaturlig Kraft til at fordrive Djævlen, til at afværge Lynild og alt Slags Uveir. Sqvilla — Cymbola — Nola — Nolada — Campana — Signum — og flere mere og mindre høitidelige vare den Tids Klokker, som alle med mange Ceremonier indviedes med Vand, Salt og hellig Olie. Søborg i Indledning til Kænnedom af Fædrenelandets Antiqvit. p 154 siger: at paa de ældre Klokker staaer Inskriptionen i Midten eller længer ned, stundum endog ved Kanten; paa de yngre derimod øverst mod Stolen gjerne mellem Løvværk. Strøm i sin Sondmøers Beskrivelse 1 B. 10 Kap. §. 3 p. 335 fortæller, at paa Sondmøer er det endnu i Brug, at naar Folket enten staaer paa Kirkegaarden, eller er paa Veien til Kirken, og Klokkerne begynde at gaae, løfter hver Mand paa sin Hat eller Hue, og læser Velsignelse over sig.

Beredskab til Ærinders hurtige Befordring, og her i Norden tidlig har været kjendt og brugt. Thi om Halfdan Svarte fortælles, at et Bud, som til Hest holdt Vagt (Hest:vørd), bragte Kongen om Midnat Underretning om en fjendtlig Krigshærs Ankomst [1].

Men de alderældste Sagn om Indretninger her i Norden til Budskabers hurtige Befordring og Efterretningers tidlige Indhentelse, ere uden Tvivl Eddas og Snorres Beretninger om Odins tvende Ravne [2], dem han havde afrettet til at kunde tale, og hvilke derfor fløi langt omkring i fraliggende Lande, hvorfra de bragte Odin Efterretninger, som meget bidrog til hans Viisdom [3]. Omtrent en lige Beretning har ogsaa Snorre opbevaret os om Oldtidens Konge i Sverrig Dag med Ögenavnet den Vise, som skal have havt en Spurv, der, ligesom Odins Ravne, bragte sin Eier mange Nyheder og Efterretninger [4]. Lagerbring mener, at denne Spurv har

Om den samme Brug i Danmark og mere om Klokkerne, cfr. Junge om den nordsjællandske Landalmue p. 207 og fl.

[1]) Se denne Konges Saga c. 4. p. 67.

[2]) Huginn og Muninn kalder Edda dem.

[3]) Ynglinga Saga c. 7. p. 11.

[4]) Snorre l. c. cap. 21. p. 24.

været en Dags Minister af dette Navn, som har besiddet megen Forstand, og hvis Død derfor har afstedkommet den Krig. Historien, eller rettere Fablen og Sagnet, fortæller, at denne Spurvs Drab voldte [1]). Det Sande, som ligger skjult ligesaavel i denne, som de allerfleste, om ikke alle Hedenoldens Fabler, mener jeg, lader sig lettelig og paa en simpel Maade finde. Odins Ravne og Dags Spurv har — saa troer jeg — været virkelige Fugle, men afrettede af deres Eiere, som man endnu finder vore Fuglefængere forstaae at afrette dette og flere Slags Fugle. Disse Odins Ravne har maaskee været, som de endnu bekjendte saa kaldte Taubenposten i Valenzia, der kunde tilbagelægge i 43 til 50 Minutter 11 til 12 Mile [2]). Legemsøvelser, og Alt hvad hermed stod i Forbindelse, var det som ene kunde udmærke Oldtidens Sniller. Men blandt disse Øvelser havde Jagten en fortrinlig Rang, da den baade sikkrede for Oldtidens mangfoldige vilde Dyr, og efter den Tids Taktik ansaaes for især at danne Krigeren [3]). Endvidere

[1]) Svea Rikes Historia, 1 D. p. 86, §. 13.

[2]) Se C. A. Fischers Gemälde von Valenzia, 2 Th. p. 106. 7.

[3]) Denne sidste Grund vedblev lige til Krudtets Opfindelse, og Jagten derfor hele Middelalderen igjennem at være de Stores anstændigste Tidkort. Ja

maae mærkes: at i Oldtiden neppe har været nogen egen af Haandværker bestaaende Borgerklasse, men enhver forarbeidede selv de Redskaber, han brugte til sin daglige Næring, og satte en Ære heri [1]). Som derfor Bonden selv forarbeidede sine Avlsredskaber, Soldaten lige fra Hærføreren sine Vaaben, saaledes ikke allene strikkede og bandt Jægerne selv sine Garn og Snører, forarbeidede selv sine Kasteспyd, men

---

endnu i det 16de Sekel kjendte Tysklands endog oplyste Fyrster, ingen behageligere Tidkort end Jagten. Saaledes fortælles om den i Tysklands Religionsreformasjonshistorie bekjendte hessiske Landgreve Philip, at da han kom tilbage til sine Stater, krænkede af de under hans Fængsel indløbne Uordener ingen ham mere, end at hans Vildbane var ruineret, cfr. Schmits Neuere Ges. der Deuts. E. B. p. 206.

1) Dog gjordes nok i Oldtiden Forskjel paa de høiere og ringere Haandværker, ligesom ved hine høiere eller fornemmere Haandværker skjelnedes mellem den der egentlig gjorde Arbeidet, og den der blot gik herved til Haande. Jævnfør hvad der i 6 Kap. af Hervara Saga p. 44 den arnæmagnæanske Udgave fortælles, hvor Trælle og Haandværksmænd, eller som de kaldes Verkmann, sættes sammen, med 2 Kap. p. 30 i Gunlaugs Saga, hvor tales om en Atli, der var Thorsteins Landsætl, og gik Thorstein tilhaande ved Husbygning.

han afrettede og selv de Dyr og Fugle, han fandt kunde gjøre sig Nytte ved Jagten. Ved denne daglige Afretten skaffede den Tids udmærkede Jægere sig ofte en Kundskab til de umærkende Dyr, som vore Tider med al deres Filosofeeren over Dyrenes Natur og Bestemmelse maaske savne. Saaledes som Legemsøvelserne dreves af vore Oldfædre, tør jeg paastaae, at mange af dem skjærpede ikke mindre Forstanden end de hærdede, og smidiggjorte Kroppen, i det mindste har vist mangt et udmærket Genie forstaaet, at anvende disse Øvelser ogsaa til Forstandens Skjærpelse. Havde vi kun optegnet Oldfædrenes Jagttagelser, dem de gjorde nu i Marken, nu paa Søen, nu i Skoven, nu i Klippernes Rifter og Huler, og dem de gjorde uden Hensyn enten til dette eller hiint System, og havde Oldfædrene kunnet — som de vist ikke kunde — skriftlig ordnet disse mange deres Jagttagelser, sandelig vi skulle havt baade en Mængde flere og vissere Resultater i de til Naturkyndigheden hørende Videnskaber. Dag og Odin vare udmærkede vise og kloge Mænd. Men den Tids Viisdom bestod i til en saa høj Grad at kunde drive Alt, hvad der hørte til den Tids Legemsøvelser, at den raa og uvidende Mængde herover sattes i Forundring. Jagten maatte nødvendig gjøre sine Dyrkere fortrinlig bekjendte med de vilde Dyr og Fugle, og hvem derfor vilde ansees for store

og udmærkede Jægere, maatte skaffe sig en mere end almindelig Kundskab til Dyrene, deres Natur og Færdigheder. Om saadanne udmærkede Jægere sagdes og derfor, at de forstode sig paa Fugleskrig og Fugleflugt [1]). For at fange en Falk, en Örn, en Hög eller anden stor Rovfugl, udsatte Jægerne sine Garn, men fik stundum kun en Ravn, Krage, Ukke, Spurre eller anden mindre til Jagten efter de store vilde Dyr utjenlig Fugl. Jægeren vilde dog ikke Umagen skulle være spildt, og han undersøgte nu og disse Smaafugles Anlæg. Endelig ved daglig og idelig Omgang lærte han, hvorledes hver Fugl især kunde afrettes [2]). Om Pythagoras fortælles saaledes, at han havde en saa tam afrettet Örn, som han midt i sin Flugt i Luften kunne efter Behag nu standse og nu lokke til sig, naar han sagde visse Ord [3]). Dette har vist og været Tilfældet med de Oldtidens vise Mænd Dag og Odin. Deres store Færdighed i Fugles Afrettelse, og maaskee saadanne Fugle Hedenolden ikke tilforn saae af-

[1]) Dette sagdes foruden om Dag, ogsaa om Sigurd, den vise Erik, og flere Oldtidens udmærkede Mænd; se Suhm om Odin p. 531.

[2]) Om Ravnens Brug i Mangel af Kompas; se Pontoppidans Norges Naturhistorie, 2 D. p. 453.

[3]) Se Plutark i Numa.

rettede, har sit fundet overtalet den raa Mængde til at troe, at hine vise Mænd brugte disse til Forundring afrettede Fugle til en eller anden af hine Vises mange store og almeennyttige Ofringer [1]). Naar derfor Odin, Dag og flere Oldtidens Snillker, forsynede ved særdeles hurtige baade løbende og ridende Bud, ved gode og hurtige Skippere [2]), at skaffe sig en stor Deel Efterretninger i en Hast, der satte Mængden i Forundring, saa, for at vedligeholde hos Almuen denne Forundring, hvorved hine Statsstyrere fandt deres Regning, opdigtedes at det var vel ved de usædvanlig afrettede Fugle, at Efterretningerne erholdtes og derved forebyggedes al videre Undersøgelse efter den sande Maade, paa hvilken de hurtige Budskaber bragtes. Hvem der i Øvrigt veed, til hvilken Høide de Gamle bragte det i deres Legemsøvelser, saa de torde og kunde løbe om Kaps med en Hest; hvem der kiender

1) For dette Slags Fugle beholdt og Hedenolden en saadan Agt, at det ansaaes som et fortrinligt godt Varsel, naar under Ofringerne en Ravn kom flyvende; Suhm om Odin p. 332.

2) Maaske og ved Skiløbere, da disse kunne løbe 30 Mile i et Døgn, hvorom se et K. Gustav Vasas Brev til Sverrigs Rigsraad af 13 Januar 1556, i Kgl. Witterh. oc Antiqvit. Academ. Handl. 8 D. p. 213.

deres udbredte Kundskaber i Søvæsenet, saa de kunde endog forstode at styre mod Vinden, vil let indsee Muligheden af saadanne hurtige Bud [1]). Saaledes mener jeg da, at have opløst Gaadden om hine Oldtidens Postfugle, uden enten med den gode Arnkiel, at behøve at beskylde Djevlen [2]), eller, med Andre, gjøre det hele Saga om disse Fugle til blot Fabel, hvori intet Sandt ligger.

Tidlig findes ellers hos Nordens Regenter og Høvdinger at have været blandt Magneterne Forttoede, paa hvis Hurtighed, til vigtige Ærinder at besørge, kunde lides. Norges bekjendte Jarl Hagen havde et saadant sikkert Postbud i sin egen Svoger Skopte, som og for sin Hurtighed i at bringe Budskaber, fik det den Tid ærefulde Tilnavn af Tidende Skopte [3]). Saadanne offentlige Bud har vist og de i Haraldiken bekjendte Herolder været, dem jeg derfor antager at være ældre end Tourneerlægene [4]).

---

1) Schøning Norges Hist. 1 Del, p, 136.

2) Cimbrische Heyden Religion p. 241.

3) Schønning Norg. Hist. T. 3, p. 132.

4) Wachter med flere ere af modsat Mening, udledende Ordet af haren ɔ: raabe, cfr. Glossar. Germ. T. I, coll. 716 og 664, men Ihre i sit Glossar. Sveo. Goth. T. Pr. coll. 824, viser, at Ordet Hærold rimeligen nedstammer fra Celternes Herold ɔ: en Bue.

Uden Tvivl have disse Herolder været de samme som Tyskernes Nuncii Cameræ eller Frankernes Boten, der i de gamle Tider have været heel hæderlige og udmærkede Bestillingsmænd [1]). Men da under Hedenolden Skrift var ubekjendt, i det mindste saa ualmindeligt, at de der kunde skrive synes af Ordets Runers oprindelige Bemærkning at være anseete for Hexer [2]); saa, da det dog maatte være dem, mellem hvilke et eller andet Bud gik, af Vigtighed, at Budet var paalideligt og udsendt fra den, det gav sig ud for, og i det Ærinde som frembragtes, forsynedes gjerne derfor det udsendte Bud med visse aftalte eller bestemte Tegn som Ringe, Belter, Knive, Kors, stundum og en særskilt og udmærket, men dog ubekjendt Klædedragt [3]). Uden Tvivl have og stundum disse Tegn i en Slags hieroglyphisk

---

[1]) M. J. Schmidt Gesch. d. Deuts. T. I. 286.

[2]) Det er endnu heel uvist, om den nordiske Hedenold har kjendt Bogstavskrift. Thi af Ordet Rune lader sig intet slutte, da dette Ord oprindelig er brugt om Tegn som bruges ved Hexerie. Og Indskrifterne paa de gamle Bautastene ere oftest ikke saa gamle, som man har villet gjort dem.

[3]) Cfr. Wilkina Saga p. 344 anført af Stiernmann i hans Tale om Wettenskabers tilstånd i Svearike under Hedend og Påfvadöms tiden p. 15—40.

Skrift indeholdt selve Ærindet [1]). Og er det vel saadant Tegn, som benævnes hos Snorre, Jarteign [2]). Et saadant Tegn fik Bjørn med sig, da han udsendtes fra sin Konge, Norges Oluf den Hellige, til den svenske Kong Oluf Skotkonning, for at mægle Fred mellem disse to Regenter [3]). Ligeledes fortæller Historien — i det mindste Snorre — at da den døende norske Kong Magnus sendte sin Broder Thorer til den danske Konge, Svend Ulfsen eller Estritsen, forsynede Magnus ham med sit Tegn til Beviis for, at Thorer kom i sin kongelige Broders Ærinde. Uden Tvivl har de Store tidlig havt visse bestandige Tegn. Saaledes omtales meget tidlig hos Russerne et Slags Signetringe [4]). Det synes derfor ikke ugrundet, man af disse Oldtidens Budtegn, eller som de kaldtes Jartegn, vil udlede de siden opkomne, og i Middelalderen saa vigtige Indsegler, som, da de og kunde ansees henhørende til Postvæsenet, vi ville tale noget udførligere om.

Seigl vare i Middelalderen af megen Vigtighed. Paa Seiglenes Rigtighed, at de enten

---

[1]) Om denne hieroglyphiske Skrift, som vist er ældre end Bogstavskriften, cfr. Stierman l. c. p. 17.

[2]) Clausens Snorre p. 206 og 224.

[3]) Se Snorre i Oluf den Helliges Saga.

[4]) Suhms Hist. af Danm. T. 3. p. 45.

ikke ganske vare borte, eller for bedærvede, berøvede et Dokuments Paalidelighed. Naar derfor tages Gjenparter af ældre Breve, saa beskrives gjerne Originalen, som et velbeseglith Breff vskrabith och vstungit, med hele Indseigler, eller som det i de latinske Breve hedder: non rasæ, non cancellatæ, nec in aliqva sui parte vitiatæ. Man finder og derfor flere gamle Domme, som underkjende Dokumenter, fordi Seiglene fattes [1]). Af megen Vigtighed var det derfor, efter en Afdød at forvare hans Seigl, og sørge for, at det ikke skulle komme i Uberettigedes Hænder, der kunde paa den Afdødes Bekostning misbruge det. Derfor enten sønderbrødes det, eller begroves med den Afdøde [2]), eller paa anden Maade gjordes ubrugelig, og at dette af den nærmeste Arving eller indsatte Testamentarius var iagttaget, blev gjerne ved et Tingsvidne oplyst [3]).

---

[1]) En saadan i Aaret 1557 afsagt Dom findes i Evensens juridiske og historiske Samlinger, 1 B. 2 H. p. 63.

[2]) Denne Formalitet iagttoges og med Vaabnet, naar den sidste paa Sværdsiden af en Familie var uddød. Paa Ligstenen over en saadan Afdød sattes, og derfor gjerne Vaabnet forkeert, saa i Heraldikens Sprog ecu renversé betyder en uddød Familie.

[3]) Danske Magazin I. p. 17. 18. 19.

ikke allene enkelte Personer, men og hele Corpora, som Kjøbstæder, Herreder, Gilder og Laug, havde deres Indseigler, hvormed de authoriserede alle fra dem udstedte Breve. Middelalderens Indseigler have ellers været to Slags. Det større Sigillum og det mindre Sekretum. Baade Kongerne og Bisperne havde deres større og mindre Seigl, hine vare de egentlige Cancellieseigl disse som Reiseseigl. Ja som den i vor Middelalders Sager fortrinlig kyndige Langebek har iagttaget, brugtes stundum at forseigle et og samme Dokument med, baade det større og mindre Seigl, saaledes at Secretum trykkes bag paa *Sigillum* [1]). Af en Kong Hans's Dom seer man ellers, at ethvert gyldigt Indseigl, være sig større eller mindre, skulle indeholde baade Navnet og Vaabenet [2]). Thi da efter denne Dom et Dokuments Gyldighed var paaanket, fordi det allene var forsynet med et Signet eller Secretum, saa kjender Kongen i Sagen saaledes: och vor her saa paasagt, at thet Signet giør folt i Indzegles Stet, thi ather stod Wapn paa och Nafn oven fore. Da det omtvistede Dokument ellers synes at være udstedt i en privat Sag, saa viser og denne Dom, at og Private har havt de-

1) L. c. V. p. 258.
2) L. c. VI. p. 182.

res større og mindre Seigl. Endnu maa jeg til Slutning, i Anledning af disse Indseigle, erindre, at jeg ved at granske i vor Adelshistorie, synes at have bemærket, at Middelalderens Adel ikke taalte, deres Børn, saalænge de endnu vare umyndige Drenge, som stode under Hovmester, brugte deres Fædrene Signet, men de skulle afbenytte sig Hovmesterens Seigl. Hvem der veed, hvormeget Adelen holdt over dens Vaaben, vil ikke finde denne Forsigtighed uconseqvent.

Men for at komme igjen til de i Mangel af Post brugelige Bud, eller, som de og stundum kaldtes, Løbere[1]), saa ligesom allerede Oldtidens Konger havde deres Bud, finde vi og i Middelalderen de saa kaldte Canceliiebud og Enspændere[2]), som sædvanligt befordrede de kongelige Breve og Befalinger, hine indenlandsk og disse til fremmede Riger, især Tydskland. Disse Cancelliebud ere rimelig saa kaldte, fordi de oftest udsendtes fra Cantzelleren eller Cancelliet med Kongebreve, nu til Lehnsmændene, nu til Landstingene, nu til en eller anden Kjøbstæd. Et saadant Cancelliebud var den Claus Wieland, som

---

[1]) Ved Løbere lod Svend Tveskjæg bekjendtgjøre over det ganske Rige, at den danske Hær skulle indfinde sig; cfr. Saxe p 326.

[2]) Cfr. de Nyerupske Samlinger, 1 B. 1 H. p. 5 og 6.

paa sin gamle Alder fik en Plads i St. Knuds Kloster [1]). Disse indenlandske Budes Befordring var deels til Fods, deels til Hest, og kostbare for dem, de sendtes til, men og i Almindelighed velkomne, da med dem gaves sikkerst Forsendelse af Breve og Efterretninger mellem Hovedstaden og Provindserne. Thi af de ældre Kjæmnerregnskaber, jeg har seet, finder jeg, at disse Bud ikke allene underholdtes paa Kjøbstædernes Bekostning, men fik endog ved deres Afreise en lille Forærring til i Penge. Forærringen i Penge fik de uden Tvivl, fordi de modtoge Byernes ei allene offentlige, men og Indvaanernes private Breve. At disse Cancelliebud ikke have været ringe Folk, slutter jeg af deres Beværtning. Thi i de samme gamle Kjæmnerregnskaber jeg har været saa lykkelig at overkomme, finder jeg, de ikke har ladet sig nøje med hjemmebrygget Øl, men maatte beværtes med godt tydsk Øl, Kjøbstædernes bedste Beværtning for Rigets endog de allerfornemste Mænd [2]). Ogsaa seer man i den foranførte Claus Wieland, at disse Bud paa

---

[1]) Danske Mag. II. p. 75.

[2]) Naar Kantzler Johan Friis til Hesselager besøgte i kongl. Ærinde Schielschøers Magistrat paa Raadstuen, vidste den intet bedre, at opvarte ham med, end en Stob godt tyst Øl; cfr. Provst Friis's Schielschøers Beskrivelse p. 73.

deres gamle Ider aflagdes godt. Meget vigtige Ting havde de og oftest at frembringe, at deres Forretninger just ikke kunde betroes enhver. Om ellers disse Cantzelliebud havde nogen bestemt Tid og Dag, til at gaae og komme, skal jeg lade være usagt, da jeg herom intet har læst, men sædvanligt — tænker jeg — udsendtes de til hvert Landsting; thi til de Kjøbstæder, hvor ikke Landstingene holdtes, gik de nok kun i meget overordentlige Tilfælde, der udfordrede hurtig Afgjørelse. Derimod holdt saavel Kjøbstæderne som Herrederne et andet Slags Postbud, bekjendte under Navn af Landstingsridere, hvilke hver fra sin Bye og sit Herred mødte ved ethvert Landsting, for at modtage hvad Breve og Budskab der kunde være til den Jurisdikssjon, hvorfra de vare udsendte. Hovedstadens Nyt, Krig, Fred, nye Skatter, nye Indretninger, betydelige Dødsfald — kort alt af Vigtighed være sig offentligt eller privat, spurgtes her ved Landstingene, og hjembragtes af Landstingsrideren, som derfor mødte paa sin Jurisdikssjons Tingsted, hvor han fortalte alt, hvad han havde spurgt. Første Tingdag efter, at et Landsting var holdet, var derfor en vigtig Lægtedag ved Underretterne. De gamle fra den Tid endnu tilværende Tingprotokoller bære herom Vidne. Man finder i disse altid anført Landstingsriderens Møde for Retten med Underretning, om hvad han ved sidste

Landsting havde spurgt. „Der vare ingen Tidender uden gode," heder det i disse Protokoller, naar Landstingsrideren intet mærkeligt havde spurgt ved Landstinget [1]). Men foruden disse

---

[1]) Landstingene bleve i Middelalderen, som de vare i Oldtiden, vigtige Forsamlingssteder, der besøgtes allevegne fra i den hele Provinds. Thi som paa Tingene Folket i Oldtiden udøvede dets vigtigste Deeltagelse i Regjeringen, saa havde Adelen forstaaet med Aristokratiets Tilvext, at faae disse vigtige Forsamlingssteder i deres Magt. Blot Adelige beskikkedes derfor til Landsdommere, og alle Sager af mindste Vigtighed paadømtes ved Landstingene; thi ligesom efter de gamle svenske Love, Underretterne kunde til Overretterne afvise en Sag, der faldt dem for vanskelig at dømme i; cfr. Loccenii Antiqvit. Sveo—Goth. p. 37, saaledes og efter vor gamle Rettergangsmaade. Den Tids Underdommere have desuden været Folk uden alle Kundskaber, ofteste endog Haandværksmænd; og saadanne som af Frygt for Parterne ei tordede sige, hvad Ret skulle være mellem dem. Thi Dommerembedet var under hiin voldsomme Middelalder høist farligt for en ringe og fattig Mand. Flere Underdommere maatte i den Tid prøve samme Voldsomhed, som Herredsfogden i Holbek Herred, der paa Tingstedet blev skudt efter af en Oluf Oxe, cfr. P. Oxes Levnet af Ryge c. I. p. 17. Naar derfor Viintapperen, Bødkeren, Bonden, Skriveren, eller hvad han nu var, som sad i Dommers Sted, skulle dømme mellem to Parter,

Kancelliebud og Landstingsridere, som de sædvanligste Postbud, ved hvilke Correspondensen

---

hvoraf de frygtede for at lægge sig ud med nogen, saa finder man i de gamle Tingprotokoller, at disse Underdommere have tilført: Denne Sag, som vanskelig at dømme i, indstilles til de adelige (kundum og lærde) Landsdommere, som veed at dømme bedre end jeg. At den Tids Landsdommere bleve Lærde, tilkom dem vist den Tid med Rette; thi ingen Adelsmand kom den Tid i Forretningerne, han jo havde studeret og grundig studeret. Det er, sagt sig efter ikke blot de levende Sprog, men og de lærde Sprog, Græsk, Latin, ja ofte endog de østerlandske Sprog. Incommode præsteitur aliis, qvi omnibus ipse scientia inferior, siger den lærde Oluf Rosenkrantz, og vil derfor hans Søstersøn skal lære det græske Sprog, cfr. Danske Mag. V. p. 366. Overalt er nok Videnskabelighed den fordeelagtigste Side vor Middelalders Adel kan betragtes fra. Man har i Engelland gjort den Bemærkning, at dette Lands største Statsmænd have til alle Tider været Folk af megen klassisk Lærdom, og denne Bemærkning gjelder og om vore gamle Friiser og Krager, og Krabber og Ulfelder, og Rantzauer og Rosenkrantzer, og en Mængde flere den Tids Pladsmænd. Naar derfor Hr. Professor Gulberg i sin Skildring af det danske Underviisningsvæsen ved 2den Del af hans Oversættelse af Niemeyer om Opdragelsen, p. 489 bebreider Adelen, fordi den ikke underkaster Videnskabsdyrkeren, da tillade han,

mellem Hovedstaden og Provindserne vedligeholdtes, saa gjorde den Tids Mangel paa en offentlig Post, at stundum Correspondensen maatte besørges paa en endnu kostbarere Maade. Saaledes, naar Kjøbstæderne havde et og andet sær Vigtigt med Kongen eller Regjeringen at corre-

M 2

jeg heri modsiger ham, med Hensyn til Middelalderen, og det er just om den han taler paa anførte Sted. Men det var saa Tonen, hvori fra 20 til 30 Aar unge Adelige skulle skrive, naar de ville have sig et Navn. Udenfor Professorerne og meget faa Præster gaves ingen Lærde eller Videnskabsmænd den Tid uden mellem de Adelige, og at Videnskabsmanden hos disse altid var antagen, vise de endnu overblevne Efterretninger, man har om flere vore Lærde, ligesom de flere af den Tids Adel til fattige Studerendes Fremme oprettede Fundationer endnu bære Vidne om Adelens Lyst til at fremme Studeringer og Videnskabsdyrkeren. Denne de Stores Ømhed for Videnskaberne gik endog saavidt, at de allerede den Tid indsaae, hvad i nyere Tider er sagt, men ikke maa høres, at nemlig mangen lærd Student tabes for Videnskaberne ved at gaae fra Universitetet til et Landsbypræstekald, hvor saae og pløje betaler sig bedre end Studeringer. "Jam a nobis recedis vir doctus, videns rusticus redeas", sagde Christ. den 4des lærde Kantsler Friis til Svaning den yngre, da han opvartede Kantsleren til Afsked, for at reise til sit Kald paa Samsøe, cfr. Pontoppidans Annaler, T. IV. p. 586.

spondere om, sendtes en af Magistraten. Naar Skjelskøerne vil have Skovløff ɔ: Tilladelse at hugge Gavntømmer af den i Nærheden ved deres Bye liggende Skov, sendes Borgemester Hans Simonsen til Kjøbenhavn, for at løse denne Bevilling. Tredive Mark til Tæring i Kjøbenhavn for Borgemesteren og Følge maae udredes af Byen, foruden Reiseomkostninger, og Cancelliegebyren, samt noget til Fyrbøderen, som efter den Tid, og i Forhold til hvad Kongen fik, ikke var saa lidet [1]. Thi jeg finder, at en Hofpræsts Bestalling kun har den Tid kostet fem Rigsdaler [2], naar derimod for en blot Confirmation er given til Fyrbøderen 8 Mk. [3]. Ligesom Kjøbstæderne maatte i vigtige og hurtige Ærinder sende til Kongen deres Bud, saaledes og Kongen, naar et eller andet Vigtigt skulle afhandles med en Kjøbsted. Kongen reiste da enten selv, eller sendte Kantselleren, Hovmesteren eller anden sin Minister, som alle med Følge holdtes paa Byens Bekostning, og sparedes da ikke ved saadanne

---

1) Friis's Schielschøers Beskrivelse p. 63.

2) Danske Mag. I. p. 154.

3) Friis. l. c. — At Cancelliets Fyrbødere ikke heller have været ubetydelige Betjente, og deres Forretninger gaaet videre, end blot at sørge for Kakkelovnen, kan sees af Beretningen i de Nyeruyske Samlinger om dette Collegium.

høie Buds Ankomst paa godt tydsk Øl, Hvedekarmer, og et vel anrettet Gammelmads-Fad, der var den gode Kong Hans's Livret [1]).

Ogsaa vor før Souverœniteten Landet regierende vigtige Adel havde deres Bud, dem de kunde sende mellem Hovedstaden og deres Sœdegaarde, ligesom de her eller der opholdt sig. Men som disse Bud, der for Manden i Rigsraadet eller i et af de store Embeder vist maatte gaae til paa, vare af stor Bekostning endog kun for dem, der boede flere Mile fra Hovedstaden, end sige, naar han boede Nord paa i Jylland, saa benyttede de sig hertil af deres Strøbønder, dem nemlig, som beboede de mange enkelte Bøndergaarde, som den Tids Sœdegaardseiere gierne havde udenfor det deres Sœdegaarde nærmest tilliggende Bøndergods, endog i andre Landets Provindser, end de, hvori Hovedgaarden laae. Saaledes vil man af vore Herregaardes gamle Adkomstbreve og Dokumenter finde, at en Herregaard i Jylland eller Skaane ofte har havt en eller flere enkelte Bøndergaarde i Sjælland,

[1]) Paa disse Slags Beværtninger findes flere Exempler i Friis's for Historien ypperlige Beskrivelse over Schielschøer, et Værk, hvori, som i Ryges P. Oxes Liv og Levnet, der ikke er mindre interessant for Historien, den af vor Middelalders Historie uden Lige fortjente Langebek skal have megen Del.

Fyen og de andre Provindser. At disse Strøgaarde kjøbtes — som nogle ville — for Jagtens Skyld, kan jeg ikke troe, da deels, som af den Tids Herredags-Recesser og Love sees, Fælledsjagten var underkastet en Mængde Skikaner og Vanskeligheder, deels Vildtet ikke den Tid var saa sjeldent, at jo en Jordegodseier kunde heraf have nok i egne Skove og paa sit eget samlede Gods [1]). Nei, som jeg troer, søgtes disse fra Sædegaarden saa langt bortliggende Strøbønder, for at spare sig de Bekostninger, som ellers ville medgaae til iligen og jevnligen at indhente Tidender fra Hovedstaden, da disse paa Strøgodset siddende Gaardfæstere, istedetfor Hoverie, maatte befordre Brevene, et oftest strængt Hoverie nok, naar det gik til paa, og Herremanden i den fra Hovedstaden eller Hoffet afsides Provinds kun havde en enkelt Bonde i de andre Provindser, der altsaa havde en lang Vei, at skulle gaae eller ride i Bud. Saadanne Strøbønder kaldtes og, som den Tids Breve vise,

[1]) Af den Tids Efterretninger om Jagten seer man, at der endnu hele det 17 Sekel igjennem har været en Mængde Vildt. Bisskop Jacob Matthisen i Aarhuus fik i et Aar ofte mere Vildt til Foræring, end nu mangen Greve kan i et Aar skyde paa sit Grevskab; cfr. denne Bisskops Tegnebog i 7 Hefte af Dansk. Mag.

Postbønder, og end i Dag findes Bøndergaarde, som fra den Tid endnu kaldes Postgaarde, da deres sildigere Besiddere aldrig vides at have havt med den offentlige eller kongelige Post-Befordring at skaffe.

At Slagterne, som jævnlig omreise, for at indkjøbe Slagtekræ, skulle i Norden især her i Danmark være brugte til den indenlandske Correspondenses Befordring, er vel muligt, men jeg har dog ikke fundet Noget herfor. Derimod skal det have været saa i Tydskland, efter hvad siges i Einige Daten zur Geschichte des Posthorns. Paa Slagterherbergerne i de tydske Stæder skal derfor endnu staae Posthorn i Skiltene, da hine i Middelalderen omreisende Slagtere altid førte med sig saadanne Horn, dem de brugte om Natten, for at komme ind i Byerne eller Kroerne. Thi af Frygt for Overfald i hine Nævretstider reistes helst om Natten, da Plynderne gjerne sadde inde i deres Borge, og fortærede hvad de havde plyndret om Dagen [1].

De Maader, paa hvilke vi have seet, at man erstattede Mangelen af vor Tids offentlige Postindretning, har meest angaaet den indenlandske Correspondence. Var denne kostbar, langsom og forbunden med mange Vanskeligheder,

---

[1]) Se der Freimüthige for Junii 1806, p. 515.

var den udenlandske det endnu mere, og hel usikker og upaalidelig. Rejsende Kjøbmænd synes fra Oldtiden, og længe, især at have været dem, som befordrede Breve til og fra fremmede Lande, og mundtlig bragte mellem Landene, hvad Nyt der kunde forefalde. Et Bevis herfor findes i Cæsars Efterretninger om den galliske Krig [1]. Ingen mere end de Handlende have savnet vor Tids velgjørende Postindretning. Til deres Handelsforretningers Afgjørelse maatte de, af Mangel paa Post, altid og jevnlig reise nu hist, nu her. De finge derved Leilighed til baade mundtlig og skriftlig at kunne bringe Bud fra det ene Land til det andet, ja ofte vel fra Europas den ene Ende til den anden. Selve Kongerne afbenyttede sig denne Leilighed, og havde, som det synes, i det mindste i Oldtiden, ingen anden til Correspondensens Befordring paa udenlandske Steder. Saaledes, naar Knud den Store opholdt sig i Engelland, var det reisende Kjøbmænd, der tilbragte ham Underretning om Tilstanden i Danmark [2]. Da Edvard Confessor laae paa sin Dødsseng, skal han ved en Kjøbmand have sendt Bud til den normanniske Hertug Wilhelm. Historien sand eller usand beviser dog, hvad der

---

[1]) L. IV. c. 5.

[2]) Suhms Hist. af Danm. 3 T. p. 627.

skal bevise [1]). Saamegen Forbindelse, der end maa have været mellem Norge, og dette Riges Kolonie Island, spurgte de dog ikke fra hinanden, uden ved de Handlende. Naar derfor Gundlaug med sit Følge Oden kommer fra Island til Norge, maatte de strax gjøre deres Opvartning hos Norges da mægtige Regent, Jarl Hagen, for at berette hvad Nyt fra Island de havde at bringe [2]). Naar Hagen venter Abel, som udeblev, er det først af Kjøbmandsskibe, han sporger, at Abel ikke kommer [3]). Hvat han segdi tidinda [4])? var det første, som spurgtes en ankommende Skipper eller Reisende om, og maaskee kunde man den Tid, mere end nu, forlade sig paa disse Skipper-Efterretninger, da den Skipper, som forebragte falske Efterretninger, kunde vente ikke at blive saa vel modtagen, som den, der var bekjendt for Paalidelighed i hans forebragte Nyheder. Fra de i deres Ungdom til Gardarike eller Rusland landsflygtige norske Prindser, Oluf, Magnus, Harald og flere, spurgtes, i Følge Snorre intet uden ved reisende Kjøbmand og Skippere. Overalt var i Oldtiden Kjøbmands

---

[1]) Sprengels Gesch. von Großbrit. p. 267.
[2]) Gundlaugs Saga, cap. 6, p. 299.
[3]) Se Clausens Snorre p. 745.
[4]) Viga-Glums Saga, c. 22, p. 128.

skanden vigtig og hæderlig, selv fra Kundskabernes Side; thi da de Handlende maatte selv reise, saa erhvervede de sig mange Kundskaber. De kunde just og derfor bruges som Bud i meget vigtige Ærinder, og brugtes endog i Statsærinder [1]). Endnu ved Reformasjonen vare de Handlende eller reisende Kjøbmænd Postbud. Saaledes var det en ausburgsk Kjøbmand, der bragte Landgreven af Hessen den italienske Avis, hvori man havde løiet Luther død [2]). Af megen Vigtighed ikke blot for Handelen, men og i det Politiske, var derfor disse Fremmedes Ankomst, og da de ofte bragte med sig Nyt, hvis offentlige Bekjendtgjørelse kunde have skadelig Indflydelse, saa synes det af Sagaerne, at saadanne Reisende allerførst have maattet opvarte Landets Regent, eller hans Jarl, Herse, Landværnsmand, hvad nu Statholderen kaldtes, og for ham forebragt hvad Nyt havdes, da, hvad ikke maatte almindelig bekjendtgjøres, de Reisende underrettedes om. Kongerne saavelsom Private glemte og ikke at benytte sig af enhver forefaldende Leilighed, hvorved de paa en let Maade kunde faae et Bud eller Brev til eller fra en udenlandsk Ven, og Private især havde endnu ved Reformasjonen in-

---

[1]) Sprengels Gesch. von Engelland, 1 Th. p. 267.
[2]) Sekendorffs Lutheranismus p. 2489.

gen anden Maade til paa udenlandske Stæder at føre deres Correspondense. Saaledes naar den i Luthers Reformasion bekjendte Doctor Carlstad forlader Danmark, for at reise hjem til Saxen, betjente Alle sig af denne Leilighed, for at sende Breve og Bud med ham til hvad Venner, Slægt og Bekjendte, de her Bosiddende i Saxen havde [*]). Efter Kristendommen, og derved opkomne Forbindelse med Kirkens Hoved i Rom, forefaldt for mange Forretninger, til at Leilighed kunde afvartes, og Kongerne maatte derfor ofte sende Bud mellem disse nordiske Riger og hiin Europas Hovedstad. Oftest maatte derfor som Postbud til Rom Munkene gaae eller ride, der da ikke heller havde noget at forsømme derved. Ja var Ærindet vigtigt sendtes i saadanne Bud oftest Rigets de fornemste Mænd, sædvanligst en Bisp eller anden Prælat, hvilke Gesandtere, saa kaldte Oratores, vist ikke have kostet Kongen og Landet lidet. Til Tydskland, som det Rige Danmark stod i mest Forbindelse med af Europas Stater uden for Norden, holdtes i Kong Frederik den Andens Tid, og maaskee før, af Kongen nogle Bud, som Slange, eller hvem det er, der har givet os den foranførte Efterretning om Cancelliet, kalder Censpændere.

---

*) Det Kiøbh. lærde Selskabs Skrift. III D. S. 27.

Men Forfatteren af disse Efterretninger klager tillige over, at disse Bud oftest reiste efter deres Magelighed, saa de stundum kom for sildig. I Ærinder som ikke hastede, maatte vel Kongerne som Private bie til — som det hedder — Bud stedes, det er: Leilighed gaves. Thi al Correspondance var da meget kostbar og usikker. Kunde derfor ikke bies, udsendtes Bud, og vare disse ikke rette og slette Personer, men oftest fortroede Mænd i anseelige Embeder. Saaledes naar Gouverneuren, eller som han da kaldtes, Statholderen i Kiøbenhavn Eske Bilde vil tilskrive Christian den Tredie, som opholdt sig i Holsteen, sender han med dette Brev ikke en sin Tjener, men den i mange Maader fortjente kongelige Secretair Jesper Brochmann [1]). Saaledes og Private. Naar Tyge Brahe vil tilskrive Landgreven af Hessen om den i Aaret 1585 usædvanlige Komet; sender han med Brevet en af de lærdeste Studentere, som ved hans astronomiske og chymiske Operationer gik ham tilhaande [2]). Ogsaa Boghandlere, der i ældre Tider oftest dreve deres Handel ved Reiser omkring i

---

[1]) Danske Mag. 6 B. p. 41—42.

[2]) Peder Jakobsen Flemløs, heed denne Student, cfr. Dansk. Mag. II. p. 240 og 206, jævnført med Worms lærde Lexicon, I Deel p. 309, 3 D. p. 216 under Flemløsius.

Europas Lande, ogsaa dette Slags Handlende befordrede derfor mangt et Brev herfra til danske Venner udenlands. Vore ved de fremmede Universiteter unge Studerende vare derfor meget fornøjede ved en saadan reisende Boghandlers enten Hjemkomst eller Udreise [1]).

Paa disse og vel flere Maader maatte man i Oldtiden og Middelalderen hjelpe sig i Mangel af nogen offentlig Postindretning. Men at alligevel alle hine Fortidens Indretninger ingen Sammenligning taale med vore Tiders Postvæsen, er let at indsee.

Keiser Maximilian den Første skal allerførst have henimod Reformasjonstiden oprettet et Slags Post i Tydskland [2]). Den fortjente Christian den Fjerde skyldes vort nuværende danske Postvæsens første Oprindelse. Allerede ved et Reskript af 22de November 1624 til Lehnsmændene, var Postbud indrettede mellem Kjøbenhavn og Hamborg, dem Bønderne skulle befordre [3]). Men ved sin Forordning af 24de December 1624 lagde

---

[1]) Magazin til den danske Adelshist. p. 151.

[2]) M. J. Schmidt Gesch. d. Deutschen, 7 Th. p. 117.

[3]) Se Schlegels tyske Udtog af Slange p. 239. Om vort danske Postvæsens Oprindelse; se og Holbergs Breve det 140, og Thaarups Statistik p. 590 ff.

han især den Grund til vort Postvæsen, hvorpaa siden er bygget. At kjende denne i vort Post-væsens Historie mærkelige Lov noget nøiere tør ikke være af Veien, og da den ikke kan for-modes at være i enhver Læsers Hænder, vil vi derfor gjøre et Udtog af den med Tillæg af de til dens Oplysning nødvendigste Anmærk-ninger.

Først maae jeg da erindre: at just de samme danske Poster, vi end i Dag efter hen-ved 200 Aars Forløb have, oprettedes alle-rede ved denne Forordning. Saaledes fik vi nu en Hamborg Post, der skulle gaae over Nyborg, Middelfart, Colding og Itzehoe. Li-geledes en lollandsk Post, der, som endnu, gik til Nakskov. Endvidere en Post mellem Helsing-øer og Kjøbenhavn, ligeledes en til Kallundborg, ej at tale om de skaanske Poster. I Colding skulle de jydske Breve aflægges og modtages; til deres Befordring vare Bud indsatte mellem Colding og Aalborg, Colding og Randers, Col-ding og Ribe. De Breve, som ikke ved de or-dinaire Hoved- og Biposte kunde komme til Pro-vindsernes afsides liggende Steder, skulle afleve-res til Landstingsskriverne, som herover vare forbundne at holde Bog, og besørge dem videre — ventelig ved de forhen omtalte Landstingsri-dere — hvorfor disse Landstingenes Betjente ga-

ves et lidet Tillæg til at holde en Tjener eller Fuldmægtig for. Ellers skulle alle Kongebreve afleveres paa Lehnenes Skriverstuer, hvor disse faldt paa Postveien — da man saa herfra — venteligt ved Sognebud — videre skulle besørge de Kongebreve, der skulle til de Lehne, der laae inde i Landet uden for Postveien. Over alle Færge- og Pramstæder skulle Postbuddene frit sættes. Direktørerne for denne Postindretning skulle være en af hvert den Tids 4 Handels-Compagnier, det Islandske, det Ostindiske, Klædekompagniet og Silkekompagniet — Beviis for, at det egentlig var for Handelens Skyld denne Post var oprettet. — Disse Direktører skulle beskikke Postbuddene, der ligesom Postmesterne skulle tages i Eed. Postmestere synes ikke at have været flere, end i Kjøbenhavn og paa de Stæder, hvortil Posten gik. Postmesteren i Kjøbenhavn, der skulle være en ædrue [*]) og flittig

---

*) Som Sædernes Forbedring nu har gjort det unødent, at spørge om andre, end Tjenestefarles Ædruelighed, saa var Drukkenskab derimod den Tid saa almindelig, at Enhver som søgte et kongeligt Embede maatte godtgjøre sin Ædruelighed. Thi saa almindelig var ved Reformasjonen, og meget over hundrede Aar efter, Drukkenskab, at man endog sørgede for, at ingen alvorlige Forretninger skulle finde Sted om Eftermiddagen. Se

Mand, der ingen anden stor Haandtering drev, sattes af Direktørerne efter Raad og Overlæg med den kongelige Statholder. Sit Comptoir havde Postmesteren paa Børsen, hvor han hver Formiddag og Eftermiddag skulle indfinde sig en Time. Ellers maatte han altid være hjemme, at Folk kunde treffe ham. Ethvert Steds Magistrat beskikkede de øvrige Postmestere. Hos disse skulle Postbuddene logere, og der Brevene aflægges, hvorfor de nøde ⅕ af Brevpengene. Portoen for et enkelt Brev var gjennem Sjælland 3 ß., Fyen 3 ß., Jylland 6 ß., Holsteen eller Hamborg 8 ß. Et enkelt Brev var paa ½ Ark, et heelt Ark regnedes som et dobbelt Brev. Med Vognmænd eller andre Bud maatte Breve ikke forsendes. En hvid Hest med en blaa Rytter paa var Postskiltet, alle Postmestere skulle have uden for deres Dør. I Fredstid vare disse Postmestere fri for alle borgerlige Skatter og Tyngder. Saavel Postmesterne som Postbuddene skulle tages i Eed og stille Caution. I øvrigt overlades det til de 4 Postdirektører, at give saavel hine som disse de fornødne Indstruxer for, hvorlænge Buddene skulle være paa

---

blant flere et Beviis derpaa i Palladius's Instruxion hos Sandvig i Samling til den danske Hist. 1 B. 2 H. p. 138.

Reisen, hvorlænge de paa ethvert Sted maatte opholde sig, hvad Vei de skulle tage, til hvilken Dag og Time de skulle afgaae, o. s. v. Christian den Fierde skyldes og den norske Posts Indretning, som dog først kom i Stand under Frederik den Tredie i Aaret 1650, hvilken sidste Konge ogsaa tre Aar efter indrettede den hamborgske endnu saa kaldte Ridepost [1].

Med Postvæsenet staaer saavel Veipolitiet, som Befordringsvæsenet, og de til at beværte Reisende trufne Indretninger i megen Forbindelse. Især har vore nyere Tiders Postvæsen havt en velgiørende Indflydelse paa disse Deles bedre Indretning nu, end i forrige Tider. Thi med Veipolitiet har det vist i Oldtiden kun været heel maadeligt bestilt; ja man kan vel sige, at ingen slagne Veie have været, uden dem enhver Reisende gjorde sig selv. Naar derfor Gjæsten gik bort, var det Værtens Pligt at følge, eller lade ham følge paa Vei. Ja at være Veiviser, synes den Tid at have været en Næringsvei. Naar Gunnlaug vil reise fra Vigen i Norge til Vestergothland i Sverrig, tager han Veivisere [2]. Og synes disse Veivisere endog at have

[1]) Holbergs Dan. Rig. Hist. T. III. S. 152-153.
[2]) Sagan af Gunnl. Ormst. c. VIII. S. 108 og c. XII. S. 172.

været kyndige Folk; der kunde gaae de Reisende med Raad og Daad i paakommende Tilfælde tilhaande [1]), dog især have de lagt sig efter Kundskab om Veien over ubeboede Heder, Bjerge og Skove, dem de ved visse Mærker og Tegn synes at have taget Kjende paa [2]). Saaledes, for i Norge at skaffe sig Vei gjennem de tykke ellers ufremkommelige Skove, blikkes Træerne, det er: Barken tages af paa den Side af Træet, som vender imod Veien eller den Side, hvor Reisende skal hen for at komme til et eller andet Sted [3]). Vel veed jeg, at der gives Oldgrandskere, som paastaae, at have fundet Spor til Vognveie her i Norden under Hedenolden. End anføre de og herfor det 9 Kap. af Hervarar Saga [4]), hvor jeg dog, som i den hele Saga, ikke kan finde noget herom [5]). Men lad end i denne eller anden Saga noget forekomme, der kunde synes at

---

[1]) L. c. p. 183, hvor sees, at disse Veivisere (leidsogar) kunde forbinde Saar.

[2]) Landnamabok. Part. III. c. VI. p. 208 og I. c. cap. VII. p. 209.

[3]) Schønings Reise, 1 H. p. 67.

[4]) Suhm om den hedenske Handel p. 51 i 8 Deel af hans saml. Skrifter.

[5]) I det mindste ikke i den paa Suhms Bekostning af de arnæmagnæiske Manuskripter trykte Udgave.

røbe Bogstave [1]), saa er det og vist, at baade disse Sagars Forfattere og selv Snorre og Saxe, som alle skreve over hundrede og flere Aar efter Kristendommens almindelige Antagelse i Norden [2]), ofte give os Oldfædrenes Indretninger, Sæder og Skikke, ikke som de vare under den raa barbariske Hedenold, men som de vare i Skribentens Tid [3]). At Oldtidens Veipolitie

N 2

[1]) Thi at Vogne forekomme i Sagerne nægtes ikke, men om disse mere siden.

[2]) Thi Verelius's Drøm, at Hervarar Saga skulle være ført i Pennen før Kristendommen, har allerede Torfæus modsagt i Series Reg. Dan. Lib. I. c. V. p. 38. Mig kommer endog denne Saga heel ny for, naar jeg bemærker, at deri tales om Viin og Ridderspil (riddara—i—þrottir) (riddarskab), cfr. cap. VIII. p. 82 og c. XIII. p. 122, samt førstanførte c. p. 80. Derimod i Viga-Glúms Saga c. XVIII. p. 100 kaldes — som mig synes — hvad i hiin heder Ridderspillder fra Þing.

[3]) Snorre i Ynglinga Saga, c. 37 p. 45 og 46 taler om en Hedenoldens Konge i Sverrig, som lod anlægge Veie; men at disse Veie ikke have været Chausseer, viser og Fortællingen, hvorefter det synes, at det hele Veianlæg har bestaaet i Skovenes Bortrydning, og paa den Maade sørger end den Dag i Dag enhver Skovejer for Veiene.

vaven.

maa have været heel ussel, kan man og over-bevise sig om, af den bremiske Domherres Adams kostelige Beskrivelse paa de nordiske Lande, som Suhm i sin Historie har givet os paa dansk [1]). Thi i Følge denne Beskrivelse brugtes endnu i Svend Estrithsens Tid en heel Maaned til at reise en saa kort Vei, som den fra Skaane til Sigtuna [2]). Nei alfare kjørbare Veie have i Oldtiden saameget mindre kundet finde Sted, som man før Kristendommen ikke synes her i Norden at have forstaaet, at udtappe Moser, planere Bakker, slaae Broer, o. s. v. Hvoraf maaskee endnu den Levning, at man den Dag i Dag finder, hvor ikke Udskiftningen har gjort Forandring, vore almindelige Bøndervejе mellem Bye og Bye, gaae i saamange Bugter og Krumninger, der gjør dem stundum Mile længere, end behøvedes, naar de gik lige. Som Veiene i Almindelighed, saa og Broerne i Særdeleshed. De ældste Broer have vist været heel simple slagne af Vidier og Piletræer, der ikke længe kunde vare. Formedelst denne Oldtidens Mangel paa Broer, havde og derfor enhver Reisende den bekjendte Tilladelse, at afbenytte sig den første den bedste Hest, til at komme over en Bek eller et Vad-

[1]) Hist. af Danm. T. III.
[2]) Suhm l. c. p. 526 og 527.

sted paa. Dog da man ikke kan skasige Hedenolden af Handel [1]), og Vandel, maa jeg korteelig forklare, hvorledes jeg mener samme er ført i Henseende til Varernes Transport under Oldtidens Mangel paa Vognveie. Jeg tænker da, at al Varetransport er i de ældre Tider, og et godt Stykke hen i Middelalderen besørget ved Baade, hvortil man har havt god Leilighed i den Mængde fordum seilbare og nu næsten alle tilgroede Aaer, som vort Danmark overalt havde i alle dens Provindser. Saaledes gik fra Issefjorden i Sjælland og fra Liimfjorden i Jylland mange saadanne Aaer, ja endog fra de mindre Fjorder, som Veile i Jylland, Nyborg i Fyen, Nakskov eller Alboe Fjord i Lolland, og mange flere, der alle gjorde, at fra de Byer og Steder, som nu ligge midt inde i det tørre Land, kunde i Oldtiden skibes til Baade, ja at her stundum endog vare betydelige Handelspladser med Losse-

[1]) Alligevel troer jeg, at Hedenoldens Handel meget overdrives af vore Oldgrandskere. Thi hvad Handel uden Seilads? men i hvilken Barndom Seiladsen maae have været, er Sigurds Reise et indlydende Beviis for. Thi tre hele Sommere tilbragtes paa en Søereise fra Norge til det ægæiske Hav, og deraf allene en for at reise fra Engeland til Spanien. Cfr. Schlöz. Nord. Geschichte p. 542 §. 2.

og Ladesteder, hvoraf maaskee endnu Navnene Skibet, Skippinge, Skibbye, Skibsted, Kjøbelev, Stokkemarked og saadanne flere tør være en Levning, i det mindste veed Sagnet paa en Deel af disse Steder endnu at fortælle herom, ja kan stundum, som ved Lykkesholm i Fyen [1]), og Stokkemarked i Lolland, endog paavise Stedet, hvor Udskibningen har været, skjønt heraf aldeles ikke nu er nogen Levning [2]). Først med de kristne Missionærers Indkomst her i Norden foregik i Veivæsenet, som det hele Politievæsen, en velgjørende Hovedforandring. Først efter Kristendommen fik Nordboen Smag paa ordnet Handel og anden Næring end Vikingsfart og Søroverie. Men snart maatte ogsaa den polerede kristne Nordboe indse Nødvendigheden af farbare Veie. Herom maatte det og være hine Geistlige saa meget mere at gjøre, som de langtfra at føre det rolige og magelige Liv, der blev deres Ef-

---

[1]) Thi saalangt gik den, nu kun til Holkenhavn seilbare, fra Nyborg Fjord løbende Aae. De fleste Topografer antage derimod kun til Ørbæklunde, cfr. blant andre Kammerherre Scheels fortræffelige Udkast af det danske Krigs-Theater p. 254.

[2]) Den første Anledning til disse i Oldtiden seilbare Aaers Tilstopning, har uden Tvivl Venderne givet, hvis Indfald Indbyggerne ei maatede paa anden Maade at sikre sig.

ferkommeres Fod, længe og jævnlig maatte flakke om fra Landets eller Provindsens Ende til anden, for at lære, døbe, præke o. s. v. Vei- og Brovæsenets Forbedring dreves nu derfor paa, som en Gud og hans Kirke vedkommende Sag. Man faae og derfor Adskillige opkaste Veie og reise Broer for deres Sjæls Skyld [1]), der er saa meget mærkeligere, som Norden skal være det eneste Sted, hvor Geistligheden, der ellers havde saamange fortjenstfulde Arbeider at paalægge deres Tilhørere, har regnet Broers Reisning til de Arbeider, hvorved man kunde fortjene sig en hastig Befrielse fra Skjersild, eller anden Velgjerning for sin Sjæl [2]). Men just dette troer jeg og viser, hvor højst barbariske vore hedenske

---

[1]) „Karthi bru thisa fur aunt sina auk fatir ouk mak sine," heder det i de gamle Rune-Inskriptioner, hvorom se Lagerb. Swea. Rik. Hist. 2 Deel p. 193 §. 2.

[2]) Til afdøde Venners Erindring at opreise en eller flere Stene, var, som bekjendt, en gammel nordisk Skik under Hedenolden, hvoraf maaskee de kristne Missionærer have betjent sig, for at faae nyttige Broer anlagde. Allerede hine Hedenoldens Mindestene kaldtes stundum Bro eller Bru, som man seer af en, anført i den lærde Ole Worms Monum. Dan. p. 122, og hans Forklaring paa det Ord fra p. 124 til 126.

Oldfædre maae have været, at den kristne Geistlighed ikke paa anden Maade har kunde faaet dem til at anlægge Broer, end ved at forestille dem det, som et Gud særdeles velbehageligt Arbeide. Et Sagn i Leksdalen i Norge er endnu Levning af denne Oldfædrenes Uvillighed; thi man fortæller, at Oluf (om den Hellige eller Kyrre siges ikke) [1]) skal have tilbudet Indvaanerne at skaffe dem en Broe over Leksdals Vandet, mod at hver af dem skulle give ham et Kalveskind; men de ville ikke, og her blev derfor ingen Broe. Længe forblev og Veiopsynet under Bisperne, og i Kirkeretterne maa man ofte lede efter Lovene for denne Green af Politievæsenet. Saaledes findes i den trondhjemske Erkebisp Jons Christenret et heelt Kapitel, der foreskriver, baade naar Veie skal bødes, og at Broer skulle slaaes over alle Elve og Aaer [2]). Opsynet hermed havde Erkebispens Ombudsmand, og til Erkebispen faldt og de halve Boder for Forsømmelse heri. Ogsaa Kongerne vidste Geistligheden at overtyde om Vigtigheden af Omsorg for Landets Veie og Broer, som derfor i

---

[1]) Se Schønings Reise til Stiklestad i 12 H. af Norges topografiske Journal p. 105

[2]) Cfr. Paus's Samling af gamle norske Love, 1 D. p. 157.

de gamle valiske Love ansees for en af Kongernes vigtige Pligter [1]. End vore Konger, opmuntrede dertil af de Geistlige, toge sig af Veivæsenet. Valdemar den Første taler i sin sjællandske Lov [2] om Byevei, Kirkevei, og Alvei. Den første og sidste stod under Kongens Opsyn, og Boder for Forsømmelse faldt til ham. Kirkeveien derimod synes allene at have staaet under Bispen [3]. Men især haves en Deel om Veiene i Valdemar den Andens jydske Lov [4]. Efter samme skal til enhver Bye være fire Veie foruden Alveien, og, hvor det er nødvendigt, skal Broe slaaes. Disse fire Veie ere Kjøbstedvei, Tingvei, Strandvei og Skovvei. Adelveien skulle være 14 Alen bred [5]. Desuden tales endnu om en Vei, som Loven kalder Kongens Herstræde, men om hvis Betydning endog de to store, i Nordens Oldsager og det gamle Lovsprog kyndige Lærde, Ancher og Ihre ere uvisse. Hiin

[1] Suhms Hist. af Danm. III. p. 2.

[2] De 3 sidste Cap. i 2 Bog.

[3] Skaanske L. 4 Bogs 6 Cap.

[4] Jydske Lovs 1 B. 56 C. eller efter Anchers Udgave af denne vigtige Middelalders Lov, C. LII. p. 78.

[5] Man erindre sig herved, at en Alen da, og overalt i de ældre Tider lige til Christian den Femte, var heri Danmark og Tomer.

mener, at Adelveien har været den offentlige — maaskee hvad vi nu kalde Landeveien — Herstrædet derimod Kongeveien [1]); og paa et andet Sted forklarer han Kounings Herstræde ved en Vei eller Stræde for Kongen og hans Følge [2]). Ihre synes især at have meent, at herved skulle forstaaes en Vei for Krigsfolket [3]). Med Ihres Forklaring stemmer og Wachter [4]). Tør jeg mellem saa store Mænd fremsætte min Mening eller Gisning, da forekommer det mig, som ved Kongens Herstræde bør forstaaes ikke enten nogen Kongevei eller almindelig Landevei, men blot saameget af Byeveien, som gik fra Byen og over Byens Marker til de i Oldtiden saa bekjendte Kongsgaarde, der i Mængde laae omkring i og ved Landsbyerne. Denne min Formening synes mig endog selve Lovens Ord give Medhold [5]).

---

[1]) „Viam regiam Adelvei, rectius crederem publicam dici, a via regia, Kongens Herstræde, diversum," siger han i Not. o) p. 81 af hans Udgave af jydske Lov.

[2]) Se Anchers Ordforklaring ved hans Udgave af jydske Lov p. 322.

[3]) "Notat viam, per qvam militis duci qveant", siger Ihre i sit Glossarium, T. I. coll. 822.

[4]) Glossar. Germ. coll. 721.

[5]) „Puer hvar bymarc sendte Ihr evermen a marke bo kunings Herstræde gjør," heder det i jydske Lov 1—56, jevnført med hvad om Herstræde befales l. c. Cap. 52 p. 74 i Anch. Udg.

At Krigsfolket behøvede en særdeles Vei for at komme frem paa, kan jeg ikke indsee. Derimod have de nordiske Kongers Følge eller Huustropper altid bestaaet af en Mængde, dem de altid for Sikkerheds Skyld førte med sig, naar de, for at gjæste, reiste fra Gaard til Gaard, og dette Følge har da vel givet Veien Navn. Endnu maa jeg til Bestyrkelse for min Gisning erindre: at det omspurgte Ord kaldes et Stræde, ikke en Vei; men Ordet Stræde bruges just om en saadan mindre Vei, som jeg forestiller mig disse fra de almindelige Lande- eller Kongeveie op til Kongsgaarden gjennem Landsbyerne og over Bøndermarkerne løbende Herstræder [1]). Men at komme til de andre Veie igjen, da siden i det anførte Kapitel af jydske Lov intet tales om Kirkeveie, saa er sluttelig heraf, at disse endnu have staaet under Geistlighedens Opsyn. De vægh mællem toftær, sjællandske Lov omtaler [2]), tænker jeg,

---

[1]) Endnu gjøre vi Forskjæl mellem Vei og Stræde, hvilke sidste og ofte kaldes Gader. Den oprindelige Forskjæl har dog nok været, at Stræder, som mindre og nærmere ved Byen eller Gaarden, have været brolagte, Stræde har altsaa været via strata, cfr. Ihre ved Stræt coll. 794 i II T. og Wachter under Strasse, c. 1622.

[2]) Sjællandske Lov af Erik Menved, 3 Bogs 6 Cap. en Lovsamling, som jeg ellers er nær ved at tvivle paa, nogensinde har været authoriseret som Lov.

maae være Gadeveie; thi Tofte bemærker i de gamle Love, som oftest en bebygget Plads, eller et Stykke Jord, som laae ved en Bygning [1]). Endnu tale og de gamle Love om et Slags svorne Veie, der stundum modsættes de gamle Veie [2]). Lovfortolkerne ere uenige om, hvad herved forstaaes. Ancher formener [3]), at herved forstaaes Veie, som brugtes til at drive Qvæg paa, det samme som sørgata vegh i de gamle svenske Love, af det gamle nordiske Ord Sø, Syr, Sød, Søde [4]). At svorne Tofter, hvorom de gamle Love ligeledes tale [5]), kunde være saadanne smaa Stykker Jord, som ere udlagte til at græsse Kreature paa, vil jeg finde rimeligt, men at ved svorne Veie skulle forstaaes saadanne, som brugtes til Qvægdrift, har jeg det at erindre imod, at mellem disse svorne Veie ogsaa regnes Tingveien, og hvad skulle Qvæg med Tingveie [6]). Rimeligere synes mig derfor, at svorne Veie som udlagtes ved Lov, Nævninger, eller — som i

---

1) Se Anchers Ordforklaring ved jydske Lov p. 358.

2) Jydske Lov 1 Bogs 52 C.

3) I Ordforklaringen til Udg. af jydske L. p. 358.

4) Sørgata — Sødenegata pecoris via, siger Loccenius i sit Lexicon Jur. Sveo. Goth. p. 141.

5) Jydske Lov 1 Bogs 51 Cap.

6) L. c. 1 B. 52 i Anchers Udg.

Jylland især [1]), Sandemænd, om hvis Forretninger just brugtes efter den Tids stylus curiæ at svære, svoren. — Kort alle vore gamle Love bevise Regjeringens Omsorg for de offentlige Veie og Broer, hvis Vedligeholdelse, ligesom i de nyere Tider, var fordelt i Forhold til Veiene, deels paa det hele Herred [2]), deels paa enkelte Sogne [3]). Tidlig synes og til de store Broers og Færgers Vedligeholdelse at være henlagt, deels Broekorn, deels et vist Stykke Jord, som besaddes uden Afgifter til Staten, hvoraf endnu vore Færgegaardes frie Hartkorn [4]). Ellers troer jeg, at som Kjøbstædernes Opkomst havde en vigtig Indflydelse paa Sædernes Forbedring her

---

[1]) At Sandemænd brugtes i Jylland, som Lov og Nævn i de andre Provindser, har Ancher viist i Afhandlingen om vore gamle Retterting, 6 Cap.

[2]) Landets Inddeling i Herreder er uden Tvivl fra Oldtiden og ligesaa gammel, som de Aaer, Bække, Dale eller andre naturlige Skiæl, man skal finde overalt mellem vore Herreder, jeg mener de gamle Herreder; thi stundum ere disse i nyere Tider deelte, saa af et Herred er gjort to.

[3]) Videre om Veie, se C. 3. Cold. Rec. Art. 58 skjærpet ved C. 4. Forordn. af 26de Aug. 1622.

[4]) At disse Færgegaarde nu ere i Privates Eie, har giort, at Hensigten af dette dem tillagde frie Hartkorn nu ikke naaes.

i Norden, saa og paa den Green af Politievæsenet, Veiene angaaende. Gaders, Veies og Broers Vedligeholdelse paalægges meget Borgerne i alle de gamle Kjøbstædsretter. Ja selv for deres Reenlighed var baaren større Omsorg, end man for de Tider skulle ventet sig. Saaledes var Svinestiers og hemmelige Mags Anlæg i Nærheden af Gaden forbuden, og Mulkt fastsat, for hvem der lod Giødske paa Gaden ligge [1]). Brolagte synes dog ikke Kjøbstædernes Gader at være blevne før Reformationen; thi under Christian den Anden blev først Gaderne i det ellers anseelige Bergen brolagte [a]).

Uden Tvivl har Befordringsvæsenet i de ældre Tider været hos os i samme Barndom som Veipolitiet. Portebæser maae allerede under Odinsolden have været i Brug, siden den svenske Kong Aun skal i en saadan være bleven

[1]) Se Erici Jus Civit. Dan. commune hos Ancher c. LIIII. og Magaretes Privileg. for Kjøbst. l. c. cap. 11 og 31. Overalt afgive vore gamle Kjøbstædretter et lysende Beviis paa Forfædrenes Omsorg for Politievæsenet, der stundum endog var større end Nutidens, da den gik lige til at sørge for, at ikke bedærvet Viin eller Øl skulle indføres.

[a]) Se de fandvigske Samlinger til den danske Historie 2 B. p. 85.

baaren, da Alderdom forbød ham at gaae [1]. Ordsproget, som ligeledes allerede Snorre har: Det er godt i heel Vogn hjem at age [2]), synes at tale for Vognes Ælde her i Norden [3]). Dog brugtes de nok kun eller fornemmelig til Syge. Saaledes lod Helga sin saarede Søn hente i en Vogn [4]). Ligesom hos Perserne, saaledes hos vore Oldfædre, skal et Slags lukte Vogne have været i Brug [5]), men er det saa, have de vel mest været brugte til Pragt ved en højtidelig Leilighed og paa en meget kort Vei. Da Varetransporten ved Oldtidens mange seilbare Aaer besørgedes til Baads, vare og Vogne mindre nødvendige, ja i Mangel af Vei vel endog de allerfleste Steder og paa visse Aarets Tider ubrugelige. Riden var derfor den almindelige Oldtidens Befordring saavel for det ene som andet Kjøn. Derfor da man søgte at sætte Grændsen for Testamenter, den vindesyge Geistlige afnødte de Døende, og bød at kun den Kårske maatte testamentere, bestemte man det til Beviis for

1) Snorre Ynglinga Saga, Cap. 29.
2) Snorre 2 Del, p. 197.
3) Se Petersens Ind. Voc. ved Viga Glums Saga p. 229.
4) Viga Glums Saga c. XXIII. p. 138.
5) Tialdad Vagn kalder Snorre den i Halfdans Saga Cap. 5. p. 70.

Sundheden, at Testator kunde sidde paa en Hest, og ride den [1]). Meget satte derfor de Gamle i en smuk Hest, dertil vel skoet, et konstigt Ridt, og et skjønt Ridetøj. Snorre fortæller saaledes om de svenske Prindser Alrik og Erik, at de udmærkede sig især ved at kunne kunstigen ride en Hest, hvad enten det var i Trav eller Løb, og kappedes derfor disse Kongebrødre om at holde de bedste Heste [2]). De Rige satte og derfor meget i gode Stutterier. Saaledes havde Thorsten to Stutterier [3]). Den i vor Sædeligheds-Historie mærkelige Hertug Knud forærede Kaiser Lothar en smuk Hest med Guldskoe [4]), og endnu efter Reformationen udmærkede vor rige danske Adel sig ved Guldbidsler [5]). Selv de længste Reiser foretoges i Oldtiden og langt hen i Middelalderen til Hest. Saaledes reiste store Knud til Rom, og et hundrede Aar efter reiste Ragn-

---

[1]) Efr. Anchers Beviis for, at vore gamle Love ikke ere tagne af Saxenspiegel i Lovhist. I. p. 341 og 342, hvor sees, at de gamle tydske Love fordrede samme Beviis, dog med nogen Forskjel.

[2]) Ynglinga Saga c. 23 p. 27.

[3]) Sagan af Gunlaug c. 5 p. 68 og 70.

[4]) Suhms Hist. af Danm. V. p. 350.

[5]) Se de Hofmandske af Sandvig paa dansk udgivne Efterretninger om en Deel danske Adelsfamilier. II. p. 229.

vald Jarl fra Rom gjennem Danmark ad Norge til Hest [1]). Ja endnu i 15 Sekel holdt vor første danske Konge af det oldenburgske Huus, Christian den Første, sit Indtog i Rom til Hest [2]). Vist nok havde Kongen paa denne sin lange Reise, som paa andre sine Reiser, Vogne med sig til sit Reisetøj, kjørte vel og stundum selv, men naar han kom Stæderne nær, redes altid [3]). Jeg troer endog, at det længe hen i Middelalderen ansaaes for enhver stor Mand, uanstændig Mageligheb, ikke at ride. Saaledes finder jeg, at uagtet Kong Hans paa den sin sidste Reise, der bragte ham sin Død, befandt sig den hele Reise igjennem heel svagelig, saa reed han dog fra Ribe til Aalborg, hvorved han i Tarm Aae kom

[1]) Suhm i sin Hist. af Danm. V. p. 44 (c. c.) har af et islandsk Manuskript indført en Beretning om Veien, de fulgte, der droge fra Danmark til Rom.

[2]) Endog til Kirken red Christian med Kaiseren paa sit Besøg hos ham i Rottenborg, cfr. Schlegels Saml. zur Dän. Geschichte. Erst. Band, Zw. St. p. 191. Det er derfor en Feil, naar man alligevel træffer paa Malerier af dette Indtog, hvori endog berømte Mestere forestille Indtøget til Vogns.

[3]) Se om denne Konges flere Reiser. Hvitfeld p. 237 — 239 — 246 — 247 — 272.

til den Ulykke, han kom [1]). Endnu i Christian den Fjerdes Tid synes det, at have været Brug, at naar fremmede Gesandtere opvartede vor Konge, rede de til Slottet [2]). Alligevel er der ingen Tvivl, at Vogne bleve almindelige, saasnart Veiene bleve almindelig kjørbare. Vore engelske Missionærer og Geistlige, som sørgede for Veiernes Forbedring, og vel i Engelland vare vante til at kjøre, have vist og gjort sig Umage for, at faae denne magelige Befordring her indført. Vognmagere (carpentarii) forekomme i vore ældste Stadsretter. Ja skulle vi troe vore gamle Kæmpeviser, vaf allerede i Erik Eiegods Tid Vogne i hængende Karme bekjendte [3]). Dog dette tør være en poetisk Fiktion. Karm synes i det ældre Sprog at have været en Benævnelse for alle Slags Vogne [4]). Naar Vognmandslaug hos os indførtes, skal jeg lade være usagt; thi Love herom ere mig ingen ældre bekjendte,

---

[1]) Hesten snublede med Kongen, som Hvitfeld fortæller i Christian den 2dens Kronike p. 1099.

[2]) Se Odin Wolffs Journal for Politik 1801, December Maaned p. 287.

[3]) Efr. Peer Syvs Samling, fierde Part No. LXVII. Vers 9, p. 677. Suhm i sin Hist. af Danmark, T. V. p. 123 henfører denne Vise til Erik Eiegods Tid.

[4]) Se Peter Syv i Kæmpeviserne p. 677.

end Christian den 4des Forordning af 1ste Junii 1615, der handler om Vognleie, Færgeløn, Viin, Brød, Øl, og andre Varers Værd. At disse Laug alligevel ere i det mindste et Aarhundrede ældre hos os, kan bevises af et Erkebispen Erik Walchendorffs Brev til Christian den 2den, i Anledning af Dronning Elisabeths Indtog. Thi her nævnes Vognmandsvogn vel fanßede med Kiele, Agestole og Hynder [1]. Altsaa har i det mindste Kiøbenhavn den Tid havt Vognmands-laug. Ogsaa nævner Hvitfeld i Christian den 1stes Krønike Formandsvogne, dog disse have nok ikke været danske [2]. End kan det og være, at disse Foermandsvogne have været mindre til at befordre Reisende, end fra og til Stranden og Pakhusene at transportere Varer, og saadanne Vogne synes alt i Erik Glippings Tid, at have været bekiendte [3]. Schlegel har i Anledning af Holbergs Formening [4], som skulle Karetar eller Karoser først være opkomne under Kong Frederik den 3die, viist i en af sine mange flere lærde Noter til sin tydske Omarbeidelse af Slanges Christian den 4des Historie, at i det mindste be-

[1]) Danske Mag. II. p. 29.
[2]) Udg. i 4 B. 121 og 261.
[3]) Se den 34 Art. i denne Konges Stadsret.
[4]) I Slange 1 Del, p. 216.

dækkede Vogne har her i Danmark været bekjendte allerede i Kong Christian den 3dies Tid [1]). Kareter nævnes og allerede under Christian den 4de [2]). De i Suverainitets Historien saa vigtige Mænd Svane og Nansen skal Kong Frederik den 3die have foræret hver en Karet, hvori ellers ingen da kjørte uden Rigets de allerfornemste Mænd [3]). Siden blev Kareter saa almindelige, at Holberg gjør Nar af sin Tids Karetagen [4]), som da nu er gaaet af Moden, saa vi see vore ikke allene fornemste Damer, men og dem af deres Kjøn, som vil være hine lige, at kunne traske omkring paa Gaderne og hendrive Formiddagen med en halv Snes Visitter i det skidneste Føre.

Indretninger, som dem vi nu kalde Gjæstgivergaarde, Herberger eller Kroer, har den nordiske Hedenold hverken kjendt, eller kundet kjende, eller engang behøvet, uden saa at Odinsoldens Sjælehuse skulde have været et Slags offentlige Herberger [5]). Efter Oldtidens Statskonstitution

[1]) Holbergs Danmarks Hist. 3 D.

[2]) Se Odin Wolffs Journal for Politik o. s. v. Decbr. 1801, p. 293 og Marts 1802, p. 312.

[3]) Holbergs Danmarks Historie, 3 D.

[4]) I sin Niels Klim p. 44, den ældre danske Oversættelse.

[5]) Se Thorkelin om de gamle Irrer ved Ostmannernes Ankomst p. 24.

maatte ingen Fremmed blive her i Landet, med mindre han havde Vært, eller anden der borgede for ham, og Værten var den man holdt sig til for den Fremmede [1]. Da Værten saaledes maatte indestaae for sin Gjæsts Opførsel, kunde det ikke heller være konseqvent, at nogen skulle have Lov til at paatrænge sig ham som Gjæst [2]. Men heraf fulgte og den i Oldtiden bekjendte Strandhug, efter hvilken enhver Reisende troede at have Lov til, at forsyne sig, hvor han kom frem, med de til hans Reise fornødne Madvarer, og dertil at nedslagte, hvad af Qvæg og Creaturer man fandt for sig ved Stranden; thi det var egentlig de Seilende, som udøvede, og naar de ikke toge mere end det Nødvendige, troede sig berettigede til at udøve dette Strandhug [3]. De Nordiskes fra Oldtiden af bekjendte Gjæstfrihed, hvoraf endnu en Levning i vore Haandværks-Lauges Skikke og Brug [4], udrettede og det samme som Grækernes og Romernes Gjæsteret [5], og gjorde det længe unødvendigt for Regjeringen, at sørge for offentlige Indretninger til Rei-

---

1) Rothe om Brydier p. 362 i hans samlede Skrifter.
2) Mösers Osnabrück. Gesch. Erk. L. p. 29.
3) Schøning Norg. Hist. II. p. 171.
4) Rössig deutsche Alterthümer p. 228.
5) Se Valerius Maximus i Rector Brorsons danske Oversættelse p. 172.

sendes Gjæstning eller Herbergjering [1]. Enhver Reisende, som opførte sig anstændig, var i enhver Mands Huus velkommen [2]). Man ikke allene underholdt ham saa længe han opholdt sig, men gav ham og saameget med sig, som han behøvede, til han naaede Huus igjen [3]). Denne den hedenske Nordboes gode Egenskab fandt de kristne Missionærer ved deres Ankomst hertil, og understøttede den baade ved Love og eget Exempel. Saaledes hvor strængt end Søndagen holdtes uden Arbeide, enten i eller uden Huset, enten i Kjøkkenet eller Laden, saa gjordes dog heri Undtagelse, naar det gjaldt om at pleie den reisende Gjæst [4]). Villig at gjæste de Reisende var og en af Klosterbeboernes store Pligter, og laae Klosteret paa en alfar Vei, kunde Pligten være byrdefuld nok, i Særdeleshed om Klosteret just ikke var saa vel doteret. Langebek eller Suhm har saaledes opbevaret os et Gavebrev fra Roeskilde Stift til Ebelholt Kloster, i hvilket just klages over de Udgifter dette Kloster ved sin Beliggenhed sattes i til Reisendes Herberge [5]).

---

1) Taciti Germania cap. 21.

2) Sperling Boreas p. 201.

3) Adam Brem. de situ Daniæ.

4) Cfr. 14 Kap. af den saa kaldte Hagen Hagensens Kirkeret hos Paus.

5) "Propter frequentem & assiduum hospitum per locum illum in communi via positum con-

Ellers synes og de for Syge især indrettede Hospitaler tillige at have tjent de Reisende til Herberge [1]). End troer jeg og, at de Gilder man finder, at have været hist og her omkring i Landsbyerne, have havt til Hensigt at beværte og understøtte de Reisende [2]). Men man kjender den i Middelalderen overalt regjerende Voldsomhed, der især forplantedes ved de mange fremmede Leietropper, der lige fra Svend Grates Regjering kom herind, og som Hvitfeld paa flere Steder i sin Kronike klager over, at de indbragte saamange nye Skikke og nye Sæder [3]). Allerede under Valdemar den Anden synes Kroholð at have været en giængs Næring og Ultappere almindelig at forekomme [4]). Jeg finder endog et Sted i denne Konges Historie, at der

---

cursum, qvibus necessaria sine contradictione secundum consvetudinem patrum humaniter sunt exhibenda." Scrip. Rer. Dan. T. IV. p. 170.

[1]) Efr. Lagerbring Samling af Handl. i Svenska Hist. p. 203 i Fundatsen for Ahus Hospital i Skaane.

[2]) Disse Gilder, som de i Kjøbstæderne, forfaldt og derfor, saa Christian den 4de maatte ophæve dem.

[3]) Efr. Hvitfeld p. 231 i Christoffer den 2dens Kronike og hans Fortale til Christian den 1stes Kronike.

[4]) Suhms Hist. af Danm. T. 9. p. 12.

tales om Forskjellen paa Kroehold efter slavisk og paa Krohold efter dansk eller tydsk Viis [1]). Hvad der oprindelig kun var Høflighed, gjorde man til fuldkommen Pligt, og molesterede Klosterne, og andre paa Landeveiene liggende Steder. Ved en Forordning af 1283 [2]) lod Kong Erik Glipping omtrent til samme Tid, som Kong Magnus i Sverrig, paabyde, at der overalt skulle indrettes Kroer eller Gjæstgivergaarde, hvor de Reisende for Penge kunde faae hvad de behøvede. Denne nyttige Indretning forbedrede Dronning Margarethe ved at forordne, at paa hver fjerde Miil en Kroe skulle opbygges, hvor enhver for Penge kunde faae de fornødne Mad- og Drikkevarer til samme Priser, som de kostede i nærmeste Kjøbstæd [3]). Fra denne Tid opstode Kroer i Mængde, og vel flere end man ønskede, saa den paa Alt opmærksomme Christian den 4de endog maatte indskrænke dem til, at de allene skulle være paa den store alfare Vei, staae alle under Lehnsmandens Opsyn, hvilken og ved Bønderne skulle lade dem opbygge [4]). Men Indretningen af disse Gjæstgivergaarde eller Kroer

---

[1]) L. c. p. 164.

[2]) Kofod Anchers Lovhist. 2 D. p. 51.

[3]) L. c. i Tillægget af gamle Love findes denne Forordning af 1396.

[4]) Forordn. af 1 Maj 1618.

angik kun Landet. Thi i Kjøbstæderne ere Kroer vist ligesaa gamle som Stæderne. Allerede den ældste Stadsret taler om Kroholdere og Viinkappere [1]), og Hvitfeld taler tidlig om Kjøbstæderne som Svirestæder, fulde af Kroer og Kipper [2]). Alligevel have disse Gjæstgivergaarde længe mangslet alle for Reisende ønskelige Beqvemmeligheder, saa den Fremmede, der skulle ligge en eller flere Nætter over, oftest maatte søge Seng med Værten og Værtinden [3]). Byernes Indvaanere og Embedsmænd følte og længe det Trykkende, som fulgte for dem heraf. Naar de kongelige Personer reiste igjennem Kjøbstæderne og der overnattede, maatte Borgerskabet udlevere til Laan og Brug for Herskabet og sammes Følge Sengesteder, med Sengeklæder, alt Slags Kjøkkentøj af Tin, Kobber o. s. v., ligesom og Bohkab af Borde, Stole og alt mere sligt [4]). Ogsaa Kjøbstædernes Embedsmænd lede ved slig Leilighed, da de maatte beværte og huse ei allene kongelige Personer, men og alle andre fornemme Reisende. Saaledes laae Kong Hans hos Borgemesteren i Ribe, naar han reiste i Jylland [5]).

[1]) Svend Grates Stadsret 50 Cap.

[2]) Christof. den 1stes Kron. p. 271.

[3]) Botin svenske Folks Hist. 2 Del, p. 269 i den tydske Oversætt.

[4]) Se Friis's Schielschøers Beskrivelse p. 87.

[5]) Hvitfeld i denne Konges Krønike p. 302.

Borgemesteren i Skjælsköer maatte logere den kongelige Kantsler, eller hvem anden af Rigets Pladsmænd kom til Byen [1]. Selv i Steder som Nyeborg og Korsöer, hvor Gjennemfarten af Reisende dog var saa stor, var alligevel ikke sörget bedre for deres Bekvemmelighed, saa disse Byers Embedsmænd vare meget foruleiligede af de Reisende. Derfor klager Lehnsmanden paa Korsöer Slot Mogens Giöe over, at han ikke kan taale at svare den til Kongen af Lehnet fastsatte Afgift [2]. Derfor besværer Sognepræsten i Nyborg, Hans Sörensen Weile, sig over det hans Embede frakomne Jordstykke, Birkehovet kaldet, hvis Afsavn var ham saameget föleligere, som han boede i en Bye, hvor Embedsmændene jævnlig besögtes af Reisende, dem de, af Mangel paa gode Værtshuse, maatte gjæste [3]. At det endda varede saalænge inden denne Mangel blev afhjulpen, finder jeg saameget besynderligere, som man ellers i andre for Reisende mindre nödvendige Dele ikke synes at have glemt at sörge for dem. Saa finder jeg, at i Rödbye i Lolland blev Byens Kapellan valgt til Sognepræst, men nægtedes herpaa kongelig Confirmation, fordi Regjeringen ikke ansaae ham for lærd nok til at kunne og burde præke til Höimesse i en Bye, som den Tid for Overfarten til Hölsteen jævnligen besögtes af mange Fremmede [4].

---

[1] Friis's Schielschöers Beskriv. p. 303.
[2] Nye danske Mag. p. 29.
[3] Efterretningen herom har jeg af nogle gamle til Nyborg Kirke henhörende utrykte Papirer. Borgemesteren havde, for at kalde Weiles Formand til Præst, betinget sig dette Stykke Jord, som nu igjen kom tilbage til Kaldet, hvortil det end i Dag ligger.
[4] Worms lærde Lexicon. 2 D. p. 244.

Danmarks

indvortes Forfatning,

med Hensyn til Statskonstitusionen,

fra

Valdemar den Andens Død

til

den Kalmarske Union.

Indhold.

Indledning.

Hvor maadelig Danmarks indvortes Forfatning maae i Tidsrummet fra Valdemar den Andens Død til Dronning Margarete eller den kalmarske Union have været, er let at slutte sig til, naar man veed, at af de otte Konger, der i samme Periode havde siddet paa den danske Trone, kun tvende afgik ved en naturlig Død. Thi blev end Christoffer den Anden ikke just, som sin Fader og Farfader og dennes Brødre, umiddelbar myrdet af sine Undersaatter, saa vare dog de ham i sin Regiering tilføiede mangefold Krænkelser, og allersidst den hans Majestæt saa ydmygende som haanende Tildragelse i Sarkiøbing, nærmeste Aarsager til denne Konges strax efter sidst ommeldte Begivenhed paafulgte Død [1]). Kong Ole døde

[1]) Hos Hansfort i Langebeks Script. R. Dan. T. 1. p. 40 og flere hedder det derfor Christophorus moerore moritur Nicopæ.

vel — som det og synes — Strandsed, men i en saameget ung Alder, at han intet beviser enten til eller fra. Den af vort Fædrenelands Middelalders Historie udødelig fortiente Hvitfeld giver os paa flere Steder i sin Kronike et heelt traurigt Maleri af denne Periodes Forfatning. Bisser Handel og et meget underligt Væsen — siger han — plagedes Danmark af under Erik Plovpenning [1]). Paa et andet Sted i samme Tidsrums Historie fortæller han: hvorledes indvortes og udvortes Krige i denne Tid fortærede al Rigens Forraad, saa Tyngen ene hængte paa Almuen; hvorledes ny Skik, ny Raad, Tienere og Befalingsmænd indførtes; hvorledes Alt forandredes nu fremfor i Valdemars Tid; hvorledes udi Krig begyndtes efter tydsk Viis, at bruges fremmet Folk for Besoldning; hvorledes endelig vi Danske formedelst fremmede Giftermaale og Fremmede, som kom herind at tiene i Krig, toge fremmede Klædebaand og fremmede Sæder an [2]). End læse man og hos denne berømte Krønikskriver de mangefold grove og ikke ugrundede Beskyldninger og Ankeposter, Kong Erik fører over nogle Rigets

---

1) Cfr. denne Konges Historie p. 83 Udgaven i Qvart, som altid i disse Afhandlinger siteres efter, hvor ikke Folioudgaven udtrykkeligen nævnes.

2) Pag. 231 i Christoffer den Andens Historie.

fornemste Mænd, der skulle i Følge deres Stilling have været Kongens de troeste Raad [1].) Saa har og Hvitfeld, til et Beviis paa Rigets daværende ynkelige Forfatning under Kristoffer den anden, opbevaret os en i den Tids barbariske Munkelatin opsat Klagesang[2]). Noget bedre blev vel Rigets Forfatning under dette Tidsrums Slutning, i det mindste giorde den fortiente Kong Valdemar Christoffersen sig al Umage for at den skulle vorde bedre. Men naar man eftertænker hvad denne Regent havde i sin hele Regieringstid at giennemgaae, nu med Holstenerne, nu med Hansestæderne, nu og med svare og mangefold Landeplager, hvoriblandt det er nok at nævne den sorte Død [3]), men fremfor alt hvad han maatte døie af sine egne oprøriske Undersaatter, saa at han til sin Sikkerhed ved dem endog maatte udbede sig et Pavebrev, der tilsagte de hans Undersaatter Aflad, som bade godt til Gud for deres Konge [4]); saa

[1]) Pag. 187 og fl.

[2]) Pag. 397. Den findes i Lang. Script. Rer. Dan. T. VI pag. 511.

[3]) Om denne Syge se Afhandlingen, der indeholder Lægevidenskabens Historie.

[4]) Grams Forbedringer til Valdemar Christoffersens Historie i 4de Del af det Kiøbenhavnske lærde Selskabs Skrifter p. 137.

ke let at slutte, hvor vaklende den under Valdemar Christoffersen stundum gode indvortes Forfatning maa have været, og at den mindre beroede paa en af denne berømte Fyrste tilveiebragt radikal Forbedring, — hvortil hans trodsige og alt for mægtige Adel ikke gav ham Tid —, end paa Kongens egne personlige Talenter. Ei mindre end disse vare de, hans navnkundige Datter Margarete besad. Kun derfor heri, og ikke i nogen Danmarks indvortes selvstændige Velmagt maa Grunden søges, hvi det lykkedes Valdemar i dette Tidsrum, at lægge Planen til de tre nordiske Rigers Forening, og hans Datter strax ved Begyndelsen af næste Periode at fuldføre denne Plan. Thi aldrig skulle den have været enten lagt eller fuldført, om paa Sverrigs Trone den Tid havde sat saa snu Regenter, som Valdemar og Margarete det vare, eller allene hine Regenter havde havt Ministre som Birger Jarl, Torkild Knudsen, eller Mads Kettilmunsen. Forene Sverrig med Danmark og Norge kunde derfor Margarete, men derimod tilbagevinde Danmarks meest lovgrundede Ret til Slesvig mod saa smaa og efter Tilsyneladende ubetydelige Fyrster, som Holsteens Grever, det ikke allene kunde og torde hun ikke, men maatte endog dertil bekvemme sig under Slesvigs Forlehning til hine Fyrster nu at indbefatte, hvad tilforn aldrig havde været indsluttet i denne Forlehning, men som Krongods havde været de foregaa-

ende Konger forbeholden [1]). Beviis nok for, at Dannemark endnu ikke formaaede noget uden mod svagere Naboer. Nei alt for meget var Lehnsvæsenet, saa det Geistlige som Verdslige, tiltaget under første Valdemar [2]) og hans Sønner, og end mere tiltog det under saa svage Regenter, som, lige til Valdemar Christofferſen, denne Periodes Konger det vare. Sær voldte Slesvigs Bortforlehning store Ulykker. Hvad Bretagne og Burgundien til Karl den Ottendes Tid havde været for Frankrig, var Slesvig i denne Periode for Danmark, dog med den Forskjel, at hine Frankrigs ved Lehnsvæsenet affondrede Provindser vare det ved sig selv, Slesvig derimod mere ved Hjelp af Holsteens herskesyge Grever og overmodige Adel.

---

[1]) Carstens Oplysning angaaende, hvorvidt Slesvigs Forlehning til Holsteen kan regnes Margarete til Statsfeil; i 10de Del af det Kjøbenhavnske lærde Selskabs Skrifter. Se især S. 114. Jeg maae dog tilstaae med Hvitfeld, Holberg og flere, ikke at kunde finde Margarete saa uskyldig heri, som hiin Lærde har søgt at vildet giøre hende.

[2]) Fra Valdemar den 1stes Tid forsvinder Folket og taber sin Hæder, siger Rothe i Nordens Statsforfatning II D. 125.

Tronfølgen.

Naar man spørger om Danmark i Middelalderen har været et Valg- eller et Arverige, da kan med Hensyn til denne Periode svares, at det var begge Dele. Unægtelig var det *et* Arverige, forsaavidt, at en Prinds af det kongelige Blod, ligesom i Følge en medfødt Ret, altid toges til Konge. Men ligesaa unægtelig var og Danmark et Valgrige, forsaavidt Folket, eller Geistligheden og Adelen, som i denne Periode havde Magten i Hænder, mellem flere Prindser af det kongelige Huus kunde vælge efter Behag. Derfor siger og Hvitfeld om Abels Kongevalg: Danmarks Bisper og Raad vare *tilsammen* for at vælge dem en Konge. Den hele Omgang med dette Valg viser og tydelig, at det stod i de Vælgendes fri Villie, at kunne have taget en anden, end Abel, til Konge. Men de Grunde, hvormed de søgte at besmykke *det paa* Brodermorderen Abel slete Valg, vise og ligesaa tydelig, at man har erkjendt en Slags Arveret. Grundene vare nemlig: a) at Abels Valg til Konge for Riget var nyttigt, b) at Abel var den ældste Broder af anden Valdemars den Tid endnu i Live værende Sønner, c) at det var at befrygte Slesvig ellers blev skilt fra Riget, d) at Abels Svogerskab med Holsteens Grever, der vare Rigets Fiender, kunne forsone dem, e) at ved dette Valg kunde de Patrimonialia, Abel

besad i Danmark, forenes med Kronen, endelig f) at det samme kunde gjøres med de Slotte og Steder, som han i Krig havde frataget Riget, der overalt paa denne Maade vilde komme til ønskelig Fred [1]). Men mærkeligt, at af alle disse Grunde Abels kongelige Slægtskab, og med den afdøde Konge nærmeste Slægtskab, er en af de første. Alligevel erkjendte selve den Tids Konger Folkets eller Stændernes Valgret, sørgede og derfor i levende Live, at faae deres Sønner udvalgte og sig bestemte til Tronfølgere. Abel handlede saaledes med Rigets Mægtige om, at hans Sønner skulle succedere ham paa Danmarks Trone, det de og bevilgede ham [2]). Christoffer den Første fik sin Søn, som endnu kun var tre Aar gammel, hyldet til Konge [3]). Sønnen Erik Glipping fik og siden det samme udvirket for sin Søn [4]). Men foruden Abels Kongevalg er især baade Christoffer den Andens og Kong Oles Valg indlysende Beviis for, at Danmark i denne Periode vel var et Valgrige [5]), men tillige og lige-

[1]) Se Hvitfeld i Kong Abels Historie p. 207—208.

[2]) Hvitfeld p. 215.

[3]) L. c. p. 234.

[4]) L. c. p. 338.

[5]) At Danmark i denne Periode var fornemmelig et Valgrige, har Gram søgt at vise i sine Forbedringer til Valdemar Christof. Hist. p. 10.

saameget et Arverige. I det mindste betjente man sig altid af denne sidste Grund, naar man vilde understøtte eller besmykke et Kongevalg, hvorimod et og andet kunde være at indvende. Saaledes var det, som Hvitfeld [1]) erindrer, at Christoffer den Anden var af kongelig Stamme og Blod, en af Hovedbevæggrundene for hans Valg. Ole, skjøndt et Barn, blev dog Konge, fordi han var næst til den kongelige Slægt; dog mærkeligt, at just fordi de Store, som især Kongevalgene gave saa megen Indflydelse, frygtede Danmarks Rige skulle, som Norges Rige det var, blive ved begge Rigers Forening et Arverige, modsatte sig i Førstningen en Deel Magnater hiin norske Prinds Oles Valg [2]). End maa jeg endnu, før jeg forlader denne Materie, erindre, at, som jeg virkelig troer, efter ikke blot løselig at have undersøgt dette Spørgsmaal [3]), at Dan=

[1]) P. 279.

[2]) Hvitfeld i Oles Historie p. 1.

[3]) Spørgsmaal, hvorvidt de nordiske Riger — thi hvad der gjelder om det ene, gjelder uden Tvivl og om det andet — i de allerældste Tider have været Valg- eller Arveriger? Lagerbring i sin Sverrigs Hist. 1 D. 9 Kap. §. 9, synes at ville gjøre den svenske Kongeværdighed til arvelig. Vist er det og, at Arvesllet, som efter vor nordiske Polybius's Beretning, cfr. Schønning Norg. Rig. Hist. 1 D. p. 355 Nordens Konger før Kristen=

mark fra Christs Tid ligesaameget de jure, har været et Arverige, som det i denne Periode og lige til Aaret 1660 var de facto et Valgrige, saa troer jeg og, at en Konge som Valdemar Christoffersen, der i sin hele Regiering viste, at han ikke vilde forestille lille Mons i Slangerup — thi ikke andet er den Konge, som lader sig styre af sin Adel — har indseet de svage Grunde, paa hvilke Rigets Magnater støttede deres Valgret, og at han altsaa har anseet sin Søn Christoffer, som de jure bestemt sig til Tronfølger. Men med alt dette var dog vist Valdemar alt for klog til, saa ligefrem at yttre denne sin Paastand. Meget skulle jeg derfor tvivle om, at der, som Gebhardi i sin Danmarks Historie vil [1]), skulle findes noget Beviis for, at Valdemar offentlig har kaldt ommeldte sin Søn ret

dommen højtideligholdt ved deres Tronbestigelse, synes at røbe en Arveret, uden saa, at Arvevallet maaskee alene havde Hensyn til den afdøde Konges private Eiendele. Men hvorlunde det end kan have havt sig med dette Arveøl, saa paastaaer derimod Suhm paa flere Steder, deriblandt er det nok at henvise til Pag. 109 i den 1ste Tom. af hans Danmarks Historie, at Danmark fra de ældste Tider var et Valgrige. Dog hvor vanskeligt at afgiøre noget vist om saa fierne Tider.

[1]) Pag. 287 den danske Oversættelse a Bind.

Arving til de Danskes og Venders Rige, før denne Prinds ved Stændernes, og fornemmelig de Stores Samtykke høitidelig var bestemt til sin Faders Tronfølger. I det mindste brøster ham det Beviis, han derfor har anført¹). Thi Ancher siger intet videre: end at Valdemar har i Følge Overskriften paa den latinske ved jydske Lov aftrykte Haandfæstning givet Haandfæstningen af 1360 paa sin Søns Vegne²), og det fordi Sønnen var Hertug i Lolland; en uden Tvivl rigtigere Grund, end Gebhardis, som jeg heller ikke kan finde bestyrket i den Arnæmagnæiske Haandskrift³) eller Aftrykkene hos Hvitfeld og Westphal.

Kongernes Værgemaal.

Da saaledes de kongelige Prindser endnu som Børn bestemtes og valgtes til Tronfølgere, saa i Tilfælde Kongen døde før Kronprindsen havde naaet sin Lavalder, synes den unge Konges Moder at være bleven anseet som hans nærmeste rette Værge. Margareta Sambiria, Chri-

¹) Kofod Anchers Lovhist. II. p. 153 og 154.

²) Ex parte filij sui Christophori, hedder det i den latinske, som uden Tvivl er den Originale.

³) Nemlig No. 22 i Qvart som jeg har havt til Eftersyn.

stoffer den Førstes Enkedronning, fød Prindsesse af Pommern, en — som Hvitfeld siger [1]) — forstandig og veldtviis [2]) Qvinde, var sin Søn Erik Glippings Formynderske, da han ved Faderens Død endnu kun var ni Aar gammel. Ligeledes var Enkedronning Agnes sin Søns Kong Erik Menveds Formynderske. At hende til Medformynder blev given den slesvigske Hertug Valdemar, var nok kun en Cabale af de Store [3]), og neppe lovligt, hvorvel han rigtig nok var den unge Konges nærmeste Fædrene Frænde. Thi egentlig ansaaes nok Kongens eller Rigets Raad som Enkedronningens Medformyndere. Den navnkundige Margarete var sin Søns Kong Oles Værge, og havde ingen andre Medformyndere

---

[1]) P. 289.

[2]) ɔ: klog paa Verden — et af Hvitfelds flere tyske danske Ord, som han har overseet, uagtet denne Forfatter ellers ofteſt bruger gamle gode danske Ord, der til Sprogets Berigelse fortjente at sammles, som min Fader har erindret i Fortalen til sin Samling af saadanne Ord, der findes i Vedels Saxe; hvilken Fortale siden er indrykket i hans Opuscula Latina, cfr p. 182.

[3]) Petrus Olai som endog beskylder Hertug Valdemar, for at have tragtet den unge Konge sin Myndling efter Livet, siger om Hertugen: habens fautores plerosque nobiles regni. Lang. Script. Rer. Dan. p. 125.

eller Tilsynsværge. Men som en forstandig, viis, fornuftig Fyrstinde forfyldte hun — at jeg skal bruge Hvitfelds Ord — hvad paa Oles Barnedom manglede [1]). I hvad Alder vore Konger i denne Periode ansaaes som myndige, er nok ikke saa let, vist at bestemme. Uden Tvivl har herfor ingen vis Tid været fastsat, men Omstændighederne ved de enkelte indtrufne Tilfælde have maaskee været det ene afgjørende for Raadets eller de Mægtiges under samme tagne Beslutninger. Erik Menved blev myndig, da han var fjorten Aar, Kong Ole nok ligeledes, thi med Vished tør jeg ikke sige det, ligesaalidet som naar Erik Glipping blev det. Vel synes det, som denne sidste blev myndig til samme Tid, han blev kronet, sær efter Hvitfelds Beretning. Thi denne Forfatter siger: at Raadet og Undersaatterne tænkte, det var bedre at have en Forstander end være aldeles hovedløs [2]). Men naar tillige bemærkes, at Hvitfeld paa samme Sted fortæller, Kong Erik Glipping ved sin Kroning endnu kun var paa ellevte Aar, saa troer jeg ikke, man kan antage, at denne Konge er bleven myndig til samme Tid han er bleven kronet.

---

[1]) Pag. 6 i Oles Historie.

[2]) Pag. 291 i Erik Glip. Hist.

Kroningen.

Vore Kongers Kroning var en Ceremoni, ældre end denne Periode[1]), men dens særdeles store Vigtighed her, som i andre Europas Lande, forinden nogen nok saa høitidelig valgt Konge ansaaes lovlig indsat, faae vi først i dette Tideløb — hvad Danmark angaaer — at see Beviis for. Den i vor Hierarkies Historie saa berygtede Erkebisp Jacob Erlandsen giver os herpaa et Exempel. Denne Prælat, hvis Ondskab, Tiderne han levede i, allene kan undskylde, men ingenlunde retfærdiggiøre, kiendte Kroningens Vigtighed, og, for derfor end mere at kunde trodse og ærgre Christoffer den Første, hindrede, at hans Søn, den unge Erik Glipping ikke skulle, medens Faderen endnu levede, blive kronet[2]). Thi alt for vel vidste han, at uagtet denne Prinds, paa den efter Tidernes Brug meest lovlige Maade, var valgt til sin Faders Eftermand, skulle Prindsen dog ved Faderens Død uden Kroning staaet Fare for, at vige en anden af Erkebispen understøttet Prætendent, sær naar hiin vigtige Prælat havde kundet faaet Leilighed til, at paa-

[1]) Suhms Historie af Danmark 3 T. P. 488.

[2]) Hvitfeld p. 276 i Christoffer den I. Hist.

sætte sin Yndling Kronen[1]). Dette frygtede Kong Christoffer for, og vilde derfor at det hans Søn af Rigets Stænder om Successionen givne Løvte, skulle besegles med en saa hellig Religionshandling, som Kroningen da ansaaes for at være. Ogsaa gik det, da Kristoffer den Første var tagen af Dage, som man i hans levende Liv havde frygtet for; thi Jacob Erlandsen giorde alt for at hindre den unge Eriks Kroning, som han derfor under Bans Straf forbød sine Lydbisper. Dog disse adløde ikke deres Metropolitan denne Gang, men kronede Erik Glipping. Thi Lunds Ærkebisp tilkom den Ære fortrinlig at forrette Kongernes Kroning og Salving. Paa Grund heraf var det vel og, at Ærkebisp Esger Juel fik et paveligt Forbud udvirket til de øvrige Rigets Biskopper, at de ikke maatte krone Kongen, da Ærkebispen var i den Danske Kirkes Ærende ved det pavelige Hof[2]). Men saameget desto mere kunde og disse vigtige Prælater hindre Kroningen. Christoffer den Anden, som selv ikke kunde blive kronet, før han havde forligt sig og afgiort alt med da værende Ærkebisp

---

[1]) Om Kroningens Vigtighed i Middelalderen, see de berømte Englands og Tydsklands Historieskrivere, Hume og M. J. Schmidt.

[2]) Cfr. Gram. ad Meursium coll. 485. (b).

Juel [1]), var og derfor saa forsigtig, at faae sin Søn, som Stænderne strax ved hans eget Valg bestemte ham til Tronfølger, kronet med det samme han selv blev kronet. Skjøndt saaledes Lunde Ærkebisp sædvanlig forrettede Kroningen, saa dog, naar denne enten havde Forfald eller han, før hiint pavelige Forbud, ikke vilde, eller og, naar Kroningen skulle foregaae, det lundiske Ærkesæde var ledigt, synes den ældste Rigets Bisp i saa Fald at have besørget Kroningen. Saaledes siger Hvitfeld [2]): Bisp Eskild til Slesvig, som den ældste Rigets Bisp og Prælat, indviede og kronede Kong Christoffer den Første, fordi Ærkebisp Uffo var død stakket før. Ceremonierne ved Kroningshøjtiden vare uden Tvivl de samme, eller dog saa omtrent her i Danmark, sum de den Tid vare i Sverrig og Norge [3]). Om Dronningerne kronedes med, skal jeg lade være usagt, i andre Europas Lande bleve de det. Som tilforn her i Danmark Hyldingen havde været den vigtigste Højtidelighed ved en Konges Tronbestigelse, da vore Konger strax ved deres

---

1) Gebhardi Danm. Hist. II B. p. 247.

2) P. 230—231. At Eskild her kaldes Ærkebisp, er nok en Trykfeil.

3) Se herom Lagerbrings Svea. Rik. Hist. Anden Del p. 688.

Regjerings Tiltrædelse maatte reise omkring i hver Provinds, for at modtage Undersaatternes Troskabseed, og igjen aflægge deres egen, om at ville haandthæve hver Borgers Ret [1]), saa tabte sig nu i dette Tidsrum, da Kroningen blev saa vigtig, denne Skik. I det mindste troer jeg, at de nu ikke længer reiste selv allevegne omkring, men maaske blede til de i Anledning af Tingholo fik Leilighed, første Gang som Konge at besøge en eller anden Provinds [2]).

Kongernes Tinghold.

Som Engellands berømte Historieskriver anmærker, har hos alle Folk af nordisk Oprindelse den højeste Domsmagt altid været forbunden med Kongeværdigheden [3]). At ogsaa dette her i Danmark fra Arilds Tid har fundet Sted, har især de i vor Histories philosophiske Behandling berømte Mænd Kofod Ancher og Tyge Rothe indlysende godtgjort [4]). End i dette Tidsrum,

---

1) Suhms Hist. af Danm. T. IV. p. 572.
2) Hvitfeld Kong Oles Hist. p. 37.
3) Hume History of England, Vol. I. App. I.
4) Anchers Afhandling om vore gamle Retterting i den anden Deel af Lovhist. Rothe Nordens Statsforfatning, især Afhandlingen i anden Deel om Birkerettighed, eller Territorial-Jurisdiktion.

som her egentlig haves Hensyn til, findes flere afgjørende Beviser for, at Rettens Pleie endnu ansaaes, som en af vore Kongers vigtigste Kongepligter. Saaledes er snart alle den Tids Krønikskrivere enige i, at rose Erik Plovpenning, fordi han skaffede hver Mand Lov og Ret [1]). Striden mellem Christoffer den Første og den lundiske Erkebisp Johan Erlandsen angik og tildeels denne Konges vigtigste Ret [2]). Ogsaa Erik Menved nævnes i Samtidens Aarbøger, som en for Rettens tilbørlige Pleie omhyggelig Fyrste [3]). Heraf vel og denne Konges Titel i sin Gravskrift[4]) af Justitiarius. Ancher vil vel, at dette Tillæg skal være givet Kongen med Hensyn til hans Lovgivning for Sielland, og ikke just for hans Rettens Pleie[5]). Men med al den Ærbødighed som skyldes denne udmærkede Lærdes Aske, maa jeg først tilstaae, at det endnu ikke er mig saa afgjort, at Kong Erik Menved har offentlig udgivet og autoriseret den Lov, som haves under Navn af Erik Menveds siællandske Lov. Hvo

[1]) Lovhist. T. 2. p. 1.
[2]) Hvitfeld i denne Konges Hist. p. 270.
[3]) Lovhist. l. c. p. 73—74.
[4]) Cfr. Holbergs Danmarks R. H. Tom. pag. 392, hvor det i Gravskriften om denne Konge heder: rectus Justitiarius divitum ac pauperum.
[5]) Lovhistorien paa sidst anførte Side.

veed dernæst hvilket særdeles Beviis, denne Konge kan have givet paa sin udmærkede Retfærdighed i Rettens Pleie, og som maaskee kan være opbevaret i en eller anden nu forgaaet Aarbog, hvis Beretning i den Tid da man tog enhver Leilighed op, til at give Konger og store Mænd Ogenavne, kan have foranlediget Gravskriftens Forfatter til, at kalde denne Kong Erik Justitiarius. End maae jeg endnu sige, at jeg ikke veed, om dette Ord bruges i Middelalderens Sprog med Hensyn til Lovgivningen, i det mindste bruges det dog nok oftere med Hensyn til Rettens Haandthævelse [1]). At det og her i sidste Henseende er brugt, synes mig endelig Tillæget af pauperum ac divitum at stadfæste. Maaskee betyder derfor Justitiarius at Kongen var meget stræng. Dog — det være sig med Aarsagen til denne Konges Æretitel i hans Gravskrift, hvorledes det vil, saa er det alligevel vist, at Kongerne ved intet kunde hos Mængden skaffe sig et bedre Navn, end ved en stræng og retfærdig Rettens Pleie. Blandt flere Valdemar Christoffersens udødelige Fortienester af sit Rige, var hans utrættelige Omsorg for Rettens Pleie ikke den ringeste. Hele Uger og Maaneder sad han

---

[1]) I sidste Bemærkelse finder jeg det f. Ex. brugt i et Document hos Terpager i hans Rip. Cimbr. pag. 293 §. 4.

selv Ting, før paa lovlig Maade og efter lovlig Omgang at tilbagevinde sine fattige Undersaatter det Meget, som de rige Adelige uretfærdig havde paa den fattige Mængdes Bekostning tilvundet sig i de foregaaende borgerlige Uroligheder [1]). Selv Kong Ole saa ung, han end var, saa afholden dog af Almuen, fordi han, som Hvitfeld siger, gjerne hørte Sager [2]). Altid førte derfor og Kongerne med sig paa deres Reiser omkring i Riget foruden deres større Segl, et mindre Segl til Retssagerne at forsegle med, som derfor kaldtes sigillum ad causas [3]). Vist er det og, at saameget det i et uindskrænket Monarki fører til Dispotisme, naar Monarken, der som det Heles Repræsentant, altid er den ved Lovenes Overtrædelse Fornærmede, eller hans Collegier under Navn af actus magistrales selv befatter sig med at dømme, reskribere, resolvere, eller hvad Navn man vil give disse afsagte Domme, hvis stylus curiæ ofte er ligesaa ustadig, som Grundene paa hvilke dette Slags Domme afsattes, saameget var derimod efter Nordens gamle Statskonstitusion, i hvis Følge den største Magt beroede hos Folket, just

---

1) Lovhist. l. c. p. 147, og Grams Forbedr. til denne Konges Historie p. 17—87 og paa flere Steder.

2) P. 44 i Oles Hist.

3) Danske Magasin T. I. p. 33, 34—225.

denne Kongernes Domstret et Værn mod de Stores Despotisme. Dette indsaae og meget vel den Tids Despoter, Geistligheden og Adelen, som derfor gjorde alt deres til at svække denne vigtige Kongeret, det vi nærmere vil faae at see, naar vi komme til Kongernes Haandfæstninger. I øvrigt pleiedes nok Retten i denne Periode paa samme Maade, som den tilforn var bleven pleiet, siden Jærnbyrd og de øvrige usikre Beviser vare afskaffede, hvorom som om den hele den Tids Rettergangsmaade Ancher især i sidstanførte Afhandling giver de bedste Efterretninger [1]). Lærde Lovkyndige tør vi fra denne Periode ikke vente. Naturlig Ret og Billighed fulgtes vel, naar ikke Lovene med udtrykkelige Ord afgjorde Tilfældet, og mødte et mere indviklet Tilfælde, hvor Dommeren havde Vanskelighed veed at finde, hvad der var Ret, da raadspurgtes den Tids Orakler, de Geistlige, som vel i saa Fald afgiorde Sagerne mere efter de romerske og kanoniske Love, end Landets egne Love. Thi at de Geistlige i deres Handeler helst brugte hine fremmede Love, sees af den Tids Dokumenter for Skiøde og Gavebreve,

---

[1]) Et ellers til Kundskab om Rettens Pleie i Middelalderen vigtigt Værk er Stjernhoeck de Jure Sveo Gothico, thi som Retten pleiedes i Sverrig, saa omtrent i hele Norden.

der ere fulde af romerske Exceptioner [1]). En i den kongelige Domsret vigtig Indskrænkning blev vist ellers den, vel ikke nu først opkomne, dog nok og i denne Periode sig mere og mere udvidende, Patrimonialjurisdiktion eller Birkeret. Thi denne, oprindelig Gjestligheden allene tilkommende, Rettighed blev nu og de verdslige Jorddrotter til Deel, dog vel mindre ved nogen Kongernes Benaadning, end ved de Adeliges Usurpasion heri som i saameget Andet. Rothe har, i sit forhen paaberaabte Skrift, især med Udførlighed afhandlet denne for Aristokratiet vigtig Rettighed [2]), men uden Tvivl i ingen Materie mindre end her tilfredsstillet Læseren, der ikke kan finde sig i, at der lægges Dække over Aristokratiets sorte Rænker [3]). Maaske tør vi ved en Lei-

---

[1]) Se f. E. Diplomat. Arn. — Magn. udgiven af Thorkelin Tom. Prim. p. 156—167 og mange flere Steder.

[2]) Nord. Statsforfatn. 2 Deel 139 og fl.

[3]) Overalt synes Rothe at ville forsvare de dog for det Almindelige saa skadelige Hovedgaardsherligheder, som dog maaskee ligesaa ubetænksom ere hævede, som de bleve meddeelte. De ere ikke — siger han — usurperede — mig synes dog Historien just viser det Modsatte — eller straffelige Indgreb i Borgernes Rettigheder; — de ere enten Benaadninger af Kongerne — men disse havde ikke Lov til, at gjøre saadanne Gaver, — eller Følger af gamle Sæder — ja men saa ere disse Sæder udartede. Se Stykket om Odelsjords Skattefrihed.

lighed forsøge at fremstille denne Rettigheds Oprindelse og Fremvært fra en anden Side, end den hin Lærde, har betragtet den fra.

Rigsforsamling. Rigsraad.

Stænderne eller Folkeklasserne vare Geistligheden, Adelen, Kjøbstædsborgerne, og Bønderne. Thi just i denne Periode synes disse Borgerklasser at være blevne adskildte, i Følge deres forskjellige Privilegier, der dog alle havde det fælleds, at de gave lige Ret til Deeltagelse i Regjeringen. Alle sammenkaldes de og derfor til de store Rigsforsamlinger eller Danehof. Men desuagtet vil denne Periodes Statshistorie kunde vise os, at de to sidste Stænder havde næsten intet at sige, men at alt beroede paa de to første. Thi just i dette Tidsrum fik det Aristokrati fast Fod, under hvis Jærnaag Danmark saa længe har sukket. Nu gik og derfor af Brug hine almindelige Thinge eller Rigsforsamlinger, som tilforn holdtes aarlig, ja tiere, i hver Provinds, og i det Sted indførtes saadanne Forsamlinger, hvor det hele Lands, og ikke blot den Provinds, i hvilken Mødet stod, Anliggender behandledes. Ved disse almindelige Forsamlinger blev det Almuen saameget besværligere at tage Møde, som Reisen didhen faldt længere ofte over snese Mile fra Hjemmet, altsaa ubeleiligere og bekosteligere.

Snart blev derfor Gjestligheden med Adelen, eller Rigets Prælater og Herremænd, de paa disse Forsamlinger Eneraadende. Intet Under altsaa, at disse nye opkomne Rigsmøder fik Navn af dem, der paa samme spillede den vigtigste Rolle, og, da Prælater og Herremænd just udgjordte Herrestanden, nu kaldtes Herremøder, Herredage. Derfor siger Hvitfeldt paa flere Steder, at en Herredag blev forskreven, hvor mødte Rigens Bisper, Raad, og bedste Adel, eller — som det i den Tids latinske Kræniker og Breve heder — Meliores regni, Generale parlamentum Prælatum, Principum et Baronum. Dog naar Hvitfeld allerede nævner Rigens Raad, da, om man tænker sig et Rigsraad med den Indflydelse og Myndighed, som det under Kongerne af det oldenborgske Huus fik, er det nok for tidligt. Rigtig nok finde vi, at vore Konger lige fra den høieste Oldtid have havt om sig et Raad. De, i vor Oldhistorie saa bekjendte tolv Drotter eller tolv Mænd *) kor maaskee have været et saadant Kon-

*) Naar tales om Fortidens saa vigtige tolv Mænd, da maae nøie skjælnes mellem dem — som Folkets Repræsentanter i offentlige Sager — som Dommere i Borgernes private Stridigheder — som alene Skjønnere — og endelig som kun Medsværgende. Som Dommere i strængeste Forstand, an-

gens Raad. Men langt fra, at dette Kongens Raad var, som Rigsraadet det siden blev, Forrædere af den kongelige Magt og Indflydelse, og deres nadelige Medborgeres Undertrykkere, var derimod Kongens Raad ogsaa Kongens bedste Venner, der allene umiddelbar kunde virke paa Kongen, forsaavidt denne behagede at følge sit

---

seer jeg dem allerførst for, at være opkomne. Hvert Syssel, Herred, Land, eller hvad Navn, Distrikterne gaves, har uden Tvivl til Distriktets almindelige Forsamlinger valgt sine Repræsentanter, der have udgjort som et Konvent, det Dommeren — Kongen eller Laugmanden — har taget *til sig ved* Doms Afsigelse. Saaledes havde den norske Kong Ole altid tolv Mænd om sig, der med ham sadde Ting, og raadspurgtes i vigtige Sager — som altsaa tillige vare Kongens Raad. Det samme fortælles om en vor Kong Frode. Ogsaa om Sverrigs Konger berettes, at de havde tolv *vise* Mænd om sig til Raad, og til at dømme med i Sager. Det var Odin den ældre, som skal have indført disse tolv Mænds Brug. Vist er det, at Skikken er gammel, oprunden fra de alleræld ste nordiske Vedtægter, og spores derfor hos alle med de egentlige Nordboer beslægtede Folk, Angler, Saxer, Longobarder, Friser og mange flere. Langt ældre er den derfor, end Regner Lodbrog, som kun fornyede den, ikke at han, som den lærde Ole Worm i sine Mon. Danic. p 71 vil, var den, som først opfandt Skikken. Saxe siger og ikke heller dette.

Raads Mening, thi om Kongen vilde det, stod ham vist ligesaa frit, som hvilke Mænd, han ville optage i sit Raad. Dog heri foregik en Forandring under Kong Knud, der, som Holberg siger, fordi han gjødede Gjestligheden, fik Navn af Hellig. Denne Regent lagde og derfor Grunden til Kongemagtens efterfølgende Svækkelse, og det indbrydende Aristokraties Fremme, da han indsatte Bisperne til Kongens Raad paa en Maade, at de siden troede, og fik og Kongerne til at troe det, som var Sæde i det kongelige Raad en Følge af deres biskoppelige Embede. De for Kongemagten skadelige Følger af denne Knuds Indretning, bleve siden end føleligere, da Kongerne tabte deres Indflydelse i Bispevalgene. Kort Rigsraad, som det siden blev, har i denne Periode ikke fundet Sted. Enhver Hærmand eller Herremand, han være Prælat, eller Ridder, eller Riddermandsmand, Væbner, eller enhver fra Stud, Inne og Leding befriet — og disse Befrielser tiltoge meget i dette Tiderum — enhver saadan med frit Jordegods forsynet, Godset være arveligt eller blot forlehnet, Besidderen være Princeps, Baro, Fidelis eller Advocatus, som disse Magnater i et Eriks Menveds Kongebrev [1]) kaldes, saa vare de alle uden Tvivl Rigsraader,

[1]) Det findes i Terpag. Rip Cimbr. p. 182 §. 14.

det er, de vare alle lige berettigede til Deeltagelse i Regjeringen. Efter Dalins Beretning i sin svenske Historie, synes det samme og paa denne Tid, at have fundet Sted i Sverrig [1]). Men — om jeg tør vove en Gisning — forekommer det mig rimeligt, som alligevel Grunden til et bestandigt Rigsraad i Danmark er lagt i denne Periode, nemlig under Valdemar den Tredie eller Christoffersen. Thi som af Historien bekjendt, flakkede denne Konge idelig omkring nu uden nu indenlands, og naar han ikke reiste var han i Krig, hvilken hans Levemaade og har given en Krønikskriver — jeg husker ikke hvilken — Anledning til at sige, at hans Kongeliv kan inddeles i Reiser og Krige. Valdemar maatte derfor have nogen, til hvem han i sin Fraværelse kunde betroe Regjeringen. Blot at betroe den til sine egne Raad og fortroede Venner, indsaae nok den snu Kong Valdemar Christoffersen, ikke var raadeligt i disse vanskelige Tider. I Raadet maatte da nødvendig være Folk, som den øvrige mægtige Adel ogsaa kunde have nogen Tillid til. Saaledes finder jeg, at da Valdemar i Aaret 1368 reiste ud af Danmark, og ikke kom hjem før 1372, forestod imidlertid et Raad af henved tredive Lemmer Regjeringen [2]).

---

[1]) Dalins svenske Hist. 2 Deel 8 Kap. §. 12.
[2]) Hvitfeld i denne Konges Hist. p. 167.

At alle i dette Raad just ikke vare Kongens fortroede Venner, røber deres Regjering, og — som mig synes — særdeles den haarde Fred, som de indgik med Hansestæderne endog under Forpligt, vi at tillade Kongen at komme tilbage til sit Rige, eller der roligen forblive, hvis han ikke ville bekræfte denne Fred [1]). Endnu maa jeg til Slutning erindre, at Herredagene i Begyndelsen af deres Opkomst ikke synes at være holdte paa noget vist Sted, eller til nogen vis Tid; men de holdtes, naar og saa tit Kongen behagede, og paa det Sted, Nyborg, Kallundborg, Helsingør, Skjælskør, eller hvor Kongen fandt for godt.

Den kongelige Myndighed.

Man finder — siger Tyge Rothe [2]) — hos Nordens Folk det virkelige Demokrati, og samme saa hæderligt, at Kongerne, hvor stolte og hvor oven-

---

[1]) Grams Forbedringer p. 179 — Langeb. Script. Rer. Dan. I. p. 312. hvor dette Regjeringsraad af Hamsfort ikke kaldes Rigsraad, men blot nobiles regni, vist i Følge de gamle Kroniker, Hamsfort har brugt. Thi overalt i hine Aarbøger finde vi, at der tales ikke om noget særdeles Rigets Raad, men blot i Almindelighed om nobiles.

[2]) Nord. Statsforf. 1 Deel p. 2.

vægtige de end kunde være, dog uden Ærens Tab lode deres Vælde indskrænke ved samme [1]. Vist er det alligevel, at den gode, den fornuftige Konge altid hos os formaaede meget, kun at han — som Suhm siger [2]) — kunde til Folket gjøre Rede for sin Huusholdning, thi hos Folket var den høieste Magt. Saaledes omtrent var Danmarks Regjeringsform lige til Valdemar den Første. Men denne Konge søgte at gjøre sig til Enevældig, og hans Sønner traadde i hans Fodspor. Efter de Tiders Feil fremmede de med Enevældet og Lehnsvæsenet, saa det allerede i denne Periode kunde oprette det Aristokrati, der alt længe havde tyranniseret Europas sydligere Lande, og fra denne Tid i en Række af flere hundrede Aar skulle tyrannisere vort Fædreneland. Valdemar og Sønner havde skildt Folket ved sin ældgamle Ret til Deltagelse i Regjeringen, og rigelig aflagt dem deres Venner, som heri havde gaaet dem tilhaande. Men disse Venner og deres Afkom vorte nu hine kloge Regenteres svage Efterfølgere over Hovedet, og selv tilvendte sig ikke allene den Magt, Folket tilforn havde havt, men tilranede sig endog den kongelige Myn-

---

[1]) En smuk Beskrivelse paa Fortidens folkefri Tilstand findes og i sidstanførte Værk p. 131. 1 D.

[2]) Svend Grathes Hist. p. 157.

dighed. Det er dette, vi nu nøiere vil betragte. Som det da var Adelen og Geistligheden, der denne hele Periode igiennem fornemmeligen havde den høieste Magt, saa var det og især dem, der raadede for Kongevalgene, og just herved fik saa megen Leilighed til deres Privilegiers Udvidelse, og, som en Følge heraf, den kongelige Myndigheds Indskrænkelse. Danmarks Bisper og Raad kom tilsammen — siger Hvitfeld [1]) — for at vælge dem en Konge efter Erik Plovpenning. Den hele Omgang ved Abels Kongevalg viser, hvormeget Geistligheden og Adelen, og hvorlidet Folket formaaede, som overalt dette Valg mægtig befordrede hine to Stænders Indflydelse, og vel især fremmede den, under de følgende Konger i dette Tiderum, paafølgende Svækkelse af Kongemagten. Thi, som Hvitfeld beretter [2]), lovede Abel Bisperne stor Gunst, Naade, og Friheder, naar de hans Sag til god Ende kunde drive. Ingen Tvivl paa, at de og, ved at drive Sagen til god Ende, nemlig ved at vælge Abel til Konge, have faaet disse Friheder. Vel nævner Hvitfeld kun Bisperne, men denne gode Skribent glemmer tit Adelen, og skyder al Skylden paa Geistligheden, der dog heri gjorte et med Adelen. Paa

---

[1]) P. 207 i Abels Hist.

[2]) P. 208 i denne Konges Hist.

samme Maade, Abel selv var kommen til Regjeringen, søgte han og at skaffe sine Sønner den, og handlede derfor herom kun med Rigens Raad [1]). Christoffer den Første fik sin Søn Erik valgt communi consensu omnium heroum, siger en Krønikskriver hos Langebek [2]). Kun med Rigets Raad handlede Erik Menved paa sit Yderste, om at de ikke skulle vælge hans Broder [3]). Men Christoffer den Anden handlede — som Hvitfeld siger [4]) — bønligen hos Rigens Bisper, Raad og Adel, om at blive antagen til Konge. Meget vel indsaae den allerførste Konge i dette Tiderum Erik Plovpenning sine Formænds Feil, og vilde derfor forebygge de skadelige Følger af den ved dem fremmede Lehnsforfatning. Men Indretningen havde vel især ved Valdemar den Andens Ulykker faaet saamegen Styrke, at Kong Erik, der, som Holberg rigtig nok siger [5]), ikke altid vidste at veie sine og Rigets Kræfter, for svag til at rokke den, kun gjordte ondt værre, og styrtede sig selv i de Ulykker, der siden i flere hundrede Aar bleve alle hans Efterfølgeres Lod,

---

[1]) P. 215 sammesteds.
[2]) Schript. Rer. Dan. I. p. 25.
[3]) Hvitfeld i Erik Menveds Historie p. 277.
[4]) P. 279.
[5]) Holbergs Danmarks Rig. Hist p. 314 i I. D.

Hvad der i denne Periode især svækkede Kongemagten, var, at vore Konger nu tabte deres ældgamle Ret til i det mindste at bekræfte Bispernes Valg [x]). Thi som Bisperne efter deres Em=

---

x) De første kristne Regenter i Europa ansaae det, at besætte Bispestolene, eller at give Kirken duelige Opsynsmænd, mindre som en Rettighed end som en Pligt. Som Rettighed er den vel først anseet, da Bisperne fik den megen Indflydelse; men som saadan have og Førsterne altid i det mindste forbeholdet sig at bekræfte Bispernes Valg. cfr. Hume Hist. of Engl. App. I. Denne berømte Historieskriver kalder og derfor hin Rettighed den kostbareste Steen i de engelske Kongers Krone; som Tysklands Schmidt kalder samme Rettighed de tyske Kaiseres Klenodie. cfr. Gesch. der Deutsch. 3 B. p. 482. Ja Regenterne før den Tid, da Hierarkiet havde naaet sin fuldeste Høide, holdt saameget over denne Rettighed, at jeg mindes mig at have læst om den i sin Tid udmærkede Greve Gottfried Plantagenet af Anjou, at han lod kastrere det hele høiærværdige Domkapitel i Seez, fordi det uden hans Mellemkomst havde valgt sig en Biskop. Hvad Norden, og især Danmark angaaer, da se Rothe Nord. Statsf. 1 D. p. 326 og Christiani Schles. Holst. Geschichte 1 Th. p. 124. Valdemar den Første var nok den første danske Konge, der var saa krybende at tilstaae, Kongen ingen Magt havde til at modsætte sig Klerekets Valg. Sacris siqvidem legibus nosse, ne clerus peculiare

heds Medfør vare ei allene Kongens Raad, men og Generaler [1]); saa kunde det ikke være Kongerne ligegyldigt, hvem der bleve Bisper. Nu derimod, de uden Kongernes Minde kunde naae Bispestolene, bleve de Kongerne saameget farligere, som til Bisper gjerne toges Folk af fornem Byrd, hvilke altsaa oftest vare i Familie med Rigets den vigtigste Adel, der gjerne vare de sletteste Borgere. Saaledes modsatte sig derfor Erik Plovpenning Ærkedegn Peters Valg til Aarhuus Bispestoel, fordi han var af stor Byrd, og just beslægtet med de Aristokrater, der søgte at undergrave den kongelige Myndighed [2]). En af Christoffer den Førstes flere Ankeposter mod Børglum Bisp Tyge, var denne Prælats Tiltrædelse mod Kongens Villie til Bispestolen [3]). Den før-

eligendi jus regali imperio obnoxium habeat, heder det hos Saxe p. 253. Valdemar var vel, i dette som i mere, den, der lagde Planen til sine Efterkommeres Ulykker, eller i det mindste fremskyndede den. Dog man dømme ham og hans store Minister efter Tiderne de levede i — en nødvendig Forsigtigheds Regel for den upartiske Historieskriver.

[1]) Om Bispernes Forpligt heri Danmark som flere Europas Lande, til at gaae i Krig, se Suhms Hist. af Danm. T. 2 p. 75 og 491.

[2]) Hvitfeld p. 178 — 183.

[3]) Cfr. Gram ad Meurs. collat. 494.

ste Anledning til Misforstaaelsen mellem denne Konge og Lunds berygtede Erkebisp Jacob Erlandsen var vist, at han mod Kongens Ville havde indtvungen sig paa det ærkebispelige Sæde. Misforstaaelsen maatte end blive større, da han, Kongen uafvidende, viede Bisper [x]). Hertil kom, at Paverne nu, ved det Bisperne efter denne ny Befordringsmaade bleve Kongerne mindre, og hine mere forbundne, fik alt mere og mere her i Landet indført deres med vore gamle Love og gamle Konstitution saa meget stridende jus canonicum, denne vigtige Støtte for deres paa Kongemagtens Undergang opreiste Hierarki. Fra Arilds Tid have uden Tvivl Kongerne i Danmark, som i hele Norden, aflagt ved Hyldingen en Ed eller et høitideligt Løvte paa, at ville holde Folket ved dets Rettigheder. Men ikke forstodes, under disse Rettigheder, Vedligeholdelsen af Privilegier, Friheder, Benaadninger, Bevillinger, Usurpationer, der i det de gives enkelte Stænder, ikke alle Borgere, indeholde aabenbare Uretfærdigheder mod det Hele. Folkets Rettigheder var Lighed for Lovene og dets Deeltagelse i Regjeringen, og vore Kongers Pligt, den de maatte besværge, Opretholdelsen af det gamle Nordens hæderværdige Demokrati — eller — om man

---

x) Hvitfeld p. 243—244—254.

vil af den monarkiske Konstitusion, saaledes modereret af Demokratiet, at hin ikke kunde udarte til despotisk Enevælde, og denne ikke til lovløs Anarki. Som allerede erindret, maatte Kongerne og i dette Tiderum aflægge ved deres Regjeringstiltrædelse et saadant edeligt Løvte. Men ved Folket begyndte man nu kün at forstaae Geistlighed og Adel, og ved Rettigheder disse to Stænders paa Mængdens Undertrykkelse tiltagne Friheder. Det var — som viist — Geistligheden og Adelen Kongerne skyldte deres kongelige Tilværelse. Vedligeholdelsen af hine Stænders usurperede Privilegier blev nu derfor et ved Kongevalgene aftvungen Løvte. Men blandt disse Privilegier var det en Hovedbetingelse, at Kongerne efter sin Adels og sine adelige Prælaters Vink skulle føre Regjeringen. Vovede end stundum Kongerne, at handle mod dette aftvungne Løvte, da afstædkom man Opror, som ikke endtes, før Kongen ved en igjentagen og ny Forsikkring maatte bekræfte sine Magnaters Friheder. Saaledes gik det Christoffer den Første [1]); saaledes Erik Glipping [2]); ja selv Valdemar Christoffersen [3]), der dog fremfor nogen af hans Formænd

[1]) Hvitfeld p. 250.
[2]) L. c. p. 349.
[3]) Grams Forb. p. 275 og Lovhist. II K. p. 151.

i denne Periode vidste, at haandthæve sin kongelige Myndighed mod sin stolte og uregierlige Adel [1]). Af dette kan let sluttes til den kongelige Myndigheds Aftagelse i dette Tiderum. Ja saa usikker blev endog Kongemagten i denne Tid, at Kongerne ved Forlehninger maatte lade sig udtrykkelig reversere, at den Forlehnede ikke skulle tragte Kongen sin Lehnsherre efter Livet [2]). Thi Kongerne og hans Magnater udgjorde ofte to saa modsatte Partier, at jeg finder, at i de Stridigheder, som flere Gange i dette Tiderum forefaldt mellem Sverrigs Konge og disses Brødre Hertugerne, Kongen af Danmark stundum holdt med et Partie, og hans Adel med det modsatte [3]). Hvor svag den kongelige Myndighed i dette Tiderum maae have været, er end videre de mange og langvarige Ulykker, Erik Glippings Mordere ustraffede afstedkom her i Riget, et uimodsigeligt Beviis for. Selv Rettens Pleie kunde Kongerne saa lidet besørge med nogen Styrke, at de endog maatte, som Erik Menved og Valdemar Christoffersen, hos den Danmarks Rige ganske uvedkommende tydske Kajser søge Stadfæ-

1) Hvitfeld anfører herpaa flere Beviser i sin Hist. om denne Konge f. E. p. 519. 521. 529.

2) Erik Menveds Hist. p. 92.

3) Hvitfeld paa sidst anførte Sted p. 264.

stelse paa de allerretfærdigste Domme, naar disse Domme rørte Rigets Magnater. Hvad Under derfor, at Erik Menved tilsidst nødtes, ei allene at give en Deel af sin Faders landflygtige Mordere Tilladelse, at komme hjem igjen, men endog at indsætte dem i deres efter al Ret forbrudte og confiskerede Eiendomme. Sagen var, disse Kongemordere, disse Landsforrædere, der, efter at have lumsk myrdet deres Konge, endda torde bekrige deres Fædreneland, vare af Rigets den fornemste Adel, og beslægtede med den største Deel af Rigets øvrige Adel, i hvis Hænder Landets Styrelse fornemmelig var, og imod hvem Kongen intet magtede.

Kongernes Haandfæstninger.

Dog endnu var Adelens Magt kun selvtagen, usurperet, endnu vare kun dette Tiderums svage Konger Skyld i, at Adelen saaledes torde udvide sin Magt, der ikke hjemledes i noget konstitusionsmæsigt Vedtaget. Regentere, som Valdemar Christoffersen, og hans navnkundige Datter, — dem jeg ikke tager i Betænkning, at kalde de største Regenter, som Danmark har havt — skulle vel have fundet paa, at vise hine Magnater, hvor lidet grundet i Statskonstitusionen, og derimod hvor ganske usurperet deres selvtagne Magt var.

uden Tvivl indsaae og befrygtede disse Magnater fligt. Ogsaa var nu en nye Stand kommen noget i Været, den de Store alt længe havde mærket, hvormeget Kongerne yndede, og hvor let derfor at bruge den i sin Tid mod dem. End vare vel og sær i denne Periodes Begyndelse en Deel Selveierbønder endnu tilbage, ei at tale om de mange paa Kronens og Kongernes Patrimonialgodser henslæbende Bønder, dem fornuftige Konger vist kunde vente at faae paa sin Side. Længe var derfor megen Strid mellem Monarkiet, Aristokratiet og Demokratiet, om hvem der skulle beholde Overmagten. Dog desværre — men Tiderne synes saa overalt at føre med sig — seirede Aristokratiet, da det i denne Periode lykkedes Rigets Magnater ved en skriftlig Lov at bestemme Grændserne for Kongemagten i de saa bekiendte Haandfæstninger[1]). Dette for Aristokratiet vigtige Skridt, hvorved Hænd

[1]) Haandfæstning o: pactum inter pricipem et subditos mutuum, siger min Fader i Symb. ad. ang. ling. vernac p. 41. Videre om dette Ords Bemærkelse, og hvorledes man allerede under de foregaaende Konger i dette Tidsrum havde ved Oprør søgt at skaffe sig Leilighed til at forbinde Kongerne, se Lovhist. T. II. p. 44.

derne saa gandske handles paa Kongerne, som de vare bundne lige til det for Kongemagten vigtige 1660 Aar, lykkedes allerførst med Christoffer den Anden[1]). Hvorfor det just nu lykkedes, siger os selve denne Konges Levnetshistorie, der noksom viser, at naar man mindre havde tænkt paa sin egen private, end paa det Offentliges Vel, var en Første af Christoffers, som Prinds allerede udviiste, Tænkemaade, aldrig vorden Konge. Thi at han hertil ikke burde have været ophøiet, vidste man meget vel, og Christopher vidste det selv, letteligt aftvang man ham derfor en Haandfæstning, der kun gik ud paa at lovliggiøre de Stores Usurpasioner, om ellers disse, der — som alle Adelsprivilegier — stride mod det borgerlige Selskabs de første Grundlove, kan giøres lovlige. Ved denne Haandfæstning blev da Danmarks Regieringsform fra et ved Kongemagten modereret Demokrati til et reent Aristokrati. Thi naar Gebhardi[2]) siger, at denne Haandfæstning forandrede den monarkiske Regiering til en monarkisk-aristokratisk blandet Statsforfatning, da er det ligesaalidet rigtigt og bestemt udtrykt, som naar han i Forveien har

---

[1]) Lovbisk. T. II. p. 121, 122.

[2]) Gebhardi Danmarks Historie andet Bind Pagina 230—240.

sagt, at først i Følge denne Haandfæstning maatte Kongerne dele deres Maiestætsrettigheder med deres Undersaatter. Dette have sandelig Danmarks, som hele Nordens Regenter, fra Arilds Tid maattet finde sig i, og dette maae derfor tildeels endnu saa Sverrigs som Engellands Konger; men et er, at dele Regieringen med Undersaatterne, eller samtlige Landets Borgere, et andet at dele den med Adelen eller Landets Magnater, hvis særdeles Fordele altid ere modsatte hines, og hvis udelukkende Deeltagelse i Regieringen — den være monarkisk eller demokratisk — derfor altid er Landet skadelig. Da denne Haandfæstning saaledes giorde en saa vigtig Forandring i vor Constitusion, er den vel værd noget nøiere at kiende, saa meget mere som faa giøre sig et rigtigt Begreb om den *), og endnu færre selv have læst den, hvor den paa dansk udførlig haves, nemlig hos Hvitfeld. Denne Christoffers Haandfæstning er desuden saameget desto mærkeligere, som den — om vel ikke ganske fulgtes — dog lagdes til Grund, og var som Kilden for

*) Naar Heinze strax i Begyndelsen af sin Valdemar den III Historie kalder denne Haandfæstning Kilden til al Ulykke, der tvende Gange skal have bragt Danmark til Gravsens Bredde, da er dette nok formeget sagt.

de følgende Kongers Haandfæstninger lige til Souverainiteten. Vi fremsætte nu derfor her dens Indhold efter Hvitfelds danske Tekst, jevnført med den latinske hos Westphal [1]); dog saaledes, at vi bemærke de Forandringer, som ved enkelte Poster giordes i de af Kongerne Waldemar Eriksen, og Erik Hagensen senere i denne Periode udstædte Haandfæstninger, ligesom vi og af det til en — som det synes — almindelig Haandfæstning giordte og af Ancher i den anden Deel af sin Lovhistorie opbevarede Udkast gamble konningelag kaldet, skal anføre, hvad der til nøiere Oplysning synes os passende.

Christoffer den Andens Haandfæstning.

Som erindret, var Opretholdelsen af Geistlighedens og Adelens usurperede Friheder Hovedhensigten af Haandfæstningerne. De første 9 Artikler i Christoffers gaae derfor ud paa at handthæve Geistlighedens eller Cleresiets saa kaldte Rettigheder. 1) Bisper og geistlige Personer skulle nyde deres Rettigheder, Jurisdiktion og Friheder over deres Gods og Tienere, som fra Arilds Tid. Blandt disse Cleresiets tiltrygede, tilliste de og aftvungne Rettigheder var før-

---

[1]) Monum. Cimb. T. IV.

nemmelig Tienden vigtig. Hvor vanskeligt de Geistlige kunde faae Almuen til at indsee denne Afgifts Billighed, er bekiendt snart af alle Steders Historie. Ofte overlod derfor de Geistlige af Politik Tienderne som Lehn til de verdslige Fyrster, dem hine herved fik til at understøtte sig mod Almuen, naar denne viste sig uvillig, ja gandske nægtede at betale Cleresiet Tiende[1]), ofte toge og Fyrsterne heller ikke i Betænkning, naar Nødvendighed kunde synes at undskylde dem uden Vederlag og mod Kleresiets Villie at tage deres Andeel af denne betydelige Kirkeskat[2]). Nu fastsattes derfor, til at hindre denne i Geistlighedens Tanker store Misbrug: a) At Kirkelande ei maae tages uden Prælaterne og Sognemændene derfor faae Sikkerhed. Efter Waldemar Eriksens Haandfæstning maae end ikke Bisperne, selv Erkebispen afhænde nogen Kirkens Tiende. b) Geistlige maae ikke stevnes for verdslig Ret, men skal allene dømmes af Geistlige. Efter denne Lov tabte altsaa Kongerne deres høieste

---

[1]) Schmidt Gesch. der Deuts. 2 B. p. 293 N. — Christiani Schlesv. Holst. Gesch. 2 Th. p. 270.

[2]) Suhm i sin Historie af det danske Agerbrug pag. 254 mener og, at det af Valdemar den Andens Jordebog er sluttelig, at Kirkerne altid have givet Kongetiende, eller en Anpart af sin Tiende til Kongerne.

Domsret over en stor Deel af Landets Borgere. Thi til Geistlige regnedes ikke blot de til Religionens Tieneste indviede Personer, men og deres og Kirkens Lehnsmænd, Vasaller, Bønder, Brydier, Vornede og Tienere, der nu vist udgiorde i det mindste den tredie Deel af hele Landets Indvaanere. 4) Ingen fremmed eller af ufuldkommen Alder maae befordres til Tieneste ved Kirken. 5) Geistligheden maae ikke beskattes af Kongen, eller twinges ved hans Brev — herved fik altsaa Geistligheden fuldkommen Skattefrihed. 6) Ingen kongelig Tynge maae forlanges af den Jord, Sognepræsten har til sin Præstebolig. Efter Oles Haandfæstning skal Præsten endog have den bedste Gaard i Sognet. Her have vi da Oprindelsen til det vore endnu værende Præstegaards fri Hartkorn, der giøre vore Landsbypræster enten til Bønder eller Prakkere. Dog er Indretningen vist langt ældre, end denne Haandfæstning, tør være lige saa gammel som Kristendyrden her. 7) Kun den, der har jus patronatus til en Kirke, maa kalde Præst. Som Waldemar Erikssens Haandfæstning tydelig røber, sigtede denne Anordning kun til at indskrænke Kongens Kaldsret, og deraf følgende Indflydelse hos de geistlige Personer, og ved dem paa Kirken. Udkastet vil, at den der skal kunde præsentere Præst, maa i Sognet være

hovfødende [1]). 8) Ingen Biskop eller Geistlig maae gribes, forvises eller skilles ved sit Gods, uden efter Pavens Bud, om han er Biskop, er det en Geistlig af mindre Rang, da efter hans nærmeste geistlige Dommers Bud, dog maa den Tiltalte først være overbeviist saaledes, som den kanoniske eller Pavens Ret fordrer. — I Følge denne Artikel kunde altsaa den verdslige Regiering eller Kongen end ikke hæfte Landsforræderen, endikke den Geistlige, hvis Frihed kunde være Staten allerfarligst. 9) Klostere maae ei betynges med at fede Heste eller Hunde. — Dette Forbud har uden Tvivl Hensyn til Erik Glipping, der fordrede denne Afgift ligesaavel af Klosterne som af andre Jordegodser, der alle uden Tvivl har skuldet holdet Kongen de til sin Jagt fornødne Heste og Hunde. 10) Alle Adelige (milites et armigeri) oppebære 3 eller 9 Mks Bøderne af deres Tienere, og vel større Bøder, om de dertil ere berettigede. 11) Adelen kan ikke nødes, at fare i Krig uden for Riget, og fare de, det være sig inden eller udenrigs, men

---

[1]) Saaledes forstaaer jeg Ordet wærneligt ɔ: maae have Deel i Sagnets Hegn eller Værn, hvoraf wærnelaghe en Nabo cfr. Ihres Glossar. Sveo — Goth. 1 Post coll. 1070 og Locenii Lexicon Jur. p. 169.

tages af Fienden til Fange, da skal ikke allene Kongen inden et Aar løse dem, men endog erstatte dem hvad de i denne Krig have mistet, forinden de ere pligtige igjen at fare, da de i modsat Fald ikke tabe deres Friheder, ved ei igien at ville gaae i Krig. — At dette er Meningen af denne for Aristokratiet saa vigtige Artikel, viser baade Udkastet og Valdemar Eriksens Haandfæstning, i hvilken sidste og lægges til, at ingen Adelig paa egen Bekostning behøver, at opholde sig i Kongens Leir. 12) Kongen maae ingen Krig begynde uden med Raad og Samtykke af Rigets Prælater og Adel. — Hvor meget Aristokratiet ved denne og næstforrige Artikel blev grundfæstet, er let at indsee. 13) Ingen Tydsker maae enten have Forlehninger eller være i Kongens Raad. — Saa tidlig søgte man at standse de Indgreb i de indfødte Borgeres Rettigheder, disse vore Naboer allerede den Tid giorde os, men dog vedbleve at giøre os i saamange paafølgende Sekler. At dette Forbud mod Fremmede ikke findes i Valdemar Eriksens Haandfæstning, er intet Under. 14) Ligesom enhver Adelig havde sin Borg eller sit Herresæde befæstet, hvorfra han ikke allene ofte foruroligede de omkring boende frie Bønder, som han vilde undertvinge, men og giorde Landeveiene usikkre for Reisende, især Kiøbmænd, saa at mange Herregaarde vare oftest lige saa man-

ge Røverreder, fra hvilke endog de trodsige Eiere torde angribe selv Kongen, saa var det og Kongen vigtigt, at have omkring i Landet flere Fæstninger, for ved dem at forsvare den undertrykte Almue og sig selv mod hine adelige Røvere. Disse, som indsaa dette, fik derfor ved Haandfæstningen indskrænket de kongelige Fæstninger til et vist Antal, og paalagde Kongen at slöife de øvrige sine Fæstninger. 15) Denne Artikel var en nye Seier for Kong Erik Glippings Mordere, som i Følge heraf skulle udleveres det Gods — saaledes som det nu forefindes — der er dem urettelig, nemlig ved Kongens Dom, frakiendt. Beviis nok for, hvad det var for Folk, der udvirkede denne Haandfæstning. Men hvad Under, da Christoffer som Prinds selv havde giort Parti med sin egen Faders Mordere og deres Børn og Anhang. 16) Ingen — Geistlig eller Læg — maatte søges for hvad han med den afdøde Konge kunde have udstaaende. — Thi dette er nok Meningen af denne Artikel, som Christoffer saameget heller kunde indgaae at holde, som han just været fortiente at tiltales for sin uredelige Opførsel mod den afdøde Konge sin Broder. 17) Kongen burde see at dæmpe hvad Strid der kan være mellem Rigets indfødte Mænd. — Det forstaaer sig, at herved kun menes Rigets Magnater, hvis Fordeel det just var, at de øvrige Rigets mindre

formuende Borgere ødelagde sig ved Strid og Processer, dem det derfor aldrig kunde falde hine Aristokrater ind at forebygge eller paalægge Kongen, han skulde dæmpe. Af lige Kilde som den 15de og 16de Artikel er den nu følgende. 18) Alle de for den afdøde Konges Skyld grebne skulle Christoffer, ved Raad og Daad af Rigets Mægtige, see at hielpe til næste Herredag. 19) Alle Handelsvarer skal kunde føres udenlands, uden derfor at svare nogen Told eller anden Afgift, uden saa at Omstændighederne fordrede, at giøre Forbud paa et eller andets Udførsel, hvilket Forbud dog ikke maatte skee uden med Rigets bedste Mænds, nemlig Adelens Raad.— Intet Under altsaa, at Adelen var den eneste Stand, der kunde giøre sig Fordele af Landets Handel, som og derfor var i dens Værge, hvorfor det og fastsattes i den følgende Artikel: 20) At hvad Kongen og hans Betiente laaner af de Handlende — nemlig de i Forbindelse med Adelen staaende hanseestædiske Kiøbmænd — skal redelig betales. 21) Partiskhed, som hidtil har fundet Sted, maa ikke spores ved at sætte Skatterne. 22) Bønderne maae ikke ulovlig tynges af Kongens Fogder. — Denne Artikel er meget udførligere baade i Udkastet og i Kong Oles Haandfæstning, hvoraf sees, hvorledes disse Kongens Embedsmænd misbrugte deres Embedsmyndighed, hvorom mere siden. 23) Bønderne

maae ikke nødes til at føre Kongens Kost (expensas regis) uden for det Herred hvori de boe. 25) Herredag skal holdes en Gang om Aaret. — Efter Valdemar Erikssens Haandfæstning skulde den holdes ved St. Hans Dag. Efter Kong Oles havde enhver, som var ved Herredagen, Tingfred 14 Dage før og 14 Dage efter Herredagen. 26) Kong Valdemars Lov skal alle følge, og hvad deri kunde behøves at rettes, skal ved udvalgte Rigets Mænd (per discretos regni) bedres — Af denne Artikel at slutte, om den ellers findes i Originalen, skulde jeg snart troe, at — som jeg tilforn har yttret — den saa kaldte Erik Menveds siellandske Lov aldrig er nogen højtidelig vedtagen Lov, men blot en privat Lovsamling. 27) Ingen maae stevnes umiddelbar for Kongens Ting, men først for sit Herredsting, derfra for Landstinget, saa først for Kongens Ting, og faaer han ikke Ret her, kan han endda appellere til Danehof eller Adelsting. — Denne Artikel er fornemmelig den, der indskrænker Kongemagten endog til meget mindre, end den var i Folkefrihedens de bedste Dage, da Kongen dog altid var høiest Overdommer. De foregaaende Konger synes og ikke heller, at have villet fundet sig i en saadan Appel. Erik Menved fandt sig derfor i Særdeleshed fornærmet over, at Johannes Uffesen vovede at paaanke for Herredagen til Helsingøer en Kan-

gens Dom [1]), hvorfor og hiin stolte velbyrdige Mand maatte giøre Kongen Afbigt. Men denne i Adelens Øine vaanlige Afbigt har vel og fornemmelig voldet hiin i Kongemyndighedens betydelige Indskrænkning. Det maae ellers mærkes, at denne Artikel ikke findes i Kong Olufs Haandfæstning, som overalt røber Margaretes Deeltagelse; thi hun, skiøndt et Fruentimmer, vidste at holde sin Adel Tommelfingeren paa Øiet, og det langt bedre end hendes Efterfølgere lige til Souveraineteten. 28) Ingen maa hæftes eller dømmes til Døde eller skilles ved sit Gods, uden han først er lovlig stevnet (juste et secure vocatus anklaget og overbeviist. — Efter Valdemar Eriksens Haandfæstning vordt endog de Kongens Betiente fredløse, som herifølge Kongens Ordre, og fængslig anholde dem, der ikke maa hæftes. 29) Kongen maae ikke blive vreed paa nogen, eller forfølge ham og hans, fordi han paastaaer Lands Lov og Ret. — Denne Artikel er den bedste i hele Haandfæstningen, fordi den lægger selve Kongen — som han i Norden fra Arilds har været — under Landets Love [2]). 30) All ny Tynge, som Ploppenning, Told, Guldkorn, og hvad siden anden

[1]) Hvitfeld p. 191 i Erik den VII. Hist.

[2]) Lovhistorien p. 144.

Valdemars Tider er paalagt, maa ei kræves. — Valdemar Eriksens Haandfæstning nævner endnu flere Slags Tynger, Saltgield, Hafnegield, Staingield. 31) De som røve Skibbrudne skulle straffes som Røvere. — Udkastet siger, som for Skibrov. 32) Fogdens Fuldmægtig skal være en i Herredet boesat Mand 33) Kongen skal betale den afdøde Konges Gield til Undersaatterne, som imidlertid beholde, hvad dem er given til Sikkerhed, de Fæstninger undtagne, som strax skal udrives 34) Den Provindses Lov skal følges, som gielder der, hvor Kongen holder Ting. — Efter Valdemar Eriksens Haandfæstning skulle og derfor Dommerne være af samme Provinds. 35) Ingen maae stævnes uden for sin Provinds. 36) Ingen ny Lov maa paafindes, uden med af Rigens Samtykke ved Danehof, hvor allene Love med Rigets Prælaters og bedste Mænds Raad kan forandres, omskiftes, og øges, eftersom hine Aristokrater finde det nyttigst. Dette var da Indholdet af Christoffer den Andens saa vigtige som famøse Haandfæstning, der viser os de Grændser, som i denne Periode bleve satte for den kongelige Magt; Grændser der ingenlunde havde været saa uretfærdige, naar den høieste Magt havde blevet — som den fra Arilds Tid var — hos det forsamlede Folk isteden for den nu borttraneddes af Rigets Magnater. Meronmeldte Udkast til en bestandig gjældende Haand-

fæstning, eller, som den kaldes, gamble konnings logh, har endnu, til Slutning en mærkelig Artikel, som ganske fritager Undersaatterne fra Lydighed, naar Kongen ikke holder en og hver Punkt af Haandfæstningen. Besynderligt, at man ikke fik denne vigtige Post indført i Christoffer den Andens Haandfæstning; at man dog siden opførte sig efter den, viser Christoffers Historie. Ogsaa indeholde de følgende Haandfæstninger i denne Periode, nemlig Kongernes den slesvigske Valdemars og Oles et og andet Tillæg, som jeg deels har erindret ved de enkelte Artikler af Christoffers Haandfæstning, deels endvidere vil anføre. Saaledes siger Valdemar Erikssens Haandfæstning med udtrykkelige Ord, at de foregaaende Kongers udgivne Privilegier skal uden Forandring holdes af de efterfølgende Konger. Dette var en betydelig Binding for Adelen, hvis Friheder tilforn kun havde været blot gratialia, der ikke kunde forbinde en Konges Eftermand. Allerede den første Artikel i Udkastet synes at sigte til det samme. Det øvrige Ny i denne Valdemars Haandfæstning gaaer især ud paa at indskrænke Kongens Jagt og Fiskeret i fælleds Skove og Parker, hvori Adelen var lodtagen. Saa forbydes og, baade i Valdemars og Oles Haandfæstninger, Kongens og Bispernes Fogder, at lægge en afdød Geistligs Arvinger Hindring i Veien, for at faa Arven; ligeledes i

begge at stæde Geistlige til verslige Bestillinger. End faae og Adelen ved Valdemar Erikssens Haandfæstning Tilladelse at anlægge Steder, og besætte dem med Borgere [1]), en Frihed, som jeg troer især har tilintetgjordt Trællenes Stand, der over alt meget formindskedes ved Kjøbstædernes Anlæg. I denne Haandfæstning stadfæstes og Birkeretten, dog — som jeg troer — er herved ikke meent Patrimotinaljuridiksionen eller de Adeliges Birkeret, men Kiøbstædernes, hvis Jurisdiksion, som bekiendt, ogsaa kaldtes Birk [2]).

Lehnene. Lehnsmænd.

Efter nu at have viist Kongemyndigheden i denne Periode, maae vi lære at kiende de vigtigste Statsembeder, giennem hvilke Kongen udøvede sin nu saare indskrænkede Magt. Blandt disse vare da især Lehnsmændene nogle de vigtigste Embedsmænd baade i Krig og i Fred. Thi som de, naar Krig paakom, vare forbundne til personlig Tieneste, ansaaes de som kongelige

---

[1]) Item qvilibet miles vel armiger seu alius qvisqve liberam habeat licentiam edificia Lignea aut lapidea in sua propria curia, et cives in sua civitate, construendi, Lovhist. II p. 553.

[2]) Lovhist. II p. 359 og fl.

Krigsbetiente; men da Lehnsmændene og altid — i det mindste Indehaverne af de større Lehne — deels sadde i Rigets Raad, deels og ofte, just for en og anden deres Tieneste til Kongen og Staten, aflagdes med Lehn i Stedet for anden Sold, saa vare de ogsaa altid kongelige verdslige Betiente; som overalt ingen Forskiæl var paa civile og militaire Embedsmænd. Spørges ellers, hvor vidt Lehnsmændenes personlige Tieneste, naar Krig paakom, gik, da beroede det nok paa Lehnsbrevene, hvis Bring just — som Ancher vidner i Fortalen til sin Lehnsret — opkom i dette Tiderum. Men, for nøie at kiende disse kongelige eller Statens Embedsmænd, maa skiælnes mellem de større og de mindre Lehne, hvormed hine aflagdes. Med de større aflagdes i Begyndelsen af denne Periode kun Prindser af det kongelige Blod, og Lehnene synes da at være kaldte Hertugdømmer, som Besidderne Hertuger. Naar vi til Lehne ikke ville regne Oldtidens Jarldømmer, hvorom vi, hvad Danmark angaaer, kun have meget faa og ufuldstændige Efterretninger, saa bliver det slesvigske Lehn uden Tvivl det ældste fyrstelige Lehn. Ja, som Suhm vidner — jeg erindrer ikke hvor —, er Lehnsvæsenet hos os og allertidligst opkommen i Slesvig. Af disse de større fyrstelige eller her brugelige Lehne synes 50 Mand at have været den sædvanlige Kontingent, som Indehaderen af et saa-

vant Lehn skulle svare og stille i Marken, naar Krig paakom. Saaledes skulle Grev Jacob af Nørrehallands Lehn giøre Erik Glipping 50 Mand [1]). Ligeledes forbandt sig den slesvigske Hertug Erik til Kong Erik Menved, at tjene paa sin egen Bekostning med 50 Bæbnede [2]). Ellers synes halvtredsindstyve Mand vel ikke at have været en saa trykkende Afgift; men naar betænkes, hvad der hører til en harnisket Rytters fulde Udrustning, eller at — som er det samme — en Glavind gierne udgiorde fire, fem til sex Mand med ligesaa mange Heste, saa en saadan harnisket Rytters Udstyr kunde komme paa en 1300 Rbd., saa er let at see, at Afgiften, en saadan Lehnshaver skulle svare, endda ikke har været saa lille [3]). Af saadanne hertugelige Lehn oppebare Hertugerne uden Tvivl alle de kongelige ordinaire eller sædvanlige Indkomster, som de overalt udøvede i deres Hertugdom alle kongelige Rettigheder. Dog, at Hertugerne ikke havde høieste Domsret, sees af Erik Menveds Historie, hvor udtrykkelig siges, at naar Hertugen af Sles-

[1]) Hvitfeld p. 354.

[2]) L. c. p. 155, 168.

[3]) Christiani Schlesw. Holst. G. 2 B. p. 268 m. f. Grams Forb. til Valdem. Hist. p. 79.

vig ikke giør Bøndetne Ret, skal han derfor svare for Kongen af Dannemark til Parlemente og Danehof [1]). De slesvigske og tildeels og de øvrige Hertugers Pligter og Rettigheder kan ellers især sees af det Brev, Hertug Valdemar ved sin Løsladelse maatte give Kong Erik Glipping, jevnført med selve Forlehningsbrevet, Christoffer den første havde givet ham [2]). Disse vare: a) Hertugen skulle være Kongen og Riget huld og tro, naar han tilsagdes, med Tieneste forpligtet. b) Hertugen havde Sæde i Rigets Raad, og skulle derfor altid indfinde sig ved de paabudne Herredage. c) Fra Urne Landsting — Slesvigs Overret — og fra Hertugen kunde appelleres til Kongen og Riget. d) Hertugens Undersaatter vare forbundne at følge Kongen i Leding. e) Hertugen havde Mønteret, dog at Mønten skulle slaaes i Kongens Navn. Alt dette og mere mindre vigtigt forbinder sig Hertug Valdemar til at afholde, under Tiltale ikke allene paa sit Lehn men endog paa sit Liv. Men det slesvigske Lehn var og det vigtigste Rigslehn, hvormed ofte vare forbundne større og flere Rettigheder, end med de andre hertugelige Lehn, især naar Hertugen ved Hielp af de holsteenske Grever

---

[1]) Hvitfeld p. 246.
[2]) Hvitfeld p. 366 til 371.

vidste at giøre sig frygtede for vore Konger. Thi meget mere indskrænkende vare de Privilegier, hvormed f. Ex. Hertug Christoffer, af Broderen Kong Erik Menved, forlehnedes Sønderhalland og Samsøe. Vel fik han dette Lehn arvelig paa sig og mandlige Afkom med al kongelig Ret og Rettighed udi Udbudspenge, Sagefald og Ret at dømme, dog skulle han altid deraf give aarligen tusinde skaanske Mark, og maatte ikke befatte sig med Mønten; ligesom han og, naar Leding paabødes, skulde komme Kongen til Hielp med Folk og Skibe. Ei maatte Hertugen heller uden Kongens Tilladelse anlægge nogen Fæstning. Indbyggerne i Sønderhalland og paa Samsøe skulle, naar en almindelig Skat paalagdes, svare lige med de øvrige Rigets Indbyggere o. s. v.*). Hvorvel det kun vare Prindserne af det kongelige Blod, som kaldtes Hertuger, saa fik dog siden og andre denne Titel, og deres Lehn ansaaes og derfor som hertugelige. Knud Porse var dog nok den første, som uden at være førstelig født, ophøiedes af Kong Christoffer den anden til Hertug. Det synes ellers, som naar en ikke førstelig født Person dog besad et førsteligt Lehn, han da kaldtes Greve, f.

*) Hvitfeld i Erik Menveds Hist. p. 28.

cfr. Grev Jacob af Halland. Men maaskee at den stolte Adel, som nu kunde sætte sig ved Siden af Fyrsterne, ikke længer vilde finde sig i denne Forskiæl, og at Knud derfor lod sig give Titel af Hertug, skiøndt Hallands forrige Herfuger havde ladet sig nøie, med at kaldes Grever[1]). Saalidet som vore danske Lehne oprindelig vare arvelige, saameget søgte og denne Periodes Konger at hindre, de skulle blive det. Dog havde vi et dansk Lehn, der med en Slags Ret og Billighed, efter de Tiders Tænkemaade, kunde synes som burde det være arveligt. Dette Lehn var nemlig Nørrehalland, som af Valdemar den Anden var overladt til den sverinske Grev Nikolaus, der igien herfor havde afstaaet bemeldte Konge sin Andeel i Sverin, den Grev Nikolaus uden al Tvivl arvelig havde besiddet efter den da i Tydskland allerede giængse Lehnsbrug. Dette hallandske Lehn bidrog derfor vel noget til, at de øvrige danske Lehne bleve arvelige.

---

[1]) Spørgsmaal ellers om ikke Hertug og Greve var i Middelalderens Sprog det samme. I det mindste finder jeg, at Hertugerne af Bretagne snart kaldtes Hertuger, snart Grever. Til Grevetitlen svarer ellers hvad Saxe p. 239 og flere Steder kalder Præfectus cfr. Lang. S. R. D. V. p. 242 (a). See om dens Oprindelse hos os Suhm VII p. 22 (a).

Dog endmere hertil virkede nok Slesvigs Lehn, som uagtet det ligesaalidet, som de andre danske Lehne, de jure var arveligt, hvorfor heller aldrig Kongerne i Førstningen af denne Periode ville antage det, saa dog, da det i en Rad af mange Aar gik fra Fader til Søn, og de holsteenske Grever, som heller ville have til Nabo en lille svag Første, som Slesvigs Hertug, end en mægtigere, som den danske Konge, og derfor altid stræbte at hindre, det ikke skulle nogensinde igien forenes med Kronen, blev dette slesvigske Lehn og tilsidst anseet som arveligt. Længe stred alligevel vore Konger i denne Periode for at hindre det. Saaledes svarede Christoffer den første rask de holsteenske Grever, at Sukkessionen i det slesvigske Lehn ikke var af den Natur, som Lehnene i det romerske Rige [1]). Ligesaa søgte samme Konge at hindre Nørrehalland skulle blive et arveligt Lehn [2]). Dog denne Periodes svage Konger maatte give efter, og Slesvig erkjendtes høitideligt af Kongen for et arveligt Lehn [3]). Som vi allerede have seet,

---

[1]) Hvitfeld p. 233.

[2]) L. c. p. 247—248.

[3]) Naar Kofod Ancher i sin danske Lehnsret p. 30 §. 19 siger i Anledning af Disputerne om Slesvig var et Arvelehn; at Hertugerne ikke havde kunde bringe det derhen, at dem af vore Konger blev til=

fik og Christoffer den Anden som Prinds sig Sønderhalland og Samsøe arveligen forlehnede *), og saaledes blev efterhaanden alle Lehnere her som i Tydskland arvelige. Hvad angaaer de øvrige mindre Lehne, da synes de, at have været deels saadanne Godser, dem de kongelige Prindser og deres Arvinger besadde som Arve- eller som de kaldtes Patrimoniale Godtser efter en af deres kongelige Forfædre; deels saadant Gods, som Rigets Magnater havde i Pant for Kongen forstrakte Penge; deels endelig Gods, som Kongerne gave deres og Statens Embedsmænd istædet for anden Sold. Egentlig var det første Slags ikke Lehnsgods, thi Eierne synes at have besiddet samme ikke allene arveligt, men endog med den fuldkomneste Eiendomsret, saa de kunde sælge, skiøde og paa alle Slags Maader afhænde det. Ja — som det synes — bleve disse Rettigheder just derved, at de kunde overdrages af Arvingen til andre uvedkommende, betydelige afFølger. Saa-

---

faaet nogen arvelig Forlehning, saa veed jeg ikke om heri ikke ligger en Modsigelse mod Historien, og hvad han siden selv efter samme anfører p. 43 S. 24; at nemlig Kong Erik Glipping med Rigens Raad holdt det for gavnligt Aar 1283 at forlehne Hertug Valdemar Erikssen arveligt med Hertugdømmet Slesvig.

*) Hvitfeld i Erik Menveds Hist. p. 96.

ledes solgte Hertugerne af Brunsvig og Lyneborg til den holsteenske Grev Geert en Deel saadant Arvegods her i Danmark, dem uden Tvivl tilfalden ved Giftermaale med danske Prinsesser. I Kiøbet fulgte al kongelig Ret og Rettighed, Overret og Underret, Skat, Skyld, Landehjelp, Bøder, Slotte, Falkeflugt, Vrag, Skiöbrud, Sandemænd at sætte v. s. v. hvilket Kjøb af Kongen blev konfirmeret [1]). Intet Under derfor, at disse Patrimonialgodtser, som eiedes med saa store Rettigheder, og ved Salg kom i saa mange Hænder, der alle tilegnede sig de Rettigheder, som den førstelige Besidder havde havt, voldte Kongerne saamange Ulykker. Ja som jeg troer, har vore mange Herregaardsfriheder vel især sin Oprindelse fra disse Patrimonialgodtser, der ved Salg kom i de rige Adeliges Værge. Til et Slags Lehngods tør vel og kunde regnes Enkedronningernes Livgeding, som de synes, med den fuldkomneste Raadighed, at have besiddet, det jeg slutter af Enkedronning Margarete Sambirias Adfærd i Estland [2]). De øvrige mindre Lehnsmænds Rettigheder, lader sig nok ikke saa noie bestemme, da de vel vare snart større snart mindre, i Forhold til Lehnenes Størrelse der og

---

[1]) Hvitfeld i Erik Menveds Hist. p. 46.
[2]) Gebhardi Dann. Hist. 2 B. p. 205.

var meget forskjellige. Mage til de Forlehninger, som den af den holstenske Grev Gert den store indsatte Konge Hertug Valdemar af Slesvig gave, findes ikke. Thi han bortforlehnede endog nogle af Landets betydeligste Kjøbstæder. Saaledes fik Ludvig Albertsen Viborg med Landstingsret at forordne [1]). Dog maae jeg tilstaae, at jeg ikke med en Deel kan troe, som skulle her ved Landstingsret forstaaes hele Jyllands Landsting; men jeg mener det var allene Viborg Byes Landstingsret, som Ludvig Albertsen forlehnedes med; thi Landstingsret var en af de flere Friheder næsten alle vore Kjøbstæder i Middelalderen skjænkedes af Kongerne. Naar og Hvitfeld paa anførte Sted lægger til: bindendes dennem til Viborg, at de svare Hr. Ludvig, og hvem han tilforordner, giffuendis hannem al Kronens Rettighed, da synes mig, at hans Fortælling bestyrker min Mening. I hvor forskjellig større eller mindre Lehnene og de med samme følgende Rettigheder end maa have været, saa vare de dog alle store nok; til altid at kunde svække Kongemagten, og derfor upaatalt trykke Beboerne i det under en Lehnshaver staaende Lehn. Historien af næsten hver og et Aar i denne Periode giver os Exempler nok paa, hvorledes Lehnsmændene misbrugte

---

[1]) Hvitfeld p. 543 i Christoffer den Andens Krønike.

deres Lehnsrettigheder, og ikke saasnart søgte Kongerne at indskrænke dem heri, førend de forstode at afstedkomme Oprør mellem Lehnets Bønder, ved med Skatter at trykke disse, og give Kongen Skylden, som var det efter hans Foranstaltning, at disse Almuen trykkende Afgifter fordredes. Man læse kun de Beskyldninger, Kong Erik Menved giør en Deel af Rigets Magnater. Saaledes bebreides det Niels Brok og flere, at de i deres Forlehninger havde opegget Bønderne, til uden Aarsag at sætte sig op mod Kongen, og at disse Lehnsmænd desuden strængelig havde faret med Bønderne, krænket Retten, tilvendt sig paa ulovlig Maade andres Gods, begaaet mange Slags Vold o. s. v. [1]). Meget viselig søgte derfor Valdemar Christoffersen og hans Datter, at indskrænke Lehnene, især de saa kaldte Pantelehne, dem Adelen havde tilvendt sig, ved at laane Kongen Penge. Thi da Magnaterne havde faaet det bragt saa vidt, at Kongen uden deres Minde ikke maatte paalægge Skatter, saa maatte han oftest, for at skaffe sig Penge, feie ud nu af sit Krongods, nu af sit Patrimonial- eller Arvegods. Dette, engang kommen i de Adeliges Værge, var ei saa let for svage Regenter, at faae tilbageløst, og blev derfor en rig Kilde til Adelens Opkomst.

[1]) Hvitfeld p. 188 og f.

Forstandere, Fogder.

Fra de kongelige Lehnsmænd maae skilles de kongelige Forstandere. Disse maatte giøre Regnskab, hine derimod sparede allene noget vist [1]. Disse Forstandere er det, som i denne Periode oftest forekomme under Benævnelse af kongelige Fogder. Heel vanskeligt er det ellers at giøre en nøie Beskrivelse paa disse kongelige Fogders Embedspligter, da dette Slags Embedsmænd forekomme under saamange Navne. Saaledes have Kongernes Rentemestere, Camerarii, Gjælkere, Hovedsmænd, Capitanei, Ombudsmænd, ja selv Lehnsmændene alle været kongelige Oppebørselsbetjente, og for saavidt havt fælleds Embedsforretninger med de kongelige Fogder. Det ældste og danske Navn for disse Betjente have vist ellers været Ombudsmænd (exactores), et fra det nu brugelige Ord Embedsmænd i sin Oprindelse ganske forskjelligt Ord, der uden Tvivl kommer af, at de skulle sende den i gamle Tider brugelige Budstikke omkring, da derimod Embedsmænd har en tydsk Oprindelse af Amt. Dette sidste gjelder nok og om Ordet Foged, eller vel rettere, at det kommer af det latinske advexatus. Som mig synes, er Navnet Foged,

---

[1]) Suhms Hist. af Danm. T. IV. p. 639.

bemærkende en Øvrighedsperson, først opkommen i Kjøbstæderne, der fornemmelig af Fremmede fik deres første Indretning. Kongens Fogder i Kjøbstæderne vare her de samme, som paa Landet Kongens Ombudsmænd, beskikkede til at vaage over Lovenes Efterlevelse, og Kongens Sagefaldsret [1]), hvorfor de især maatte sørge, at indkræve Bøder og alle andre Kongen i Kjøbstæderne tilkommende Indkomster. Ordet Foged betyder undertiden derfor ikke andet, end hvad siden kaldtes Tolder, eller en Betjent, som sattes for at oppebære de i Anledning af Handelen Kongen tilkommende Indkomster. En saadan Betjent satte f. Ex. Erik Menved i Kjøbenhavn, hvilken By dog ikke tilhørte Regjeringen eller Kongen, men den roeskildske Bisp, uden hvad de der faldende Toldindtrader angaaer, der nok overalt tilkom Kongen [2]). I øvrigt synes disse Embedsmænd eller kongelige Fogder at have været af forskjellig snart større snart mindre Værdighed. Saaledes har den Kong Abels Rentemester, Hvitfeld omtaler, vist været mere end en simpel Konges Foged, da Historieskriveren lægger til, at han var en af Kongens yppersteRaad [3]). Naar Hvitfeld i samme Konges Hi-

1) Lovhist. II p. 480.
2) Hvitfeld p. 273.
3) L. c. p. 211.

storie [1]) taler om en Tyge Post, der var Cammerarius, saa oversætter han vist dette heel urigtig ved Cammerjunker, en alt for ubetydelig Bestilling mod en Cammerarius's Post, skjøndt desto værre vel da som siden Trinet til denne ofte gik ad hiin. Langebek har og derfor baade i sit danske Magasin [2]), og i sin Samling af vore Krønikskrivere [3]) erindret at en Camerarius var det samme som paa Latin præfectus ærario eller Rentemester, dette Navn er maaskee kommen isteden for Benævnelsen Fehirde, en fra Arrilds Tid bekjendt Værdighed. En saadan Rentemester eller Cammerarius har vist ikke været her i Danmark en mindre anseelig Embedsmand end i Sverrig, hvis berømte Historieskriver sætter denne Værdighed mellem Drostens og Marskens høie Poster [4]). Gjælkere, Høvedsmænd og Lehnsmænd, synes ofte at bemærke det samme som en Kongens Foged. Dog var nok Høvedsmanden niere en Krigsbetjent, og Gjælkeren en civil [5]), bestaaende oprindelig i at kræve eller kjære Kongens Gjeld, nemlig de ham tilkommende Skatter

---

[1]) L. c. p. 218.
[2]) Danske Magasin I p. 73.
[3]) Lang. Scrip. Rer. Dan. Tom. I p. 249 (I)
[4]) Swea Rik. H. Tred. D. p. 162.
[5]) Lovhist. II T. p. 26 (**)

og Afgifter. Denne Forskjel paa Embedsforretninger har Hvitfeld ikke nøie nok altid skjælnet imellem, men blander alt for ofte gandske adskillige Betjeninger sammen, og giver derfor Embedsmændene gandske urigtige Caraktere. Saaledes kalder han den Erkebispen Jacob Erlandsens Broder Johannes, som holdt med Bispen sin Broder, Gjælker og Høvedsmand udi Skaane paa Helsingborg, men den anden Broder Niels, der holdt med Kongen, kalder han Lehnsmand til Lund [1]). Markgrev Albert, mod hvem Skaaningerne i Erik Glippings Tid opsatte sig, kalder Hvitfeld Rigets Høvedsmand og Gjælker paa Helsingborg [2]). Som Gram i sine Anmærkninger til Meursius erindrer, var Gjælkeren i Skaane den vigtigste Embedsmand næst Kongen [3]), ventelig, at han var som dennes Statholder, eller Oldtidens Jarl. Naar Hvitfeld i et Fordrag mellem den slesvigske Hertug Erik og Kong Erik Menved nævner Amtmand [4]), da er denne Embedstitel her i Danmark vist for tidlig. Ved Amtmand her skal uden Tvivl forstaaes en kongelig Lehnsmand eller Foged, eller maaskee og

---

[1]) Hvitfeld i Christian den Førstes Hist. p. 277.

[2]) L. c. i Erik Glip. Hist. p. 305.

[3]) Gram ad Meurt. coll. 431 (a).

[4]) Hvitfeld p. 212.

den under Navn af Capitain bekiendte Embedsmand. Thi at en Konges Capitain oftest var det samme som Lehnsmand, kan blandt andet sees af Erkebisp Esger Juels udgivne Forskrivning til Erik Menved, Bornholm betræffende[1]. Heri forbinder sig Bispen til ikke at sætte nogen Lehnsmand paa Bornholm uden med Kongens Raad; forbævnte Capitain — heder det — skal giøre Lunde Sæde og Kapitel sin Eed, end heder det videre, Bispen skal ingen holde der til Capitain, som er Kongen mistænkt. Nikolaus Limbek, Tyrannen Grev Gerts Statholder i Nørrejylland, skrev sig Capitaneus Norjutiæ[2]. Af Valdemar Erikserns Haandfæstning sees og tydeligt, at Foged og Capitain er det samme[3]. Endnu i Hvitfelds Tid maae den Embedstitel Kapitain have været i Brug, og bemærket en høi Embedsmand, som kan sees af denne fortiente Kanslers Fortaler til Hirdskraaen og til Cristian den førstes Krønike[4]. Ellers er vist Capitain et

---

1) L. c. p. 225.

2) Hvitfeld p. 437.

3) Lovhist. p. 554, non ponatur advocatus in aliqva terra sive capitanius nisi illius terræ indigena.

4) Paa næstsidste Sted, i begge Fortaler, der overalt ere omtrent af eens Indhold.

ældgammelt nordisk Ord, reisende sig fra Angelsaxernes Chieftains, hvormed deres Konge eller øverste Anfører betegnedes [1]). Som og disse Fogder have været enten blot Oppebørselsbetiente, underordnede Provindsens de høiere Embedsmænd, Giælkere, Capitainer o. s. v., saa haver vel og deres Embedsmyndighed været større eller mindre. Dog har den nok overalt været stor nok, til under en saa forvirret Regiering, som for det meste af denne Periode fandt Sted, at kunde misbruges, og blive trykkende for Almuen. Thi herpaa finde vi i denne Periodes Historie alt for mange Klager og Exempler [2]).

Drost. Marsk. Cantsler.

Som vi fær i dette Tiderum optoge meget af Tydskernes Sæder og Skikke, saa fik vi vel og af dem vore høie Rigsembeder, i det mindste Navnene paa samme. Enhver tydsk Første havde sin Marskalk, Skjenk og Cammerer [3]). Om denne sidste Embedsmand er allerede talt. Af alle de høie Rigsembeder synes dog Drostens hos

---

[1]) Hume History of Engl. Voll. 1 App. 1.

[2]) See herom fornemmelig Haandfæstningerne, især Kong Oles og Danske Mag. 1 p. 140—141.

[3]) Christiani Schlesw. Holst. 2 Th. p. 150.

os at have været i denne Periode den fornemste. Ordet Drost maa have hvad Oprindelse det vil [1]), saa er det vist, at denne fornemme Embedsmand, der først under denne Bemærkelse synes hos os at være opkommen, var som en Præmierminister, der havde i Kongens Sted Overopsynet, over de kongelige Fæstninger, Slotte, Godtser o. s. v. Af et Kong Magnus Erikssens Brev, som findes i et Stykke af Bring eller Lagerbings Samling af adskillige Handlinger o. s. v. og hvorved Niels Ambiørnsen beskikkedes til Rigsdrost seer man og denne høie Postes Vigtighed i Sverrig. Det hedder: concedentes plenam potestatem castra nostra, munitiones, exactiones, *bona*, judicia, et alias caussas qvascunqve ubicunqve cum consilio nostro, procet expedire videbitur libere ordinandi [2]). Drost var det samme, som siden Hovmesteren blev, og hvad tilforn Stalleren havde været, hvis Embedspligt det var at slaae Hoffet for, og paa Tingene eller Folkets almindelige Forsamlingssteder at fremføre og understøtte Kongens Tale [3]). Derfor siger og Hvit-

[1]) Lagerb. Derivasion, i sin svenske Hist. 2 Deel p. 696, af at Drosten var i Drottens eller Kongens Ærinde, synes den naturligste. See og Ihres Glossar. Sveog. collat. 356.

[2]) P. 183 og 184 i Brings paaberaabte Samlinger.

[3]) Suhms Historie af Danm. T. 1. p. 447. Naar

feld, Kong Erik sendte sin Drost, som da havde Hovmesters Befaling [1]). Ogsaa vidner Gram, at Drosten var i denne Periode den allervigtigste Embedsmand [2]). Suhm bemærker at Drosten underskrev, eller, som det nu kaldes, paraferede alle Kongebreve [3]). Saameget vigtigere, ja for selve Kongerne stundom farlig, var og denne høie Embedsmand, som alle Rigets Fæstninger og Borge stode under hans Opsyn. — Erik Menveds Drost Niels Oluffsen er herpaa et Beviis [4]). Denne Minister havde Penge tilgode hos Kongen sin Herre, der som en slet Husholder altid var i Pengetrang, fra hvilken at redde sig, han til flere af sine Store maatte giøre de betydelige Pantsætninger, som fornemmelig voldte de under anden Christoffer paafølgende Ulykker. Ogsaa sin Drost maatte Erik derfor til-

denne Forfatter paa et andet Sted i dette Værk, T. IV. p. 150 siger: at Marsken kom istedet for Stalleren, da er ingen Modsigelse mod først anførte Sted, naar bemærkes, at Stallerens Forretninger tildeels bleve deelte mellem Drosten og Marsken.

[1]) P. 171 i Erik Menveds Hist. Se og om dette Embede p. 236 i Erik Glip. Hist.

[2]) Gram ad Meurs. coll. 441.

[3]) Hist. af Danmark 11 T. p. 31.

[4]) Hvitfeld p. 254.

Fredsstille paa samme Maade, om Kongen vilde undgaae at blive anfaldet fra sine egne Fæstninger, der vare i Drostens Værge [1]). Næst Drosten i Værdighed var uden Tvivl Marsken. Hiin var, som det synes, især civil Betient, denne derimod fornemmelig militair. Dog som de Tiders Krigsvæsen førte med sig, og som først ganske tabte sig, da de staaende Armeer opkom, vare alle Embedsmænd den Tid lige pligtige at tiene i Kabinettet og i Felten. Marsken sad derfor Dom ligesaavel som Drosten [2]), og Denne anførte Armeen ligesaavel som Hiin. Kun naar Drosten ikke var tilstede, synes Marsken at have havt den høieste Kommando over Armeen. Regni eqvitum tribunus kaldes han af Meursius, og Krigstienesten til Hest var maaskee og nærmest Aarsag til denne Posts Opkomst. Gik endog Drosten først — om ellers nogen Rang iagttoges — saa var dog unægtelig Marsken en ikke mindre vigtig Statsminister, med hvem endog Kongedøttre ikke toge i Betænkning ved Giftermaal at forene sig. Saaledes giftede den i vor Historie saa berygtede Marsk Stig den norske Kong Hagens Datter [3]), et Ægteskab, der

---

[1]) L. c. p. 271.

[2]) Se Kong Oles Haandfæstning hos Hvitfeld p. 12.

[3]) Hvitfeld i Erik Glip. Hist. p. 261.

siden ikke lidet underholdt denne Magnats Trodsighed. Uden Tvivl kaldtes ellers i dette Tidsrum enhver Anfører af en nogenledes stor Armee, eller enhver Overgeneral, Marsk. Thi, som det forekommer mig, har der hos os til en Tid været flere Marsker. Saaledes nævnes Peder Wendelboe Marsk og Ludvig Marsk, paa en Tid under Kong Christoffer den Anden[1]). Jeg veed derfor ikke heller, om den lærde Gram har Ret, naar han laster Meursius, fordi denne, vist nok som dansk Historiograf ellers maadelige Forfatter kalder Frederik af Loahen, regni eqvitum tribunum Marsk, sigende han kun var aulæ regiæ oeconomiæ curator, og at Rigets Marsk den Tid allene var Erik Nielsen[2]). Maaskee tør derfor baade Meursius og Hvitfeld, hvilken sidste og kalder denne Frederik af Loahen Marsk, og hvem den første rimelig har fulgt, have Ret til at give ham denne Titel[3]). Den i Historien om vor Middelalders Forfatning ellers ufuldstændige og ikke saa ganske paalidelige Holberg, tør da vel og have havt Grund til, at synes der paa en Tid have her i Danmark været flere Marsker[4]).

[1]) Hvitfeld i Christoffer den Andens Hist. p. 314 315.
[2]) Gram ad Meurs. coll. 506 (e).
[3]) Valdemar den 4 Hist. p. 448.
[4]) Holbergs Danm. Riges Hist. 1 T. p. 396.

Men foruden anførte i dette Tiderum tildeels opkomne Embeder gaves end en ogsaa meget vigtig Post, nemlig Canslerens, der var som en Kongens Kabinets- eller Statssecretær. Suhm mener, at Cansleren gik for Drosten, fordi hiin altid først underskrev. Men iagttages i Underskrifter ved denne Tid nogen vis Orden? Jeg troer det ikke. Desuden skrev Cansleren vel altid baade sit eget og de Andres Navne, da han nok den Tid ene kunde skrive. Han skrev da vel først, ligesom Værten først gik ind af sin egen Dør[1]). Langt ældre end denne Periode og vel jevngammel med Christenheden her er denne Post hos os[2]). Embedsforretningerne vare vel og i denne Periode de samme som i de foregaaende, kun at dette Embede, ligesom de andre høie Embeders Myndighed, tiltog i samme Forhold, som den kongelige Magt aftog. Som fra Begyndelsen saa endnu vedbleve de Geistlige at være Kongens eller Rigets Canslere, thi endnu i dette Tiderum vare nok disse siden adskilte

---

[1]) Hist. af Danm. II Deel p. 59

[2]) Dalin i sin svenske Hist. Cap. 7 § 17 vil at i Sverrig Cantsler-embedet først skal være opkommen under Birger Juel 1251, om ellers den tydske Oversætter heri rigtig har udtrykt Originalens Mening.

Embeder forenede i en Person. Intet Under, at denne vigtige Post blev Kleresiet forbeholden. En Cansler behøvede at vide noget mere end blot at kunde føre en Kaarde. Men uden for den geistlige Stand lagde i Middelalderen sig ingen efter Kundskaber. For saameget visfere at blive i Besiddelse af deres Indflydelse var vel og den Brug indført, at alle private og offentlige Documenter, selv Lovene, affattedes i det latinske Sprog. Heri foregik først ved Slutningen af denne Periode en Forandring, da under Kong Ole Cansellisproget blev dansk. Som det synes, vare Bisperne sædvanligst Kongernes Canslere. Saaledes nævnes en Bisp Herman under Abel[1]; en Bisp Kiæl under Christoffer den Første[2]. Stundom toges dog og til Canslere mindre Geistlige, som Provster og andre Prælater. Saaledes var Erik Menveds Cansler en Mester Morten ikke Bisp. Endelig have vore Konger ogsaa ligesom Tydsklands Fyrster havt deres Skiænk. Saaledes taler Hvitfeld i Erik Glippings Historie om en Andreas Oluffen Skiænk, som en mærkelig Mand[4]). Jeg troer, Skiænken har

---

1) [illegible] T. [illegible] p. [illegible]

2) Hvitfeld p. 219.

3) Hvitfeld p. 257 — 260.

4) [illegible]

ved Hoffet været som Drostens Fuldmægtig. I øvrigt hvad angaaer Rangen saavel mellem disse Kongens eller Rigets Ministre, som mellem det øvrige Raad, da er det nok, som baade Dalin og Lagerbring erindre med Hensyn til Sverrig[1], at ingen egentlig Rang i Forretningernes Gang og disse Embedsmænds Sæde endnu ikke fandt Sted, i det mindste kan den ikke spores af da værende Tiders Dokumenter i Underskrifterne. Kun seer man, at de Geistlige altid have underskreven først. Dog finder jeg, som noget besynderligt, hos Willebrandt[2], et Dokument, indeholdende Valdemar Christoffersens Privilegier for Hansestæderne, hvori for Erkebispen af Lund, der ellers pleiede at være den første, som skrev alle skriftlige Forhandlinger under, Hertug Hendrik af Slesvig allerførst har underskreven. Ere Underskrifterne her rigtige efter Originalen, da er dette et nyt Beviis paa den Anseelse, disse Hertuger stode i, hvorom tilforn er talt.

Kongens Indkomster.

De kongelige Indkomster vare deels de or-

1) Dalins svenske Historie første Deel Cap. II §. 157 Anm. a) Lagerbring Swea Rikes Hist. Tredie Delen p. 163. §. 3.

2) Hansische Chronik p. 26 til 28. Dritte Abtheilung.

dentlige eller sædvanlige, deels de overordentlige, som ikkun under visse Omstændigheder, der fordrede det, oppebares. Til de ordentlige kan regnes i denne Periode, som fra Arilds Tid [1]), Kongens Indtægter af Jordegods. Disse Kongernes fordum de vigtigste Indkomster vare enten af saadanne Godtser, der virkelig tilhørte Staten, de saa kaldte Krongodtser, kongelige Domæner [2]), eller og Kongernes saakaldte Patrimonialgodtser, erhvervede deels ved Arv deels ved Kjøb, Gave, eller paa anden Maade. Til Krongods hørte f. Ex. den største Deel af Nordfrisland, eller det nordstrandiske Distrikt, ogsaa kaldet de 7 Herreder, Eyderstød, Eversap og Ulhoim [3]). Hvitfeld kalder dette Slags Godts Længods, enten fordi Kongen besad det som Lehn, kun som Konge pro officio, eller maaskee og, fordi Kongerne ofrest bortforlehnede dette Slags Godts. Dette Krongodts (prædia coronæ f. regni) er uden Tvivl det, som i de ældste Tider kaldtes Konungléf [4]),

---

[1]) Om Kongernes de ældste Indkomster fortiener at efterlæses den 39 § p. 178—79 i Anchers Lehnsret.

[2]) Disse Indkomster betegnedes nok ved Ordet Konunglev. Se Kofod Anchers samlede juridiske Skrifter 1 Deel p. 456.

[3]) Se det Kiøbhvn. lærde Selsk. Skrifter 10 D. p. 114.

[4]) Lang. vil dog, at der skal have været Forskiel paa

der tilhørte Staten, og Kongen allene havde Nytten og Brugen af. Men denne, saa betydelig den havde været i de ældste og i de ældre Tider, saameget tabte den sig nu i dette Tidsrum, da Rigets Adel paastod sig berettiget at dele Nytten og Brugen med Kongen, som nu maatte bortforlehne mod en ubetydelig Afgift sit Krongods, hvilket derimod Kongerne i de foregaaende Perioder havde havt under deres umiddelbare Bestyrelse, ja vel ikke engang maatte bortforlehne. Som det gik med Kongernes Krongods, saaledes og med deres patrimonial eller Arvegodtser, dem Kongen ansaaes at eie som privat Mand, og som derfor efter hans Død gik til Deling mellem alle hans Børn, da derimod Krongodtset allene tilfaldt den, der blev Konge. Saa betydelige som Krongodtserne tilforn vare, saa faa have vist og fra Arrilds Tid de ordentlige Skatter været, da Kongerne maatte lade sig nøie med Indkomsterne af sine Jorde, og disse vel efter Tidernes Beskaffenhed kunde slaae fuldkommen til, anstændig at underholde Kongen og hans Huus. Tolden undtagen — thi den er vist ældgammel — skulle jeg der-

---

prædia coronæ s. regni og Konnunglef, men Suhm er ham — mig synes med Grund — imod cfr Scrip. Rer. Dan. VII p. 562 (21).

for snart tvivle paa, at der i de ældste Tider og maaskee lige til Valdemar den første, have været ordentlige eller aarlig reglerede Skatter i Fredstid. Skulle man herimod ville indvende mig, at der dog fra hine Tider findes Spor til en eller anden Jordafgift, der til Kongen eller Staten erlagtes saa i Stæderne, som paa Landet af den blotte Bondejord, da svarer jeg, at den Skat eller Afgift maaskee reiser sig fra, at det indtagne Stykke Jord enten især var tilforn en Alminning eller i Almindelighed af de Eiendomme, der efter den gamle Grundsætning, at det ingen Mand eier, hører Kongen til [1]), havde tilhørt Kongen. En saadan Skat eller Afgift har uden Tvivl den været, som i Kjøbstæderne svaredes af hver Fjerdingjord [2]). Det samme tør vel og være Oprindelsen til den i vor Middelalders Historie saa bekjendte Guldkornsskat [3]), eller, som jeg troer er det samme Plovskat. Thi saameget Misnøie denne Skat end foraarsagede i denne Periode, saa den gav en Konge Ögenavn [4]), stødte og, da Erik Menved paalagte den [5]), og

---

[1]) Anchers Lehnsret p. 79 og de af ham anførte Lovsteder og Skribenter.

[2]) Hvitfeld i Abels Hist. p. 209.

[3]) Om denne Skat se Gram ad Meurs. coll. 471 (x).

[4]) Hvitfeld Erik Plovp. Hist. p. 191—192.

[5]) Hvitfeld Erik Menveds Hist. p. 254—276.

ligeledes da den fordredes af Christoffer den Anden[1]), mod hvis Haandfæstning det desforuden stred, saa er det dog unægteligt, som og vor store lovkyndige Oldgrandsker har viist[2]), at Skatten eller Afgiften er langt ældre, end fra dette Tiderum. Hvad der stødte og giorde Plovskatten saa forhadt, var nok mindre selve Skatten, end at Kongerne nu, da Adelen havde faaet sig forlehnet med Kronens det bedste Gods, forhøiede Plovskatten over hvad man i gamle Tider havde været vandt at svare, vel og, at de nu fordrede denne Skat af alle Jorde uden Undtagelse. Som i de ældre Tider, saa endnu vare Vrag, Dannefæ, alle fyrgetyve Marks Sager og øvrige Sagefald, saavel i Kiøbstæderne som paa Landet vist vigtige kongelige Indkomster, men og med dem gik det, som med Rigets øvrige Indkomster, der alle bleve et Rov for Rigets Adel. Thi snart i hvert og et Aar af denne Periodes Historie finde vi Exempler paa, hvorledes disse Kongeintægter bortforlehnedes nu til de geistlige nu til de verslige Rigsmagnater[3]). Da iøvrigt

[1]) Hvitfeld Christoff. 2 Hist. p. 529.

[2]) Om Plovskatten fortiener at eftersees det XIII Kap, i Lovhist. med Schlegels lærde Noter.

[3]) Hvitfeld i Christoffer den 1stes Hist. p. 362. Erik Menv. Hist. p. 177. Christoffer den Andens Hist. p. 356.

disse Indkomster ere ældre, end denne Periode, saa er det og uden for vort Formaal, at tale om deres Oprindelse. Som en kongelig Indkomst kan og regnes Jagten og den som en Følge heraf tilforn omtalte Ret Kongen — som det synes — havde til at paastaae at Landbeboerne skulde holde ham hans Jagthunde og Heste [1]). End-nu havde og Kongerne Ret til Hoveri af Bønderne hvorom Hvitfeld taler paa flere Steder især i Valdemar Christoffersens Kronike [2]), og hvilken Afgift, denne drivtige Regent ogsaa synes nøiere at have regleret [3]), saaledes at den ikke skulle blive Bonden til Tynge, og Bonden forledet af de Store heraf tage Anledning — hvilket ofte var skeet — til Oprør. Uden Tvivl har i de ældste Tider ingen andre Skatter fundet Sted end Hoveri. Til et Slags Hoverie kan regnes Giæsteri, der bestod i, at enhver var forbunden at giæste Kongen og hans Følge, naar han reiste om i Landet for at pleie Retten. Uleiligheden, der var ved denne Beværtning, som ved flere saadanne personlige Tienester, har man vel derfor med Tiden søgt at afkiøbe sig ved en aarlig Afgift. Hvad derfor giælder om Giesteri [4]), gielder vel

[1]) Hvitfeld Erik Glip. Hist. p. 373.
[2]) Pag. 521—524—529.
[3]) Lovhistorien T. II p. 148.
[4]) Suhm i sin Hist. af Danm. T. 5 p. 416 mentre

om ofte Hoveri, at det nemlig foranledigede, og med Tiden forandredes til Skatter[1]. End høre og til de kongelige Indkomster de flere Paalæg, som de Handlende maatte udrede, og snart forekomme under det almindelige Navn Told, snart kaldes Hafngjæld, Saltgjæld, Stafngjæld[2]. I denne Periode[3], ligesom tilforn finge og Kongerne ved overordentlige Tilfælde, f. Ex. Korstogene, Deel i de geistlige Tiender. Oftest skedte det vel med Pavens Forlov, ofte toge vel og Kongerne sig den selv til et eller andet Brug, der ikke havde nogen Forbindelse med Religionen eller Kirken[4]. Dog naar i denne Periodes Historie tales om Tiender, da maae ved samme ikke altid forstaaes de geistlige eller Kirkens Tiender. Saaledes naar Christoffer den anden[5]) siges, at have

---

at just Gjæsterie har foranlediget de kongelige Skatters Opkomst.

1) Videre om Gjæster — servitutes noctium, som det kaldes i Valdemars Jordebog — se Lang. Script. T. VII p. 561 (17). Tellrup Danm. og Norges Krigsdrm. p. 166 og ff. Ostersens Glossar p. 333.

2) Hvitfeld i Erik Menveds Historie p. 224 — 225 Lovhist. II T. 551. 554.

3) Hvitfeld Erik Plovp. Hist. p. 197.

4) Hvitfeld siger om Erik Glipping p. 374 at i hans Tid bleff oc Tiender fraruent Kirikerne til Krigsbrug.

5) Hvitfeld i denne Konges Kron. p. 31.

paalagt Adelen eller dog egenmægtig villdet paalægge den en tiende Deel af deres Indkomme til Skat, saa var dette en verdslig, Kirkens Indkomster ganske uvedkommende, Tiendeafgift. Som jeg troer var den Tiende, der omtales hos vor Lovhistoriker, under Valdemar Christoffersen af samme Slags, thi jeg indseer ellers ikke hvorledes i de Tider Kongen kunde, Kirkens Tiende angaaende, gjøre nogen saadan Desposition som der ommældes [1]). Saa de overordentlige som ordentlige Skatter, og vel alle Afgifter betaltes endnu oftest in natura med Korn, Kvæg, Fisk, Flæsk, Smør o. s. v. Saaledes fortæller Hvitfeld, at Christoffer den Anden lod paalægge en Skat og fik en Mark Sølv af hver Plov eller Vare derfor i Flesk og Smør [2]). Paa det samme findes flere Beviser i Valdemar Christoffersens Historie [3]). Iøvrigt som de ordentlige Skatter vare fra Arrilds Tid heel faa, og dertil bestemte nøie hvilke og hvormeget de skulde være, saa kan altsaa ikke blive Spørgsmaal om deres

---

[1]) Ancher i 1 Deel af sin Lovhist. p. 148 taler efter Hvitfeld om en Herredag, paa hvilken Valdemar bød, at foruden Tiende af hvert Fæ og Kvæghoved skulle gives 6 Grotter til to Terminer.

[2]) Hvitfeld p. 323.

[3]) Hvitfeld p. 418, 529 og fl.

Paalæg. De overordentlige derimod fastsattes, naar Nødvendigheden det fordrede, og, som det synes, i Begyndelsen af denne Periode egenmægtig af Kongerne selv, der siden første Valdemar heri havde tiltaget dem større Magt end før, da det tilkom Folket hertil i det mindste at give sit Samtykke, men hvilket Valdemar den første ganske havde efterladt, ladende sig nøie med de Stores Samtykke. Disse glemte ikke heller siden i denne Periode at benytte sig af denne erhvervede Rettighed, til at indskrænke Kongemagten, og tiltrække sig Eneretten at paalægge Skatter, ved at klage over, at Kongen misbrugte sin Ret, hvortil han næsten var nødt, da de fleste faste kongelige Indkomster vare ved Forlehninger komne i deres Værge[x]) Selv den uden tvivl ligesaa vigtige som ældgamle Kongelige Indkomst, i hvis Følge Kongen havde Forkjøbsret til de Varer, som fra fremmede Steder ankom i danske Havne, blev nu med Lehns Aristokratiets Tiltagelse og Kongemagtens Aftagelse en meget mindre vigtig Indtægt, end den havde været tilforn. Thi deels blev nu denne Forkjøbsret indbegrebet under de Rettigheder Lehnsmændene med Lehnene fik, og ofte siden altsaa meget misbrugte, hvorpaa især Strelov i sin gullandske Krønike

---

[x]) Hvitfeld Erik Menv. Hist. p. 254 275.

anfører Beviser, deels maatte nu og de svage Konger imod liden eller ingen Godtgjørelse afstaae denne ældgamle Danerkongens Indkomst til de mægtige Hansestedisske Handlende[1]).

Krigsmagten.

I Krigsvæsenet foregik i denne Periode en Hovedforandring ved det at Ledingspligten, fra at have været personlig, blev reel og nu kun skyldtes Kongen middelbar eller inderekte[2]). Allerede under[3]) de to første Valdemarer, og vel før, brugtes stundom Leietropper; men i dette Tiderum synes de dog fornemmelig at være komne saameget i Brug, at det ældgamle Opbud næsten glemtes, og Fortidens stolte Havnelægdsindretning forfaldt. Blandt flere de Klager, som Hvitfeld anfører, der førtes over Christoffer den førstes Regiering, var og den, at udi Krig

---

[1]) Suhms Hist. af Danm. 11te Deel p. 79.

[2]) Herom maae eftersees den 30te og følgende §. i det 1ste Kap. af Rosenstand Goiskes lærde Indledning til Krigsretten for den danske Landmagt. Dette hele Kap. der indeholder vor danske Armees Historie, fortiener overalt Fædrenelandets Historiegrandskers Opmærksomhed.

[3]) Suhms Hist. af Danm. 7de T. p. p. 32 — 59 — 141 — 142.

nu begyndtes efter tydsk Viis, at bruges fremmet Folk for Besoldning. Dog — som sagt, Brugen er ældre[1]). Den blev her, som i andre Lande, en Følge af Lehnsvæsenet. Lidet kunde Kongerne i denne Tid forlade sig paa sine utro Lehnsmænd, og de Tropper disse fandt for godt at sende ham. Ja som Lehnsvæsenet tiltog, og Lehnsmændene voxte Kongen over Hovedet, bleve disse endog uvillige til af deres indehavende Lehne og Godtser at stille de skyldige Soldater. De torde endog med Tiden nægte det, og ganske fritage sig for denne i Oldtiden paa al Jordegods hæftende Pligt. Jacob Erlandsens i Aaret 1254 Kjøbenhavn givne Stadret er herpaa et Beviis. Thi ved denne fritages Borgerne at fare i Leding til Skibs eller Hest, væbnet, naar det kun ikke gielder om at forsvare Biskopsædet[2]). Lidet kunde og i de Tider en Konge være tjent med Lehnstropper, naar hans mægtige Vasaller ikke bifaldt Krigen, men ofte endog aa-

---

1) Allerede om den første Regent i dette Tiderum beretter Hvitfeld, at han brugte Leietropper p. 174.

2) Nullus inhabitantium Höpmannæhafn tenebitur ad aliqvam expeditionem faciendam in navibus eqvis, aut in armis, nisi ad defendendum bona Episcopalia, cfr. Diplom. Arnæ. Magn. udivne af Thorkelin Tom. Prim. p. 198.

henbar tage det modsatte Parti. Erik Menveds Tog til Sverrig er derpaa et Exempel. Her var det unægtelig de tydske Leietropper, som reddede Kongen fra at blive fangen, da derimod de danske Soldater forlode ham [1]). Dog var endnu det gamle Opbud ikke heller gandske gaaen af Brug. Saaledes tales under Christoffer den Første om Straf for dem, der ikke mødte ved Udbud [2]). Ogsaa tales om, hvorledes denne Konges Enkedronning Margarete i sin Søns Umyndighed lod ved Fyrst Jarimars fiendtlige Indfald i Sielland opbyde Mand af Huse, og at hun — denne brave Dronning — fik mange samlede, kan deraf sluttes, at ti tusende Bønder skal være slagne [3]). Valdemar Christoffersen, uagtet han meget betiente sig af Leietropper, især fra Bayren og Brandenborg, for hvis Skyld han engang maatte tage en Kalk og Disk af hver Kirke, til at betale dem med, saa giorde han sig desuagtet dog megen Umage, for igien at bringe det gamle Udbud i Opkomst [4]). Ei mindre end

---

[1]) cfr. Pet. Olai Ann. apud Laug. Script. Rer. Dan. p. 126, og Hvitfeld i Erik Menveds Kronike p. 99.

[2]) Hvitfeld p. 263.

[3]) L. c. Erik Glippings Kronike p. 289.

[4]) See Hvitfeld og Gram. l. l. c. c.

for Landmagt, forfaldt og i denne Periode vor Marine. Aarsagen hertil var, at de til Flaadens Udrustninger indrettede Styreshavne, forvandskedes mellem Adelen, som Gram smukt har udført i sin lærde Afhandling om Ordet Herremand [1]). Allerede i Aaret 1248 maatte vor Flaade vige for den lybske [2]). Intet Under derfor; at Erik Glipping tog til Takke med 30 Skibe, de fra de slaviske Steder mod de, Danmarks Forbundne foruroligende, norske Søerøvere [3]). Med alt dette finde vi dog og hele denne Periode igiennem flere Spor til, at just ikke alle vore Styreshavne endnu kan være forfaldne. Saaledes vare de Erik Plovpennings Krigsfolk, der forlode ham paa Toget til Lybek, da Fetalien var forkortet; vist Udbud fra Styreshavne [4]), ligeledes de Abels Krigsfolk, Eiderstæderne sloge [5]). Ogsaa tales om Skibsreder i Stridigheder mellem Christoffer den Første og Erkebispen [6]). End under Christoffer den Anden sees og, at Havne-

---

[1]) See især p. 279 til 281 i 2 Deel af det Kbh. lærde Selsk. Skrifter.

[2]) Suhms Hist. af Dan. 10 T. p. 103.

[3]) See Hvitfeld i denne Konges Kron. p. 362.

[4]) L. c. p. 179.

[5]) L. c. p. 224.

[6]) L. c. p. 263.

kjenesten endnu har været i Brug, da Kongen ved Belehningen af andre Regalia udtrykkelig har forbeholdt sig dette Regale [1]). Fæstningerne vare endnu den Tid, som Hvitfeld siger, kun Skandser og Voldsteder, forvarede med Graver [2]). Efter den Tids Indsigter i Fortifikationen vurderedes en Fæstnings Styrke efter sin Mængde af Taarne og Volde, hvorfra man med Sikkerhed kunde forurolige den sig nærmende Fiende. Til Styrke for Hovedmuren opførtes en Udenmuur mellem hvilken og hiin fyldtes Jord, for at svække Stenkastenes Virkning [3]). En af Rigets de bedste Fæstninger i denne Periode, og en Skræk for Hansestæderne, ansaaes Vordingborg Slot for at være. I Begyndelsen af denne Periode maatte ingen Rigets Magnat uden Kongens Minde anlægge nogen Fæstning; thi at Erkebisp Jacob Erlandsen dog gjorde det, var en af de flere Kongens grundede Beskyldninger, som førtes mod denne trodsige Prælat, der snart var for Danmark og Christoffer hvad Thomas Becket havde været for Engeland og dets anden Hendrik [4]).

---

1) L. c. p. 325.
2) Erik Olup. Kron. p. 225.
3) Om Ribe Slots gamle Fortifikation, eller som det i Oldtiden kaldtes Kosborg, see Terpag. Rip. Cimb. Sect. II. cap. 1.
4) Hvitfeld i Christoffer den 1 Kron. 255. 274.

Siden, da Haandfæstningerne komme i Brug, blev endog den kongelige Ret heri saameget indskrænket, at Kongen selv paalagdes at sløife en Deel sine Fæstninger, og kun beholdt saamange, som hans Adel vilde unde ham, som da ikke bleve flere, end hine Aristokrater kunde overse. Men just mod dette Tiderums Slutning gjordes i Taktiken en Opdagelse, eller maaskee rigtigere, begyndte man at afbenytte sig en vel langt ældre Opfindelse, nemlig Krudtet, hvis Brug i Krig forandrede det hele Krigsvæsen, og ved samme den hele Statsforfatning saa betydelig, som den følgende Tids Historie viser, og som jeg ikke troer nogen Opdagelse næst Bogtrykkerkonsten har virket [1]). Thi den i denne Periode endnu stundum brugte Svinehovedsorden i Feldtslagene [2]) kunde nu ikke længer bruges; vore gamle danske Øxer, Gaflokker og andet slags Spyde og Geværer bleve ligeledes ubrugelige [3]), kort den hele Maade at føre Krig paa blev nu ganske anderledes, end hvad den havde været før.

[1]) See om Krudtets Opfindelse i Grams lærde Afhandling i 1ste Deel af Videnskabernes Selskabs Skrifter især p. p. 215, 237, 242, 244, 251, 254.

[2]) Suhms Hist. af Danm. T. 10de p. 621.

[3]) Kong Erik Glippings Sværd var tre Fingre bredt og 7 Qvarteer langt med et Kryds paa Fæstet og en fin Messingknap l. c. p. 947. Det undrer mig at Hr. Professor Finn Magnussen i sine Forelæsninger over den nordiske Archæologie har overseet dette Kunststykke!!!

Bidrag

til

den danske Musiks Historie.

Indhold.

Indledning.

Ved at træffe paa et Hjelmstiernes Brev til Langebek, hvori Korrespondenten forlanger nogen Efterretning om Musikens Oprindelse hos os [1]), foranlediges disse ufuldkomne Samlinger. Thi kun ufuldkomne maae de være, da Samleren er aldeles ikke Musiker, og vore Annalister og Historieskrivere anføre meget lidet om Musikens Forfatning hos os i de ældre Tider, saa endog kun et lidet Bidrag til Kundskab herom har Værd, som Nyerup siger i sin danske Digtekunsts Historie [2]). Thi vi have ei et saa kosteligt Værk om vor Musiks Historie som Engelænderne [3]), ja end

[1]) Brevet er dateret: Cancelliet den 9de Novbr. 1752 og findes i Nyerups Langebekiana Side 3. Skade at man ikke har Langebeks Svar, men rimeligt har han svaret mundtlig.

[2]) II. S. 22.

[3]) John Hawkier general History of the Science and Preice of Musik i 5 Quartbind.

ikke saa meget herom som vore Naboer de Svenske[1]). Da derfor ingen endnu, i det mindste offentlig har tilfredsstillet Hielmstiernes Nysgierrighed, tør disse Samlinger vorde velkomne. I hvor ufuldstændige de end blive, har jeg samlet Saameget, at jeg tør love Læseren en Deel mere, end han finder i Prolegomena til Johannis Michaelis Corvini[2]) Heptachordum Danicum,

---

[1]) Se Hülphet om Musik og Instrumenter, og om Orgelværker i Sverrig. Vesteraar 1773.

[2]) Saa kaldte han sig efter den Tids Brug at oversætte sine Navne paa Latin. Hans egentlige danske Navn er Hans Mikelsen Rafn eller Ravn; thi Worm i sit lærde Lexicon 2den Deel S. 238 skriver hans Navn med f, Giessing derimod i sin Jubellæres 3 D. S. 303 med v, og et af Delene, men hvilket veed jeg ikke, kan kun være rigtig, da Rafn og Ravn ere to forskiellige Familier, at jeg skal tale (i Adelsproget) som kun tillægger Adelige Familier; og jeg veed ikke om hos os har været nogle Familier af det Tilnavn Rafn eller Ravn; I det mindste finder jeg ingen i det Heraldiske Selskabs Adelslexicon uden en Rafnsberg, hvor Rafn skrives med f. Hos Giessing l. c., vil man ellers finde at denne Corvinius er een i vore lærde Skolers Historie ikke uvigtig Mand. Hans Heptachordum røber en lærd Mand, hvis Concilium de Scholis bene constituendis, med den grundlærde Bisp Brochmans Betænkninger derover, tør vel fortiene nogen Opmærksomhed endnu i vore Tider.

det eneste Sted jeg veed, hvor man om Musiken hos os i de ældre Tider finder nogen skiønt kort Underretning [1]).

Vi inddele vor gamle Musiks Historie i tre Tidsrum. Det første forbeholdes Oldtiden. Det andet Middelalderen, eller Tiden fra Christi Læres Antagelse i Norden til Luthers Reformation. Og endelig det tredie Tidsrum fra Reformationen til Frederik den Tredies Tid.

Oldtidens Musiksmag.

Som hos vore Brødre Germanerne, saa hos vore nordiske Oldfædre var Sang den allerældste Musik. Om hine fortæller Tacitus, hvorledes i deres Krigssange henfarne Helte bleve erindrede og lovsjungne. Saa fortæller han og, at selv deres Krigsmusik var Sang, af hvis Tone man kunde spaa det forestaaende Slags Udfald, da Tonen synes mindre at være Ord og Lyd, end en Tapperheds Sammenstem [2]). Denne Tacituses Beretning har jeg, i en Anmærkning til min for mange Aar siden udgivne Oversættelse af hans kostelige Skrift om Germanien, forklaret

[1]) Thaarup nævner ham og i sin Veiledning til det danske Monarkies Statistik S. 697.

[2]) C. C. Tacitus de morib. Germ. Cap. 3.

saaledes: Enhver Trup eller Brigade i Armeen har venteligen sjungen Visen i den Tone, der var passende til Slagets Stilling paa den Kant. denne Brigade sang; med en munter Tone altsaa, naar Brigaden stod sig godt, men af en hylende Tone i modsat Fald. Og det nu saaledes let har kundet truffen, at det ene Fløi var uheldig, og derfor sang af en hylende Tone, naar derimod det andet Fløi, som det gik bedre, sang af en munter Tone, saa vil Tacitus vel sige, at dette Fløi ved sin muntre Sang ofte opmuntrede det andet skjøndt mindre heldige Fløi, som herved tog Mod til sig, saa det og seirede¹). Overalt maae vi, som flere Nationer, søge vor ældste Historie i Oldtidens Sange²). Ja som det synes have endog nogle Nordiske, Sprogets Haarhed uagtet, været saa fortrinlige Sangere, at de have kundet lært de Engelske en kunstigere og blødere Sang, end disse før kjendte. I det mindste vil Sylvester Giraldus, en engelsk Topograph fra det 12te Sekel, at de Danske og Norske have forbedret de nordlige Engellænderes Sang, naar han om Indbyggerne i Wales fortæller, som jeg for sin Synderligheds Skyld, og den Underretning vi heraf faae om Oldfædrenes

---

¹) Se min danske Oversættelse S. 13. Anm. 3.

²) Barthol. Antiq. Dan. L. I. c. X. p. 151.

Sang, her vil anføre: Udi Sang give de ei Toner fra sig ensformig, som andre, men mangeformig, og sjunge Viser paa mange Maader og med mange Melodier, saa at man i en heel Samling af Sangere, som brugeligt er hos dette Folk, hører ligesaa mange Vers og forskjellige Stemmer, som der ere Hoveder, men som dog forene Overensstemmelsen og den organiske Melodie til en under den behagelige og bløde B. Mol. Udi den største Deel af Britaniens nordre Parter, ovenfor Humber og Engellænderne inden for Grændserne af York, der sjunge de og paa samme Maade, og betjene sig af den symfoniske Harmoni, dog allene med Forskjæl af tvende Toner og med Forandringer i Modulationen, saa at den ene brummer lavt (Bassen), og den anden behager og smigrer høit (Discanten); og begge Folk have erhvervet sig denne Besynderlighed, ei alene ved Kunst, men endog ved en lang Øvelse, saa at den derved er bleven som til en Natur, og har den giort saadan Fremgang hos begge, og slaaet saa dybe Rødder, saa at den pleier paa det bledeste at fremtvinge alting mangeformig, og aldrig simpelt i de lave Toner, og i det mindste dobbeltformigt i de høiere Toner. Men hvad som er meest forundringsværdigt, saa iagttage Drenge, ja næsten Børn samme Modulasion, naar de udbryde fra Graad til Sang. Men da ikke alle Engellænderne, og allene de nord-

lige, bruge saadan Stemmernes Modulasion, saa troer jeg de have lært denne Sangens Egenskab, saavelsom Overeensstemmelsen i Sproget, af de Danske og Norske, som jevnligen pleiede at indtage de Dele af Øen, og længe at besidde dem [1]). Hawkins søger og Oprindelsen til Vallisernes fortrinlige Vokalmusik i deres Naboeskab med Skotlænderne, men Beviiset af Jacob den Første, om han ellers mener den Jakob, som tillige blev Konge i Engelland, forekommer mig vel ungt [2]). Alle Oldtidens Vers kunde derfor siunges, og den Tids Poeter vare nok altid tillige Musikkyndige, en Egenskab der og synes at ligge i Poeternes gamle nordiske Navn, Skald eller Skiald [3]). Selv Oldtidens Fruentimre ere bekiendte af deres end de barske Helte fortryllende Sang [4]), og kaldtes saadanne musikalske Skiønne Skjaldmøer, som ikke maae blandes med Skioldmøer [5]). Af en saadan Skjaldmøes henrykkende

---

1) Suhms Hist. af Danm. P. 4 S. 561 og 562.

2) Se 4de Bind i foranførte hans Historie om Musiken.

3) Schaldere vocabant a Skald quod sonum rithmicum et harmoniam musicalem notat, siger Oluf Worm i sin Monum. Dan. L. I. c. sext. P. 9.

4) Se Engelstoft om Qvindekiønnets Kaar hos Skandinaverne S. 82.

5) Stephani Not ad Saxon. Grammat.

Sang lod en Norges Konge sig indtage til Forlibelse i Sangerinden[1]). Bekiendte ere og blandt Oldtidens Sange især deres Nidviser, som ligeledes altid bleve siungne[2]), og i de gamle Love forbydes under Benævnelse af Tüngrind[3]).

Men foruden Sang havde og Oldtiden sin Instrumentalmusik, der ofte anbragtes med Sangen. Saaledes havde den svenske Konge Oluf Skotkonnung Taffelmusik af Harper, Giger, og Sang[4]). Erik Jarl i Rogaland opvartede K. Harald Haarfager, som spiste hos ham med mangehaande Instrumenters Lyd. Paa hans Harpe var Strænge af baade Guld og Sølv[5]). Saa taler og Snorre om en Slags Oltidens Musik, saa kaldet Krigsblæst, maaskee et Slags Vaabenbrag eller Sammenstød med Vaabnene[6]). Sjøborg vil at først blæsende Instrumenter kom i Brug, og saa siden Strængespil og Trommen[7]). Oldtidens Instrumentalmusik synes ellers at kun

[1]) Clausens Oversættelse af Snorre S. 451.
[2]) Snorre i Clausens Oversættelse p. 451.
[3]) Bartholin Antiq. Dan. p. 103.
[4]) Snorre S. 56.
[5]) Se 3die Cap. i Thorgrim Prúdes Saga.
[6]) Snorre i Schønings Udg. T. II. p. 80.
[7]) Indledning til Kundskab af Fædrenelandets Antiq. p. 57 ff.

ne inddeles i Feldtmusikken, og den som brugtes hiemme ved de selskabelige Fornøielser. Til hiin har nok især hørt foromtalte Krigsblæst, Herluder, Bassuner, Pauker, Trompeter, og Trommeter eller Trommer [1]). Saa forekommer og et Sted hos Saxe et blæsende Instrument, som kaldes en Søefløite, fordi den rimelig især brugtes til Søes [2]). Harper, Giger, Langleg, Skærire, Hakkebræt og Lire [3]) have nok været de Instrumenter, som brugtes ved Gilder og Forlystelser i Fred [4]). Alle Oldtidens musikalske Instrumentister havde Hugeik ved sit Hof, af Harper, Giger og Fidler [5]). Harper og Harpeleg har været flux brugelige hos de Gamle siger *Peter Syv* [6]), og Oldtidens Mindesmærker stadfæste det. En Sigurd berømmes fra Oldtiden især som en fortrinlig Harpespiller [7]). Norges første eneværldige Konge Harald Haarfager skal have besiddet megen Færdighed i at slaae paa

---

[1]) Hervarars Saga S. 220 og Biolinters Saga S. 15.
[2]) P. 283 i Verdelins Oversættelse.
[3]) Liren tillægges de gamle Germaner af Amianus Marselinde.
[4]) Stephani Not. ad Saxon. p. 86 Num. 27.
[5]) Snorre i Schønnings Udg. I. p. 30.
[6]) I Kæmpeviserne p. 562 og 641.
[7]) Wilkins Saga S. 47.

Harpe[1]). Oldtidens Harper forfærdigedes af Kobber, og skal en saadan være fundet ved Bergen i Norge[2]). Hother især roses af Saxe, vendelig efter et gammelt Sagn, for Færdighed baade paa Harpe, Hakkebræt og flere Slags Strengeleg; hvis Toner han behændigen vidste at læmpe efter som han i Tilhørerne vilde vække Glæde eller Sorg, eller enhver anden Affekt[3]). Oldtidens Giger vare nok et Slags Fløiter, vel ikke stort bedre end vore nuværende Børnefløiter, eller maaskee vore Sækkepiber. Langeleg er et Slags Strengeleg, hvis simple Konstruktion røber dets Ælde, og skal det endnu i Norge bruges meget, især af Fruentimre, som kalde det Langspil[4]). Ogsaa paa Island er det endnu meget i Brug. Overalt er baade paa Island og i Norge Oldtidens musikalske Instrumenter nok endnu gængse mellem Almuen[5]). Langeleg beskri-

---

1) Schöning Norg. Hist. 2 D. S. 290.

2) Se Bringstrup og Sigersteds Sognes Beskrivelse S. 156 og 157.

3) "Ad qvoscuque volebat motus variis modorum generibus humanos impellebat affectus gaudio, moestitia, miseratione, vel odio, mortulis afficere noverat", siger Saxo Lib. III. pag. 39 om ham.

4) Se Leems Beskrivelse om Finmarkens Lapper p. 461.

5) Danske Literaturtidende for 1812, p. 165.

ves som en huul lang Kasse med nogle Messingstrænge, hvorpaa spilles med en Træepind. Tonerne forandres, ved at lade Fingeren gaae frem og tilbage paa den forreste Stræng [1]). Lurer og Langelur kalder et gammelt blæsende Instrument, som endnu i Norge bruges deels til Lyst deels af Pigerne som vogte Qvæg, for sær i Finmarken at skrække Bjørnene [2]). Den bestaaer af tvende Træstykker fast omvikkede med Bast, er omtrent en Alen lang, smal i den ene men vid som en Basune i den anden Ende [3]). Fiolin er udentvivl og gammel, siden den norske Almue troer at Fossegrimen, det er en Aand, som opholder sig i Fossene, har lært Menneskene at spille paa dette Instrument [4]). Pontoppidan vidner, at den er den norske Bondes meest yndte Instrument, der paa nogle Steder bruges heel utidig [5]) endog i Liigstuen hvor Spillemanden sidder hele Dage igjennem ovenpaa Liigkisten og spiller bestandig. Føres Liiget til Kirken paa en

---

1) Pontoppidan Norg. Naturhist. II. p. 395.
2) Leem om Finmarken p. 461.
3) Leem l. c.
4) Leem p. 236 fl.
5) Nei ikke saa utidig. Herodot i sin Histories 5te Bog fortæller noget lignende om Trauerne et tracisk Folk, der med Glædesskrig fødte til Jorden deres Døde.

Baad, saa beholder Spillemanden dog sit Sæde paa Kisten i Baaden, og vedbliver sit Spil til Liget kommer i Graven[1]). Er Skærre ikke Saxos Sistrum, der da bliver det samme som Harpe, saa veed jeg ikke, hvad det er. Hakkebret og Lire ere endnu bekændte Instrumenter. At man ellers og har skiælnet mellem de bløde og haarde musikalske Instrumenter, seer man af Anekdoten om Stærkodder, som ikke kunde fordrage Lyden af de bløde Instrumenter[2]). End synes det og, som man har havt forskiellig Musik til forskiellige Danse[3]). Ja kunde man lide paa Beretningerne fra Oldtiden, saa har man end ikke manglet Compositører, thi om en Gester fortælles: at han kunde slaae baade Gunnars Slag og Gudrunnas kunstlige Greb[4]). Naar ellers Dalin og flere Svenske Antiqvarer[5]), af de gamle Svenske Love[6]) vil bevise, at deres Hedenolds-

[1]) Norges Naturhist. p. 396 og 452.

[2]) Saxe S. 320.

[3]) Bring Monum. Scanersia 1 Not. 10 P. 206.

[4]) Se Bref om vore Forfædres Matlagning. I Almänna Tidningar för 1778 coll. 240.

[5]) Dalins svenske Hist. den tydske Oversættelse 1 D. S. 217. Stiernhoeck de jure Sveon. Goth. P. 165 og 359. Loccenii Antiq. Sveo. Goth. P. 400 Stiernmans Tal om Lårda Vettensk. Tilstand i Sverika S. 14 og 15.

[6]) Ost-gota Lagen Drapa balkar 18 Pl. — Vestgota Lagen. — Barde-Balk 7 Pl.

fædre ikke skulle have habt Godhed og Følelse for Musiken, fordi disse Love vise en Ringeagt mod Musikantere, da troer jeg dette Beviis brister. Thi uden Tvivl skrive disse Love sig ikke fra Hedenolden, men fra Tiden efterat Kristendommen var antaget. Rimelig har blandt flere hedenske Levninger været mange Odinske eller hedenske Viser og festlige Sange, dem Omløbere endnu mellem Almuen søgte at holde i Erindring imod den kristne Geistligheds Ønske. Geistligheden har derfor ikke vidst paa anden Maade at faae dem udryddede, end ved at bringe disse Spillemænd og Omløbere af Musikantere i Foragt *). Thi at saadanne Omløbere da, *som nu*, har fundet Sted vil vi faae at see under Samlingerne til

Middelalderens Musik.

Instrumentalmusikens Indførelse i den *kristelige* Gudstjeneste regnes fra Midten *af det* 4de Sekul. Ambrosius — Augustin, Makrobius — og Capella gjorde sig især fortjente af den kirkelige Musik. Man skrev nu og om den, og er især Boetius de Musica mærkelig. Ham nærmest kommer Kassiodor. Pave Gregor saa kaldet den Store

---

*) See Sibergs Nord. Antiq. p. 69.

Fortienester af Kirkemusiken ere især udmærkede. Den store Keiser Karl tog sig og af den kirkelige Musik, hvori og siden om flere Skribenter, især Amalarius, Fortunatus, og Isidor Biskop i Sevilla[1]). Ogsaa hos os fik Musikken, som de øvrige Kunster og Videnskaber, et blidere Udseende. Meget bidroge den kristelige Gudstienestes i Ørene faldende melodiske Sange, til hos vore barbariske Hedenoldsfædre at skaffe Kristuslæren Indpas[2]). Vi have herpaa et Exempel i den før sin Oplærelse af Engellands kristne Geistlige i meget barbarisk sindede Knud den Store. Efter en Beretning som findes i Krøniken af Ely, skal denne Monark med sin Emma engang have reist forbi Ely Kloster, just som Munkene her holdt Messe; Kongen blev af den liflige Sang og Musik han kunde høre, saa henrykket, at han ikke allene stemte i med og befoel sine Folk det samme, men og selv herom digtede en Sang, der siden længe efter blev siungen i Klosteret,

1) Sprengel Geschichte von Engelland 1 Th. p. 335 fl. og p. 299. Schmidt. Gesch. der Deutschen 3 Th. p. 185.

2) Se Suhm om hvorfor den kristne Lære fortrængte Odins p. 194 og 195 Suhmiana eller 16 Deel af Suhms samlede Skrifter.

hvis Privilegier han høitidelig bekræftede over Kirkens Altar, saasnart han var kommen i Land[1]). Paternoster og Kyrie Eleyson bleve nu Krigssange[2]). For de nordiske Skjalders Sange blev nu og Kristendommens eller rettere dens Præsters Dogmer og Mysterier Gienstand. Skjalden Halfred Vandræda digtede saaledes en Sang om Christi Opstandelse[3]). Som bekiendt var og musikalsk Dans længe en vigtig Deel af den katolske Gudstieneste ved Høitiderne[4]). Alligevel synes det af de faa Efterretninger, som haves om Musiken fra Kristendommens første Tid, at Harper, Luder og Strengeleeg endnu længe forbleve Nordens musikalske Instrumenter, baade *i og uden* for Kirken, baade Hiemme og i Feldten[5]).

Da den danske Kirke længe stod under Bremens ærkebispelige Stoel, hvis Prælat, Ærkebisp Herman, allerede i Aaret 1032 havde sørget for Kirkemusikken, og derfor ladet hente Ita-

---

[1]) Suhms og Schønings Forbedringer i den gamle danske og norske Historie p. 112.

[2]) Snorre III. p. 427.

[3]) Suhms Historie af Danm. IV. 125.

[4]) Cahusak von den alten und neuen Tanzkunst, anført af Remer i Abrisz des gesellschaftlichen Lebens in Europa p. 361.

[5]) Suhms Historie af Danm. VII. p. 633 og VIII p. 546.

liens berømte Musiker Guido fra Arezzo [1]), saa formedes vel og vor Kirkemusik efter Bremens [2]). Jeg har dog intet herom fundet optegnet, og ingen vigtig Forandring i vor kirkelige Musik bemærket, før Klokkernes Indførsel. Thi, som jeg paa et andet Sted har erindret [3]), var Klokkernes Brug ikke indskrænket til blot at kalde Folket sammen ved Gudstjenesten, eller til at afmaale Tiden; men den med Mennesket vel bekjendte katolske Geistlighed forstod og af Klokkens høitydelige Lyd at gjøre et til Andagtens og Gudstjenestens Understøttelse end vigtigere Brug. Hvor stor Opsigt her i Danmark Klokkers Indførsel maae have giordt, kan man tænke sig af, at den første Klokker svang sig fra dette i Kirken nu meget subordinerede Trin op til den bispelige Værdighed. Dette fortælles om en Ribe Bisp af Fødsel fra Flanderen [4]), og er Beretningen rigtig, kan man altsaa med Vished regne Klokkers Brug fra noget hen i det 12te Sekel. Men snart skulle jeg tro, at man i det

---

[1]) Schmidt Gesch. der Deutschen 3 Th. p. 185

[2]) Corvini Prolegam. ad Heptachord. Danic. 23 & 25.

[3]) Skandinavisk Museum 1 B. 1 Hefte p. 74, for 1803.

[4]) Chron. Eccl. Ripens hos Langebek S. S. R. R. D. D. VII. 187.

mindste ved de større Kirker har tidligere brugt Klokker, og at Elias's Fortienester altsaa have været mere end en Kirkeringers. Thi naar det paa anførte Sted i Ribe Bispekrønike heder: Factus est primur Ecclesiarum Ministerialis in signis pulsandis; hic enim dies et horas campanarum pulsatione distinxit; saa synes det rimeligt, at Elias har giordt sig fortient af ved Klokkernes daglige Brug, at tilkiendegive Timerne paa Dagen, en Brug af Klokkerne, der vist er yngre end deres gudstienstlige Brug. At hos os ellers Klokkers Brug er sildigere end Kristuslærens Indførsel, troer jeg vore allerfleste Landsbykirker udvise, da man vil finde, at Kirketaarne ere sildigere Tilbygninger. Dog nægter jeg ikke heller, at man brugte Klokker, før man fik Taarne til at hænge dem i, thi imidlertid hialp man sig — som endnu ved flere Kirker især i Lolland — med ved Kirken opførte Klokkehuse af Træe. Desuden have nok de fleste vore Kirketaarne mindre en geistlig end militær Opfindelse, thi, som jeg troer, ere Mængden af disse Taarne opbyggede, for fra dem i Krigstilfælde at kunde have dels Udsigt, dels sikre Fængsler til Krigsfangerne. Nok — hen i det tolvte Sekel var Klokkers Brug vist almindelig heri Danmark. Ved den gamle Kong Niels's ulykkelge Besøg i Slesvig modtoges han med Klokkelyd fra alle

Byens Kirker[1]. Efter Hvitfelds Beretning[2]) skal i Lund en Klokke være støbt af tretten Favnes — som mig synes — utroelige Vidde, thi der skulle en Bygning af fortrinlig Styrke, til at bære en saadan Klokke.

Imidlertid vedblev dog nok længe Sang at være baade i og uden for Kirken den vigtigste Deel af Musiken. Man sagde og derfor om en Præst ikke at han prækede, men at han sang[3]). I det mindste er det om Sangen man træffer paa de fleste musikalske Foranstaltninger, som gjordes i Kirken, og udenfor Kirkemusiken haves heel faae Efterretninger om Musikens Tilstand hos os i Middelalderen. Foranførte Beretning om Kong Niels's Ankomst til Slesvig taler vel og om alle Slags Strengeleeg, hvormed Kongen ligesom med Klokkeklemten modtoges, men uden at benævne videre disse Strengeleg[4]). Tidlig indførtes Davids Salmer i Kirken[5]). Men især gave nok Hymnerne, som til de Helliges Dyrkelse bleve afsjungne, megen Anledning

---

[1]) Suhm Hist. af Danm. V. p. 442.

[2]) Hvitfelds Kron. I Part p. 102 Udg. i 4.

[3]) Se Dansk Selsk. Skripter p. 247 Nr. 9.

[4]) Holberg i Danm. Hist. T. I p. 213 kalder dem blot Piber og Klokker.

[5]) Snorre Norsk Konge Hist. III p. 349.

til Vokalmusikens Forbedring [1]). Thi disse bleve endog under Feldtslagene afsiungne [2]). Overalt var Sang en meget vigtig Deel af Ungdommens Underviisning i Skolerne [3]). Norges Oluf Kyrre lod sig endog som Konge af en engelsk Geistlig heri undervise [4]). Pontoppidan fortæller og om en dansk Mand Truget, der i Norge samlede sig megen baade Riigdom og Agt af sin Underviisning i Sang [5]). Blant flere Knud den Helliges Fortienester af Kirken regnes og den, at han ved Dankirker indsatte Kantorer, hvis Embeder dog endnu kun vare officia, og først længere hen i Tiden ophøiedes til dignitates, det satte deres Besiddere blandt Prælaterne [6]).

Den første der i denne Periode nævnes af Corvin eller Rafn for sine Fortienester af Kirkemusiken er en Asser, som i Aaret 1141 skal have siddet paa Ribe Bispestoel, og i denne Værdighed have beskikket visse Korsangere [7]). Jeg

---

[1]) Pontoppid. Annal. Eccl. Dan I p. 193 hvor en saadan Hymne til hellig Oluf findes.
[2]) Gebhardi Norges Hist. I p. 258.
[3]) Clausens Oversættelse af Snorre p. 593.
[4]) Gebhardi l. c. p. 123.
[5]) Pontoppidan l. c. p. 210.
[6]) Saxon. Hist. Dan. Lib. XII p. 226.
[7]) Corvin. Prolog. ad Hept. Dan. p. 25.

kan dog herom Intet finde enten hos Hvitfeld, Pontoppidan, Suhm eller Andre. Hvitfeld siger endog, at om denne Bisp Intet vides, som er værd at tale om [1]). Udentvivl har Asser og indført den mod Udgangen af det ellevte Sekel af Frank i Lyttich opfundne cantus mensurabilis. Derimod har den bekjendte lundiske Erkebisp Eskild saameget større Fortjenester af vor Musik, som de Indretninger, han i saa Henseende giorde i Lunde Domkirke, vist snart optoges i større eller mindre Forhold af de andre danske Kirker. Thi denne Prælat indsatte i sin Domkirke tolv Cantorer, som med prydelige Stokke i Hænderne skulle især paa Høitidsdagene styre Choret, afsjunge Litaniet, Gradualet, og Halleluja [2]). Af den Islandske Skjald Einar Skulesens Digt at slutte [3]) synes det og, som Kong Svend Grate meget har yndet Musik, ja stundum endog ladet sig regiere af Fiedlere og Pibere [4]), om man ellers heri bør troe hans ikke upartiske Historieskriver. — Thi hvem der læser denne med Opmærksomhed maae tilstaae mig, at Svend Grate hos Saxe vorder en anden Mand

[1]) Cfr. Bispekroniken i 4 p. 55.
[2]) Suhms Hist. af Danm. V p. 626.
[3]) L. c. VI p. 127 hvor Digtet findes.
[4]) Saxon Hist. D. Lib. XIV p. 265.

fra det Dieblik Valdemar og Knud sluttede Venskab og fælleds Sag mod Svend. Men fornemmelig sørgede den af Kirken som Staten høit fortiente Prælat Erkebisp Absalon for den i den udvortes Gudsdyrkelse saer vigtige musikalske Deel af de kirkelige Ceremonier. I Aaret 1188 — eller som nogle ville 1189 [1]) — holdtes derfor under hans ærkebispelige Præsidium et almindeligt Synode til Lund, hvilket, som man af Hvitfelds Beretning seer, især gik ud paa at anordne og indrette for alle danske Kirker en Ensformighed i Sangen [2]). Nu begyndte man og at samle de saakaldte Breviarier, og — som Hvitfeld kalder dem — Farbøger, hvori foreskrives hvad daglig skulle læses og siunges. Absalons Exempel fulgte og hans Lydbiskopper. Saaledes roses den samtidige først Børglum siden Ribe Bisp Orm, eller, som Navnet paa Latin lød, Homerus, fordi, som han overalt tog sig meget af Liturgien, saa især sørgede han for Sangen og den hele Kirkemusik [3]). Hans Eftermand Ole forsynede Ribe Kirke med et Breviarium [4]). Den

[1]) Pontopp. Annal. Eccl. Dan. J. p. 252 og 466.

[2]) Hvitfelds Kronik i 4 1 Part. p. 25.

[3]) Bispekroniken p. 38.

[4]) L. c. hvor Hvitfeld kalder det en Sangbog eller Bønnebog.

samtidige og fortrinlig berømte Biskop i Viborg Gunner, der saameget sørgede for Skoler og de unge Klerkers Underviisning, har vist ikke heller glemt Musiken, men i Fællig med daværende lundiske Erkebisp Erlandsen søgt at afhjelpe denne da vigtige Deel af Skoleunderviisningen[1]). Nu stege og derfor Cantorernes Embede til nogle af de med Hensyn baade til Rang og Indkomster i Kirken vigtigste Poster. Cantorerne ophøiedes til Prælater[2]), og hele Sysler tillagdes dem som Præbender[3]). Som Fortiente af vor Musik anfører og derfor Rasn især dem, der forøgede Cantorraternes Indkomster. Saaledes roses en Bisp Tyge i Aarhuus, fordi han til Cantoratets Opkomst henlagde Annaterne[4]). Omtrent ved denne Tid synes og Orglers Brug at have været ikke ualmindelig[5]), thi i Forbudet mod al Gudstieneste, de mod første Christoffer trodsige Bisper udstædte, finder jeg udtrykke-

[1]) Se Gunners Levnet i Langebeks S. S. R. R. D. D. V p. 576.

[2]) L. c. III p. 269.

[3]) Torpager Rip. Cimbr. p. 154 cap. IX Cantoratu.

[4]) Pontopp. Annal. Eccl. Dan. I p. 591.

[5]) Bring Monum. Scan. II p. 68 Not. 27 hvor dog vel den paaberaabte Disputats de musica sacra alt for sildig sætter Orglers Brug i de nordiske Kirker.

lig Orglers Brug forbudet[1]). Da, som tilforn erindret, Musiken var en vigtig Deel i de Unges Underviisning, saa bør vel og til de i Musiken i dette Tidsrum Fortiente henhøre Guido, Decanus i Lund, som tog sig meget af Skolerne[2]). Ligeledes bør hertil regnes Slesvigs Bisskop Bark-holt, som meget hædrede Cantoratet, men og indskærpede Cantorerne deres Embedspligters Opfyldelse[3]). Om Bispen Ole, der 1320 sad paa Roeskilde Bispesæde, finder jeg og, at han indrettede et Cantorium, som især skulle have Opsyn med Sangen[4]). En lige Indretning skal Erkebisp Esgen have giort, og hans Eftermand Karl siden forbedret, i Lunde Kirke, hvis første Kantor skal have været en Johannes eller Frans Hansen[5]). Lunde Kirkes Kantorats Indkomster bleve siden end betydeligere fornyede af Erke-bispen Peter[6]). Men fornemmelig omtaler Cor-

[1]) Hvitfeld i Christoffer den Førstes Kronike p. 282, hvor Bisp Peters Forbud findes.

[2]) Corvini Prolog. ad Hept. Dan. p. 27.

[3]) Cypræi Chron. Episcop. hos Vestph. Monum. Ined. Rerum Cimbric. coll. 246 & 247.

[4]) Hvitfelds Bispekronike.

[5]) Corvin l. c. p. 27 & 28 og Pontopp. Annal. Eccl. Dan. II p. 54.

[6]) Corvinus l. c. p. 24.

vin ved Aaret 1368 en Siellandsk Bisp, Hendrik Gertsen, som en stor Elsker af Musiken, saa han endog, som Corvin vil, kaldtes Kongens Musikus, han havde tilforn været Cantor, og var, som det synes, og det udanske Navn Hendrik bestyrker, en Fremmed af Fødsel [1]). At ellers vore Konger allerede den Tid kan have havt et Slags Capel, eller dog en Hofmusikus, finder jeg ikke saa utroeligt, da Valdemar Atterdag skal have været en god Musikus, som især spillede paa Luth, om man ellers kan troe Strelov [2]). I denne Konges Regieringstid holdt og Erkebispen Magnus et Concilium, hvis Beslutninger især ginge ud paa at forbedre Kirkemusiken — som Pontopp. beretter — med ny Antifonier, ligesom ogsaa at paasee den daglige Chorsang holdtes ordentlig [3]). Overalt at ved denne Tid flere, end de der skulle tiene i Kirken, lagde sig efter Musik, og nu som i Oldtiden ved at reise omkring, ernærede sig som Spillemænd, ja stundom endog i denne urolige Næringsvei samlede sig Midler, derfor har man et Beviis i den holsteenske Grev Nikolaus's Historie. Thi om denne Første, der døde i Aaret 1400, fortælles at en saadan om-

[1]) L. c.
[2]) Gullandske Krønike p. 170.
[3]) Annal. Eccl. Dan. II p. 272.

løbende Spillemand engang kom til ham, og lod sig høre, men fik kun fire Skilling der meget stødte denne Musiker, som var heel stolt af de Klæder, Penge og Foræringer, han paa andre Steder havde faaet. Spillemandens Navn var Harald, og skal han have været en Dansk af Fødsel [1]). Til den verdslige Musiks Opkomst i Middelalderen, bidrog og meget Riddertiden og Turnirerne.

I hele det femtende Sekel har Corvin kun fundet to Mænd af musikalske Fortienester, og begge disse To vare Bisper i Aarhuus. Den første er en Ulrik Stygge, som urigtig henføres til de Sandbergers Familie. Den anden er en Johan Iversen af de Langers Familie. Begge disse Prælater giorde i deres Kirker ved Sangen og Musiken en Deel ny Indretninger, den sidste især ved til Hoitidsdagene at indføre ganske ny Sange og Salmer [2]). Dog har jeg til hine To af Corvin anførte endnu fundet To til. Den ene er, den efter Hvitfeld i Bispekrøniken ellers mageløse Biskop, Karl Rønnov. Thi denne Prælat var nok den første Danske Geistlige, som gjennem Trykken udgav et Gradvale [3]). Den anden,

[1]) Lamberti Alardi Nordalbingia hos West ph. i Mon. Rer. Cimbr. l. c. 1832.

[2]) Corvin. Prolog. p. 29.

[3]) Worms lærde Lexikon 2 D. p. 278.

som skjøndt Fremmed dog især synes at have giort sig fortjent af Musiken, var en Fransiskaner, der i denne Ordens af Langebek opbevarede Historie endog siges, at have været Capelmester ved det franske Hof [1]).

En Deel af det 16de Sekel tilhører den katolske Kirke. Musikens Historie begynder nu at blive interessantere, fordi vi nu træffe paa noget Mere, den verdslige Musik angaaende. Thi at vore Konger nu have havt et Capel er unægteligt. Det Kongelige Capels Lemmer vare uden tvivl de i gamle Breve saakaldte Basuner [2]). De samme maaskee som tidligere kaldtes Ludersvende [3]). I dette Capel have vist og været Sangere. At alligevel disse danske Sangere have forekommet endnu i Christian den Andens Tid selv Indfødte som Intet Sigende mod udenlandske Sangere, seer man af et Hans Walchendorffs Brev til sin Broder Erik, der fra Nederlandene hentede Christian den Andens Brud. Han skriver deri til Erik Walchendorff der var Bisp, og derfor endog af Broderen tiltales Eders Naade:

1) Script. Rer. Dan. Tom. V p. 518.

2) Nyerup Kiøbenhavns Beskrivelse p. 341 hvor et Kongebrev af 1458 findes.

3) o: Trompeter som blæste paa Luder, se Suhms Hist. af Danm. T. VIII p. 576.

Kære Herre Broder, Er thet svo ath myn Herres Nadæ haffuer … nenn Sangere tha wore thet meget got, at Ha… Nadæ lodt hente the aff Lybke eller nogenn af Danskenn (Dansig), ath the vore hoess Hans Nadæ then Stund then Herredag stander oppe, thii thee songe ther meget ilde vti Køpenhaffn, Ethers Nadæ wed well huat Sank ther falder vdi Landet [1]). Dog maae jeg erindre at denne Hans Walchendorff synes at have været af det lige fra Sigurd Jorsalafars Tid i Norden bekjente, og end i Dag ikke uddøde Slags Folk, der ikke kunde finde noget Godt, uden at det var fremmet. Derfor, istedet for hjemme at passe sit Provsti, flakkede han idelig om i fremmede Lande [2]). Derfor at han og i samme Brev fraraader Bispen sin Broder, at bringe Danske og Norske med sig til Holland, men raader derimod Hans Naade Bispen skulle tage Tydske med sig, da — som Provsten vil — hine ikke vide at skikke sig imellem Fremmede. — Beviis for, at Herr Provsten ikke har kjendt sine

[1]) Ny Danske Mag. 2 Bind p. 121.

[2]) Thi han er nok den Hans Walchendorff Hofman anfører som Provst i Roeskilde og Hvitfeld nævner i et Kongebrev, cfr. Hofmans Fundatssamling I p. 54 i Stamtavlen og Hvitfelds Krønik 2 Fol. pag. 1009.

Landsmænds Karakteer, der, i det mindste de Danskes og især Kjærnen [illegible]isse Jydernes, just er, og lige fra vor Hist[illegible] Begyndelse spores at have været, det Modsatte. Saameget see vi da at vore Kongen ved denne Tid have havt et Capel. Dog de vigtigste Lemmer i dette Capel have endnu undentvivl været Geistlige. Derfor og, at i Christian den Andens Hofinstruks fordres af Kongens og Dronningens Capellaner, at de skulle have et godt Maal til vel at kunde synge[1]) Thi endnu og lige til Luthers Reformation skulde de bedste Sangere og smagfuldeste Musiker haves fra Kirken. For denne Deel af Cultur sørgede og anden Christian meget. Hans Ordinantse herom i hans geistlige Lov byder saaledes: Herefter skal holdes en god Ordinantse udi alle Domkirker med Sang, Gudstieneste, og skal skikkes en god Dannemand, som skal være Suksentor, som dertil nyttelig kan være, og vel siunge kan, og have en god Røst, og den skal al Sang begynde og ingen anden, og skal skikke en under hannem, om han syg bliver, paa det at ikke skal skee nogen Konfus udi Sangen, og hvor samme Suksentor farer vild udi hans Sang, eller giør nogen Konfus, da skal

---

[1]) Instruksen findes i Nyerup Kiøbenhavns Beskrivelse p. 48.

han bøde derfor. Og skal hannem forvises særdeles Løn og Renter derfor om Aaret, efter som tilbørlig kan være, og han kan deraf have sin Klæde og Føde om Aaret. Og deslige *Corales* skulle fly dennem tvende Røkling [1]), som skulle være hele og urevne, saa de stedse have et rent, naar de lade det andet to. Og skulle deres Skolemester holde dennem til, at de øve sig paa den ny Mensure at siunge, og naar de *perfecti* derudi ere, da skulle de alle Festdage siunge Høimessen udi Mensuren [2]). Dette sidste finder man og i denne Konges Udkast til særskildte Anordninger for Kirken og Skolen [3]). De Faa vi derfor endnu have at nævne *som Forkjente*

---

1) Røkling har været et slags Messe-Særker, som de endnu brugelige, men udentvivl den Tid mindre end Præsternes nu. Jeg slutter dette af et Roeskilde Landemodes Monitum fra 1564 anført af Friis i Skiælskiørs Beskrivelse c. 48, hvorved Præsterne tilholdes at lade deres Messe-Særker giøre om til Røklinge, men at disse have været af Linnet seer man og af Ihres Forklaring i Glos. Sveog. T. II. coll. 450. Ordet er vist ellers et Diminutivum af det tydske eller gamle nordiske Rock, der umuligen kommer af det græske cfr. Wachters Glossar II. Vol. 1306.

2) Resens Udgave 10 Kap. p. 4.

3) Dansk Mag. 6 B. p. 366.

af Musikken i dette Tidsrum ere Geistlige og begge Bisper. Den ene en Gotskalk af de Ahlefelders Familier, sidste katolske Bisp i Slesvig. Den anden Byrger ligeledes sidste kundiske Erkebisp. Hin gav efter Cypræus's Beretning en forbedret Liber Ritualium et Canticorum Ecclesiasticorum [1]). Denne skal efter Rafns Forsikkring have forbedret Cantoratets Indkomster[2]).

Musikken fra Reformationen til Regieringsforandringen 1660.

Som under Pavedømmet, saa endnu længe hen efter Reformasionen blev den kirkelige Musik den vigtigste, eller, om jeg saa maae sige, mest videnskabelige. Melodisk og lydelig at kunne intonere et Te Deum, eller Resonet in laudibus, eller Veni Sancte Spiritus, eller hvad anden de baade latinske og danske Salmer, der brugtes i den nu ved Luther og Consorter reformerede danske Kirke, giorde en Præst mere elsket af sin Menighed, end den bedst sammensatte Præken. Ja end i Dag dømmer Landalmuen ligeledes, og dens Dom tør ikke være saa ugrundet, som de

1) Dänische Biblioth. 9 St. 692.
2) Corvini Proleg. ad Hept. Dan. pag. 29.

der i Oplysning over Almuen føle Sig ophøiede, troe. Thi — man sige hvad man *vil* — Almuesmanden forstaaer og kan ikke *samle en* ordnet Præken eller Tale[1]), lærer derfor lidet af, og føler intet ved, men den føler meget ved en melodisk Sang, ved en smuk Musik. Viselig sørgede derfor Luther, som og selv var en stor Musiker[2]), og hans Medarbeidere med disses Discipler for Sangen og Musiken i den *reformerede* Kirkes offentlige Gudsdyrkelse. Endnu vedblev derfor, ja agtedes, den i vore Dage af Oplyste nu ringeagtede, men af Almuen saameget

[1]) „Der er maaske endog at ønske, at Prædiken blev rent afskaffet i Landsbyerne, undtagen paa Høitidsdagen, for at gjøre Dagen saameget mere høitidelig; thi det er unægtelig at den vankundige Almue ikke fatter meget af en sammenhængende Tale. Catekisation er den bedste Underviisnings*maade* for Saadanne, og naar den blev *forrettet* paa en ret praktisk Maade med Anvendelse af enhver Sandhed paa Gemytterne ville de udentvivl have mere sand Nytte af en Times Catekisation end af ti Prædikener" dømmer den forevige Bastholm i anden Udgave af Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudstieneste p. 97 *).

[2]) Cfr. Luthers foran Thomissøns Salmebog indførte Fortale, foruden de flere Levnetsbeskrivelser af denne Reformator; som den i Walchs Udgave af Luthers Skrifter, 24de D. S. 11.

yndede Messe. Endnu, ja længe hen efter Reformationen, gik derfor i vor danske Kirke Messen for Prædiken. I gamle Kirkebøger, hvor Præsterne gierne indskrive deres Tiltrædelse til Embedet, har jeg derfor og oftest funden, at samme er bemærket med de Ord: den og den Søndag holdt jeg min første Messe, om Prækenen tales intet [1]). Det meget de danske Salmer, lige fra 1529 [2]), bidroge til Reformationens Fremme hos os, maatte nødvendig og baade vække og vedligeholde Vedkommendes Opmærksomhed paa Kirkesangen. Kirkemusiken, især den vokale, tabte vist derfor intet ved Reformationen. Den var derimod vel endog bedre i den nye lutherske Kirke, og blev det længe, end den er nu. Thi vist er det, at som Sangen nu er i vore fleste Landsbyekirker, og i mange vore Kjøbstæders Kirker, er den maadelig, ja mange Steder indtil Forargelse ussel, og bedre er den i det mindste endnu ikke bleven ved Forandringen, som i det senere Aar er foregaaet med

---

[1]) Man se og Præstehistorierne af Zwerg, Bloch, Rohde, Giessing og fl.

[2]) Allerede fra 1529 indførtes i visse Landsbyekirker danske Salmer, cfr. Blochs Fyens Geistligheds H. II. p. 102.

det Personale som besørger Sangen i vore Kirker [1]).

Hovedet for Religionsreformationen, Luther, var selv en saa stor Musiker, at Han med sin arrigste Fiendes Hertug Georgs Capelmester meget venskabeligen omgikkedes [2]). Flere vore danske Reformatorer, især Tausen [3]) og Borgsmed [4]) vare ligeledes Musikyndere. For Kirkemusiken have derfor vore ældste lutherske Kirkelove megen Omsorg, at de Unge undervistes i Coralmusiken. For de Unges Underviisning i Coralmusiken sørges og derfor i den Odense Kirkeordinans, som lyder saaledes: Fra tolff intil it slar, skulle Børnene ickon siunge, at de mue lære *alleniste ey aff en vane at siunge, men af ret Kunst, icke heller under enfoldige Noder aleniste, men ogsaa Discant* [5]). Den Tids Synodalier paalægge og

[1]) Da dog Pluraliteten af vore latinske eller lærde Skolers Disciple engang ansættes i Kirken; saa synes mig disse Skolediscipler Opvartning ved Kirkesangen var en passende Forberedelse til deres Bestemmelse. Nu tor vel den blive Student, som ikke veed, hvorledes den offentlige Gudsdyrkelse holdes.

[2]) Cfr. Sechendorff Hist. Luther p. 1409 i den tydske Oversættelse.

[3]) Rön Biographia Tausani p. 36.

[4]) Se Worms Lexicon.

[5]) LXIIII Blad.

Degnene strængelig under endog Embeds Fortabelse, at synge Salmerne ordentlig, saa Menigheden kunde lære rigtig at tone dem [1]). Da nu ved, og længe efter, Reformasionen, de allerfleste den Tids Kirkesangere vare Diciplene fra de latinske Skoler, saa var og i disse Institutet sørget for, at de Unge kunde oplæres i saavel Instrumental- som Vokalmusiken [2]). Den bekiendte og fortiente Salmedigter Hans Thmissøn underviiste som Rector i Ribe Diciplene i Vokalmusiken. Denne Underviisning foranledigede vel og at han tænkte paa nye Salmer. Slagelse latinske Skole var især berømt for sin Musik [3]), hvoraf de den Tid saa bekiendte Slagelse Sangere. Frue latinske Skoles Discipler besørgede ikke allene i Kiøbenhavns Kirker Sangen, men de saakaldte Davidici opvartede endog baade i Slotskirken og det kongelige Capel [4]). Derfor og at den Tids Skolelærere, især Rektorerne, stundom heel lærd og videnskabelig lagde sig efter Musiken. Exempel herpaa er selve Corvin eller Rafn, der, før han blev Præst, havde været Rector i Sla-

---

[1]) Fyens Geistligh. Hist. 1 D. p. 48.

[2]) Se Nachrichten von Dänischen Gesangbüchern i Dän. Biblioth 9 L. p. 706.

[3]) Efr. Resen i Dänisch. Biblioth. III. p. 19.

[4]) Giessings Jubellære 2 D. 1 B. p. 12 (k).

gelse, og hvis Heptachordum danicum røber megen grundig musikalsk Indsigt. Han nævner og i dette sit Værk to som Musiker berømte Rektorer. Den ene er den ældre Stephanius, som utrættelig skal have arbeidet i Musiken, har derfor vel og efterladt sig Manuskripter, der nok ere med Sønnens kostbare Bibliothek komne til Sverrig [1]). Den anden, Corvin nævner, er Kraft, Rektor ved Frue Skole og en Ven af Stephanius. Begge synes de og at have været Corvins Lærere i Musikken, da han tilstaaer at skylde dem meget, skiøndt de i Musikens Theorie tænkte forskiellig fra ham. Endelig nævner og Corvin end en musikalsk Forfatter, der og synes at have været Rektor, Herman Jørgensen, som 1576 skal til Paris have ladet trykke Euclidis rudimenta musica til Nytte for de Kiøbenhavnske Studerende, og som hos Worm kaldes paa Lyskanders Autoritet Hermanus Georgi [2]).

Til de øvrige efter Reformationen af vor Musik Fortiente regner Corvin [3]), — jeg veed ikke om med Grund — alle den Tids Salmedigtere: Gyldenstierne [4]), Hardenberg til Mattrup, Erik

---

[1]) Nyerup om de kongl. Danske Historiegr. p. 84 og 85.
[2]) Corvin Prolog. ad Hept. p. 36. Lærde Lexicon III. D. p. 240.
[3]) Prolog p. 31 ad 33.
[4]) Dem dertil vor Adelshistories Kilder have Ad-

Krabbe til Bustrup, Else Krabbe til Urup, Herluf Trolle, Holger og Mette Rosenkrantz, foruden en Mængde flere baade Borgerlige og Adelige, hvis Fortienester og Værd som Digtere Professorerne Rahbek og Nyerup smukt have udsat i deres Bidrag til den danske Digtekunsts Historie. At den Første af vor Salmedigtere Hans Thomissøn har været Musiker, viser hans egen Fortale foran hans Salmebog. Men om og just alle de øvrige aandelige Digtere tillige har været Musikkyndige, tør jeg ei bestemme, skiøndt jeg vel veed, at man ved nye Salmers gierne sørgede for, at Noderne, hvorefter de skulle synges, fulgte med [1]). At derimod en af de sildigere, men derimod udmærkede, danske Poeter, den berømte Arrebo, ogsaa har været Musiker, synes uden for al Tvivl, ifølge de skiønne Efterretninger, som Nyerup nu har givet os om denne i vor Poesies Historie mærkelige Digter [2]).

Overalt som det havde været i den katolske Kirke, saa synes det og længe at have ble-

---

gang overlader jeg at bedømme Rødskows Paastand i sin Thimgaards Beskrivelse, at denne Gyldenstierne ikke var Electus Knud Erikssen, men Knud Pedersen Gyldenstierne.

[1]) Cfr. Langebeks Anm. ved Mskpt. i danske Hist. i de Nyerupske Slug. 4 Tr. p. 96.

[2]) I Slig til danske Digtek. Hist. 2 D. p. 269.

ven i den lutherske Kirke, at de Geistlige, især Bisperne toge sig af Musiken. En Befordrer heraf var saaledes Fyens den anden evangeliske Bisp Niels Jespersen, hvem og skyldes den efter Reformationen første Gradualbog[1]). Ribe Biskop Peter Hegelund synes og at have været en god Musiker[2]). Som Musikkens Elsker og Befordrer roses og Siællands Bisp Resen den ældre, der ved sit Ophold i Italien meget havde lagt sig efter Musiken, hvorfor han og paatog sig at forbedre Noderne i Hans Thomissøns Salmebog[3]). Man har og fra denne Biskop til Frue latinske Skole et Legat, under Navn af Stipendium Musicum[4]). Denne Resens Eftermand, som den yngre Resens Formand i Sjellands Superintentur, Biskop Brochman anbefaler og meget Musiken, især Kirkemusiken, hvis Nytte han endog med Steder af Bibelen

---

[1]) Worms lærde Lexicon 1 D. p. 211. Fyens Geistligheds Hist I. p. 31 jævnf. med Pontopp. Annal III. p. 405 som jeg troer rigtig bestemmer Datummet af det kongl. Reskr. skiøndt Bloch mener Nei.

[2]) Den danske Digtek. Hist. 2 D. p. 22 og 45.

[3]) Pontopp. l. c. p. 104 og Zwergs Siæll Klerest p. 155.

[4]) Hofmanns Fundatssamling T. IX.

beviser [1]. Hos Bloch finder jeg og i denne Periode en fyensk Præst Niels Snog rost, som en i sin Tid udmærket god Musiker [2].

Om Musiken ved det kongelige Hof i denne Periode underretter os Noget Rasmus Rivarius i sin rimede Beskrivelse over Frederik den andens Kroning, som Nyerups kostelige Kiøbenhavns Beskrivelse har opbevaret os. Cithar, Positiv, Skalmeier, Trommer, Trompeter, Krumhorn, Harpe, Gier, Basuner og Sinker vare de Instrumenter, hvorpaa ved denne Høitidelighed musiceredes [3], og viser denne Mængde af Instrumenter, at Personalet i det kongelige Capel har været betydeligt, især naar dertil og regnes de saakaldte, oven for anførte, Davidici. Af bemeldte Rivarius seer man og, at Kiøbenhavn i denne Konges Tid allerede har havt sine Stadsmusikanter. Thi i hans anden, ligeledes af Nyerup opbevarede, Beskrivelse over Frederik den Andens Bilager tales om Stadens Spillemænd, der spillede, saa at det var Lyst at høre derpaa. I Frederik den Andens i nye

---

[1] Systema Theol. II. Art de leg. cap. 9 Sect 5 qvæst 15.

[2] Fyens Glig. Hist. 2 D. p. 129.

[3] Nyerups Kbhavns Beskrivelse p. 78—82 og Digtek. Hist. 1 D. p. 286.

danske Magazin opbevarede Breve tales og om Paukere og Sangere, samt Instrumentister, som til deres Instrumenter havde paa det Kongelige Slot et eget Kammer, hvori blandt flere Instrumenter hang Sinker og Blokfløiter [1]). Under denne Konge indkom og fra Holland, og blev som kongelig Capelmester ansat og med et et Canonikat aflagt, Arnold de Fine, Stamfader med sin Datter Katrine til Holbergerne og Munkherne [2]). Overalt var nok de Fleste i det kongelige Capel Fremmede, for hvem den Tid, som siden, Landets Indfødte maatte staae tilbage. Saaledes, for at høitideligholde Julen, finder jeg, at Friderik den anden lod Sig fra Lybek tilføre en heel Trup lybske Spillemænd [3]). Paa Christian den Fierdes Trompeter, Herpuker, Instrumentister og Sangere har Langebek opbevaret en Fortegnelse i sit danske Magasin [4]). Som Kapelmester i denne Tid anfører Corvin:

1) 13 Brev p. 15. 23 Brev p. 19. 36 Brev p. 48.
2) Zwergs Clerisi p 474. 558. 565.
3) Peter Oxes Levnet af Ryge p. 232.
4) V. p. 206 og 207.

Gregorius Thorchevius — Melchior Borchgreving — Magnus Petri Davus — Jakobus Akrilius. Den Første af disse, en Hollænder, skal især have giort Revolusition i Musiken hos os ¹). Under denne Konge nævnes og en Poskolan, som Informator ved Hoffet i Musikken ²). Selv Christian den fierde var og musikalsk, og med Musik morede sig stundom, som Carisius's Dagbog over denne Konges Reise til Finmarken viser ³). Hvad endelig angaaer Frederik den Tredie, da seer man af den svenske Resident Durels Efterretninger om Hofstaten i denne Konges Tid, at man nu havde et betydeligt Capel, hvis Forstander i aarlig Løn fik et tusinde Rigsdaler og under hvem stode Trompetere, Instrumentister, Lutenister, Cornutister, Diskantister, Musikantere, Bassister, Harpenister, Orga-

¹) Corvin Prolog. p. 31 og 35.

²) Worms lærde Lexicon 2 D. p. 215.

³) Schl. Saml. zur Dän. G. 1 B. 4 Stk. En anden Dagbog over denne Reise af en Grubbe findes i Lagerbrings Samling til svenske Historie. 2 Del p. 48.

nister, Fiolister, Altister og en Mængde flere, hvis aarlige Underhold kostede Kongen henved titusende Rigsdaler[1]).

---

[1]) Suhms ved Sandvig udgivne Samling til den danske Hist. 2 B. 3 Hæfte p. 49.

Et Bidrag

til

Sædelighedens Historie

i

Middelalderen.

Indhold.

De senere Skribenter om Begivenhederne i Middelalderen give ofte et ikke saa gandske ligt Skilderie af den Olds Mennesker, deres Sæder, Skikke, Love og Indretninger, saa vi, ubekiendte med Kilderne til Middelalderens Historie, gjør os et alt for ringe Begreb om denne Alder. Alligevel er Middelalderens Stræben efter Orden umiskiendelig i mange Ting, fornemmelig i dens Municipalindretninger [1]). Denne Orden gik, som jeg har søgt at vise i min Historie om Danmarks og Norges Handel og Næringsveie [2]), i min Afhandling om Kiøbstædernes Oprindelse og Opkomst [3]), og i min Efterretning om Forfædrenes Levemaade i Mad og Drikke og Huus-

---

1) Apologi des Mittelalters, i Hegewisch Neue Sammlung kleine Hist. und Litter. Schriften. Altona 1809.

2) Trykt i Kbhvn. paa Schubothes Forlag 1806—8.

3) I Minerva.

geraad [1]), i visse Dele, som i Omsorg for gode ufordærvede Drikkevarer, endog videre end den nu gaaer. At, som Kiøbstæderne nu ere *indret*tede, den ene Næringsvei ofte forstyrrer den *an*den, f. Ex. Kobbersmedden den Studerende, Danseboden Sygehuset, er unægteligt, og af Forfædrene indseet. Derfor at efter Middelalderens Municipallove visse Haandværker skulle *allene* boe i visse Gader [2]). Denne Indretning *ligger* endnu i Benævnelsen af vore danske Kiøbstæders Gader, som Sudergaden, Badstugaden, Skomagergaden, Teglgaardstrædet eller Tillegaden, Studiistrædet, Kanikestrædet o. s. v. Nu de store Stæders Assistentshuse, der *mere end* alle Love have befriet den ringe Borger *fra* Jødernes trykkende Aag, ogsaa de skrive sig fra Middelalderen [3]). Denne Alders Communer vare og de snart eneste Corporationer, som forstode at anvende deres Autonomi, til at værge sig med i de Stridigheder, som under Middelalderen Hirakii, Lehnsvæsen, Municipalvæsen, og Kongemagt altid laae med hinanden. Han-

---

[1]) I Ny Minerva 1808.

[2]) J. H. Fricks Grundsätze der Rechts der Handwerker.

[3]) Meiners Vergleichung der Sitten u. s. w. des Mittelalters 1 Th. p. 615.

festæderne; for herpaa at anføre et Beviis, vare saaledes de første, der torde gjøre Indgreb i Cleri for Næringsfriheden skadelige privilegerede Forum, ved at byde enhver Geistlig, der om Handel og Vandel indlod sig med en Hanseborger, at frasktrive sig dette Forum; da i modsat Fald Handelen med Hensyn til den Geistlige ansaaes for en Nullitet [1]).

Men snart under hele Middelalderen, og snart hele Europa over, regierede en overdreven Usædelighed, der mere, end noget andet Onde, tilbageholdt Virkningen af Kiøbstædernes mange gode Politielove. Usædeligheden ytrede sig især i Omgangen med det andet Kjøn, og synes ikke at have været mindre her i Norden, end i det sydlige Europa. Til Fraadserie og Horeri ere de grændseløs forfaldne, siger Adam fra Bræmen i sin lille Beskrivelse over de nordiske Lande [2]). I en Reisebeskrivelse over nogle Danskes Tog til det saa kaldte hellige Land, som foregik ved det tolvte Sekels Udgang, viser disses Danskes Opførsel i et Selskab i Bergen mod en Dame, som

[1]) Sartorius Geschichte der Hanseat. Bundes 2 Th. p. 181.

[2]) In gula et mulibribus enormittes omnes excedunt.

af dem uanstændig befamledes, hvor grove Sæderne maae have været her i Danmark[1]). Saxe klager og over, at de danske Sæder forværredes ved Omgangen med de Tydske[2]), og han synes heri at have Medhold af Historieskriveren Arnold fra Lybek i Henseende til Saxerne[3]), som af Otto af Frisingen i Henseende til det sydlige Tydskland[4]). Suhm har bemærket at i Aaret 1267 forulykkedes fire, til Skaanøe Marked bestemte, lybske Skibe, hvorpaa var ombord ikke mindre end syvgretyve offentlige Fruentimmre[5]). Hvor liderlig de hellige Korsførere vare, er bekiendt nok af Historien om Korstogene, hvori forekomme flere Anekdoter om baade Prælaterne og de læge Stormænd, der omkom for Østerlændernes grundede Jalousie. Især udmærkede sig blandt disse Korsfarere ved Liderlighed, den franske Konges Garde saqkaldte Ribaldi, hvis Chef havde Opsyn med Bordellerne og de offentlige Fruentimmre[6]). I den romerske tydske Kei-

---

1) Nyerups Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider. 1 Bind p. 151.

2) Hist. Dan. Lib. VI. p. 178.

3) Chronn. Lib. III. cap. 22.

4) Otto Fris. Chron. Lib. 1 cap. 40.

5) Suhms Historie af Danm. T. X.

6) Meiners l. c. I. D. p. 196.

ser Albrechts Hær vare ikke færre end 800 løse Qvinder, som stode under Beskyttelse og Tilsyn af en Ambachtman, hvorfor han fra enhver af dem ugentlig fik en Penning, der altsaa har udgjort en større aarlig Gage, end vist nogen Armees General-Auditeur nu har [1]). Hvor grove i den Tid Sæderne i dette Stykke maa have været, er slutteligt af selve Lovene f. Ex.: den si indumenta super genua elevaverit; eller den si quis liberum foeminam per verenda ejus comprehenderit, og mange flere af det Slags [2]). Middelalderens Usædelighed heri gik saavidt, at den spøredes i de ellers alleranstændigste selskabelige Sammenkomster. Saaledes satte paa Gjæstebudsborde, da som endnu, alle Slags Figurer af Sukker, hvori stundom endog anbragtes smaae Fugle, der gjorde at disse Figurer kunde gaae paa Bordet, som af sig selv [3]). Men det heri høist Uanstændige var Formen disse Figurer gaves efter begge Kiøns Pudenda m. m., ja disse Figurer fandt man endog afbildede paa de Kander og Drikkekar, hvormed serveredes [4]).

---

1) Meiners l. c. p. 211.

2) Stuart Abriß der gesellschaftigen Zustand im Mittelalter p. 217.

3) Busch Versuch eines Handbuch in Erfindungen.

4) Meiners l. c. 2 Th. p. 98.

Fruentimmernes Klædedragt robe, at deres Sædelighed ikke har været bedre. Thi blandt andet skal de have brugt et Slags Særke, saaledes foran skaarne, at man kunde see dem neden for Brysterne, hvilken Dragt og meget forargede den gamle Luther[1]). Selv i de lærde og videnskabelige Beskieftigelser, synes det som den Tids Usædelighed kunde spores, ja i Gudsdyrkelsen som i Underviisningen. Nikolaus Clemenges siger: at naar man seer hvorledes det gik til paa de kristne Fæste, f. Ex. deres Narre og Eselsfæste med dertil hørende Dandse, og den i Ritualet foreskrevne Conductus ad populum, skulle man troe disse Fæster holdtes for Venus eller Bakkus, Mars eller Bellona[2]). En af Middelalderens skolastiske Undersøgelser, værdig at fremsættes paa en Hoiskoles Kateder, var, om det af en Hore kunde gjøres en Jomfrue[3]). Jeg begriber ikke hvad der ligger i dette Spørgsmaal, naar det ikke er foranlediget af Augustins bekiendte Distinction mellem virginitas animi og virginitas corporis, eller mellem den moralske og den physiske Jomfrudom. Thi skiøndt den-

---

[1]) Seckendorf das Lutherthum.

[2]) Reimer Abriß der gesellschaftlichen Lebens p. 361 til 366.

[3]) Meiners l. c. 3 Th. p. 39.

ne, i vor Dogmatiks Historie altfor vigtige[1]), hvorvel heel ulærde, Kirkefader mener at virginitas corporis ikke kan tabe sine carnis aliqva voluptate, saa troer han dog at virginitas animi kan under Voldtægt beholdes[2]). Jeg kan i Forbigaaende ikke undlade den Bemærkning, at denne Augustins Destinction har været bekjendt for en af vore første nordiske Missionairer, Anskars Eftermand, Erkebispen Rimbert[3]). Det viser dog at disse Missionairer ikke vare saa ubelæste, vel maaske kun i Patristiken, den uden for Historien ringeste Deel af Theologien, men Mængden af vore følgende danske Bisopper havde ikke engang læst og kunde ikke læse Bibelen. Endelig maae jeg som et endnu talende Beviis for Middelalderens Ukædelighed anføre en fransk Digter, fra hvem man har en ars amandi. Thi dette Digt er fuld af de meest udsvævende Regler i Kjerlighed givne i bibelske Udtryk, og sluttede med bibelske Sprog[4]).

---

[1]) Gibbons romerske Historie 33 Cap. I det mindste $\frac{7}{8}$ af Petri Lombardi urimelige og Religionen uværdige Undersøgelser vare tagne hos Augustin.

[2]) Augustin, de civitate Dei Lib. 1 cap. 16 & 18.

[3]) Adam Bremensis Hist. Eccl, p. 31.

[4]) De Sainte-Palaye das Ritterwesen d. Mittelalt. 2 Th. p. 265.

Men vist maa og Aarsagen til denne Middelalderens store Usædelighed meget søges i den Tids Kirkeforfatning, da de, der skulde foredrage Sædelighedens Forskrifter, og selv holde over dem, alleroftest var de mest forfaldne. Thi der gaves i Middelalderen den Prælat, som holdt ikke mindre end ti Concubiner[1]). Intet Under altsaa, at ved det Costnitske Concilium indfandt sig ikke mindre end 718 offentlige Fruentimre[2]). Jeg har allerede omtalt Korsfarernes store Usædelighed, der gik saavidt, at selve Prælaterne ikke kunde holde sig fra de østerlandske Fruentimre. Man saae da, hvad den Religion virker, som kun bestaaer i mystiske Dogmer, blind Tro, og tomme Ceremonier. Skiøndt *Christendommen i sin* Oprindelse kun er Moral og alt andet i den er Tilsætninger, laante af misforstaaed Platonisme og andre Religioner, saa var dog Moralen den ubetydeligste Deel i den Tids religiøse Foredrag, og den Moral som foredroges, ofte mere fordærvelig end opbyggelig, og dertil ligesaa mystisk som Dogmatiken[3]).

---

[1]) Holbergs Kirkehistorie p. 283.

[2]) Holberg l. c. p. 255.

[3]) Abælard allene udmærkede sig i sit theologiske Foredrag ved fornemmelig at holde sig til Moralen. Kun det mystiske Trinitatsdogmen maatte han ifølge Tiderne nødes til at afhandle med en ligesaa uforholdsmæssig som uforstaaelig Omstændelighed.

Under en saadan saa almindelig som utvungen Usædelighed var det altsaa intet Under, at i Europas kristne Stater maatte taales de offentlige Huse, som man svart fra Historiens Begyndelse finder taalte i de meget ældre, men saa kaldte hedenske Stater. Thi Jøderne ved Canaans Indtagelse giæstede i Jerike et Bordel, hvor de saa godt modtoges og beværtedes, at allene dette Huus med dets Beboere undtoges fra Byens almindelige Ødelæggelse[1]). I Corinth var et Venustempel med over tusinde Fruentimmer, og Babylon havde ligeledes et saadant Tempel[2]). Jeg maae dog tilstaae at jeg undseer mig at benævne de egentlige Bordeller, Venustempler, som jeg troer at den sidste Benævnelse oprindelig er uskyldigere end mange vore kristelige Kirkers Opnævnelse efter en allerofteſt meget tvetydig Helgen. Thi vist har den Venus i disse Templer viiste Dyrkelse, saa reen som den i sin Begyndelse var, havt paa de ægteskabelige Forbindelser sin velgiørende Indflydelse. Man tænke sig saaledes en Sulpicia med Roms Damer knælende i de høitidsfulde Fæster til Venus Verticordia og Fortuna Virilis for Gudindens Billede i andægtige Bønner om Kiønnets Sædelighed, gode

---

[1]) Josva Bog 2, 1. 6. 17.
[2]) Strabos Geographi 8de og 16de Bog.

Rygte og Skiønhed [1]). Men som Sæderne forfaldt, saa forfaldt og den oprindelige rene Dyrkelse i disse Templer, der da tilsidst udartede saaledes, at Bordeller og Venustempler bleve eensbydige Benævnelser, ligesom den kristne Middelalders Nonneklostre med dens barmhiertige Søstre. De Bordeller, som i Europas Stater fandt Sted, synes dog først at have været ligesom hemmelige, kaldtes derfor Clapins, og laae i Byernes afsides Qvarteer. Men, som man med den tiltagende Usædelighed har fundet disse Huse mere nødvendige, saa bleve de og mere offentlige, bevilgede baade af Stæderues Øvrigheder og Regenterne [2]). I Toulouse var et allerede i det tolvte Sekel, som siden begavedes af de franske Konger Carl den 6te og Carl den 7de med særdeles Privilegier, der og opretholdt dette Bordel indtil hen i det 16de Sekels sidste Halvdeel, da Bekostningerne, den veneriske Sygdoms Helbredelse foranledigede, bleve saa store, at de ikke kunde udholdes [3]). I den londonske Forstad Soutvark var allerede i samme Sekel ikke

---

[1]) Moritz Roms Alterthumer p. 85.

[2] De forekomme i Middelalderens latinske Dokumenter ofte under Benævnelsen Gynecea.

[3]) Catel Memoires de Leinqve doc p. 187, og la Taille Annal du Toulouse T. I. ad A. 1424.

mindre end 18 Bordeller, oprettede med Bisskoppen af Winchesters Tilladelse[1]). Ogsaa i Venedig havde Magistraten selv indrettet flere saadanne Bordeller.[2]). Og i Rom var et stort Anlæg af samme Slags lige ved Hans Hellighed Pavens Palads, hvoraf betaltes en vis aarlig Afgivt til Pavens Hofmarskalk. At de ligeledes fandtes i Tydskland vil vi siden faae at see. Men allevegne finde vi, at disse Huse stode under Politiets, ja endog Bisskopens eller Domprovstens Opsyn[3]) og det maatte saa være, ifølge de fæle Sygdomme, der da, som nu, ofte hentedes i dem. Thi skjøndt den nu kaldte veneriske Sygdom skal først i Aaret 1493 være bragt til Europa fra Amerika, saa er det dog vist, at baade allerede de græske og romerske Skribenter have omtalt en med hiin Sygdom meget liig Smitte[4]), og at ligeledes i Middelalderen har været bekjendt en saadan syphilitisk[5]) Smitte,

---

1) Sprengels Geschichte d. Arznaikunde zweite Th. p. 495.

2) Joh. Astruc de morbis venereis Lib. I. cap. VII.

3) Sprengel l. c. p. 2 Th. 245.

4) Den lærde Gruner har i et Tillæg til Lovisinus om denne Sygdom samlet alle græske og latinske Vidnesbyrd og Efterretninger herfor.

5) Af σῦς et Sviin og φιλια Kierlighed.

bragt her til Europa, som Sprengel i hans stu-pende lærde Historie om Lægevidenskaben har viist fornemmelig ved de liderlige Korsfarere. Uden-tvivl maa man ofte tænke sig denne syphilitiske Smitte under det i Middelalderens Munkelatin forekommende Ord lepra[1]), ligesom under Domus leprosorum vor Spiedel, Spital eller Hospital, deraf maaske Navnet Spielby paa en By i Kiældby Sogn paa Møen[2]), fordi rimeligt de af denne Sygdom angrebne her indlagdes. Thi da der af disse Hospitaler fandtes saamange heri Danmark, kan jeg ikke troe, de alle skulde være for den egentlige Spedalskhed, som jeg overalt ikke kan begribe, hvi denne spedalske Sygdom, om den i Middelalderen var her saa alminde-lig, nu saa gandske skulde være forsvunden, og derimod endnu i Norge være til under Navn af Radesyge[3]). Jeg veed vel, at Lægerne tilskrive en større Reenlighed, Linnets almindelige Brug, mindre baade Fiskespise og salt Føde, da i Middelalderen kun om Sommeren spistes færsk Kiød[4]),

---

1) Brig Monum. Scan. p. 248. (18).

2) Sandvigs Beskrivelse over Møen, p. 86.

3) I Debees Færoa Reserata p. 283 ff., findes en Beskrivelse paa denne Sygdom, som den viser sig paa Færøerne.

4) Meiners. l. c. 2 Th. p. 92.

denne spedalske Smittes saavelsom Pestes [1]) Afstagelse. I de høiere Borgerklasser er maaskee og Reenligheden tiltagen, skiøndt den allerede i Middelalderen var saa stor, at Riddere og Skioldbaarne havde Lommetørklæder til at spytte i [2]). Men Reenligheden i vore nedre Klasser er der endnu Maade med, hvorom man kan overbevise sig, ved at komme i mange vore Bøndergaarde, men især ved at besøge de paa vore Heder og Overdrev, til Folkemængdens Formerelse paa Fattigkassernes Bekostning, boesatte fattige Huusmænd. Vistnok er Lærreds Skiorter reenligere end de af Uld, og vist var Linnet i Middelalderen saa ualmindelig, at først, i Aaret 1440,

---

[1]) Hvert tiende Aar, ja oftere, f. Ex. i Aarene 1143, 1144, 1150, 1165, 1167, 1181, 1186, 1188, 1196, 1201, 1221, 1225, 1266, 1285, 1305, 1311, 1313, 1317, 1348, 1357, 1361, 1363, 1382, 1391, 1397, 1399, rasede Pesten i Europa. See Hegewisch deutsche Culturgeschichte p. 217.

[2]) S. Palaye l. c. 2ter Th. pag. 394. Dog forekomme allerede Lommetørklæder i 1 Mosebog 38, 18. Om Oversættelsen er rigtig vil vor Bibelselskabs forbedrede Oversættelse af det gamle Testament lære, hvis denne nye Oversættelse bliver mere forbedret end Selskabets eller Prof. I Møllers allerede udgivne Oversættelse af det Ny Testament efter Sagkyndiges Dom skal være.

Dronningen af Frankrig daglig skal have baaren en linnet Særk [1]). Men udentvivl have dog i Middelalderen de Formuende havt sig Skjorter og Særker af saa fiint Uld, som nu Mange bære paa den blotte Krop for Sundheds Skyld. Fiskæden er her i Danmark almindelig nok endnu, uden at derfor spores nogen Spedalskhed. Kun veed jeg af egen Erfaring fra Jyllands Vesterkant, at der Springelsyge og Forraadnelsesfeber ere i de fiskerige Egne ved Havet almindeligere, end oppe i Landet. Men ogsaa troer jeg, et forbedret Medicinalpolitie ville kunde formindske disse Sygdomme, især om det maatte behage Regjeringen at hæve de Mangler i Forordningen af 18de April 1782 den af vort Medicinalvæsen høist fortiente Olding Conferentsraad Callisen har pæged hen til i sin physiske medicinske Betragtninger over Kiøbenhavn [2]). Med Lagerbring og flere Lærde tør jeg derfor antage, at den syphilitiske Smitte tit stikker under Benævnelsen lepra, der udentvivl har været mere, end, som nogle Læger vil, Følger af gigtiske og hæmeroichidalske Tilfælde [3]). Om mellem Nu-

[1]) Busch Handbuch der Erfind.

[2]) 2den Deel p. 51.

[3]) Sprengel, dog ikke den, som har skreven Medicinens Historie, er af denne Formening.

tidens og Middelalderens Syphilisme kun har været den Forskiæl, at denne ikke gik, som hiin gaaer, over i Blodet, og derfor kun angreb Skamdelene. Om og hvorledes det kan være, at Syphilismen udartede hos de Europæer, der i Amerika angrebes af den, med mange flere Spørgsmaal, som denne i mange Henseender mærkelige Sygdom vækker hos dem, der med Opmærksomhed, endog uden at være Lægekyndige, studere denne Sygdoms Historie, maa jeg overlade til Lægekyndige at afgjøre og bedømme. Kun veed jeg, at da i Aaret 1808 spanske Tropper laae paa Fyen, ville de ved dem ansatte Læger have gjort den Erfaring, at de syphilitiske Tilfælde, som flere af Tropperne allerede ved Udmarschen af Spanien havde, tiltoge jo nordligere frem Tropperne rykkede. Det skulde altsaa synes som Syphilismen ved at føres fra et varmere til et koldere Clima udarter[1]). Og man begriber saaledes, hvi en vor nu bekiendte Syphilisme lig Smitte udbredte sig mere ved Korsfarernes Tilbagekomst fra de varmere Østerlande. Vist er det, at det i Syphilismen saa vigtige merkurialske Lægemiddel med dets saliverende Virkning kjendtes og brugtes her i Euro-

---

[1]) Den bekjendte franske Læge Svediciaur antager og, at Syphilismen udarter i det kolde Clima.

ya længe før Amerikas Opdagelse. Thi en Bisskop Theodorik af Cervi, som i det trettende Sekel skrev et kirurgisk Værk, omtaler denne Cuur. Det er altsaa intet Under at den bekiendte spanske Læge Petrus Pintus har i Aaret 1494 vidst med Held at anvende dette Lægemiddel, i den da i Rom saa om sig gribende veneriske Sygdom, at den ikke sparede selv Kirken, thi Pave Leo den 10de og Erkebisp Henneberg af Mainz skal være bortrykkede af denne Sygdom *).

Som da allerede i Middelalderen en Slags syphilitisk Smitte har været bekiendt, saa tildrog og denne Smitte sig tidlig Politiets Opmærksomhed, der især viste sig i Lovene for de tilladte Bordeller, og de offentlige Fruentimmer, som her opholdt sig. Det tør altsaa behøve en nøiere Bestemmelse, naar vor lærde Læge Professor Wendt, i hans interessante Bidrag til Historien om den veneriske Sygdoms Begyndelse og Fremgang i Danmark, antager som Aarsag til denne Sygdoms hurtige Forplantelse, at de offentlige Fruentimmer ikke stode under noget midicinsk Politi, og at et saadant Politie ikke da existerede. Thi jeg skulde troe, at hvis her i Middelalderen har, med Regieringens Tilladelse, været offent-

*) Morhsen Geschichte d. Wissenschaften in d. Mark brandenburg p. 369.

lige Bordeller, saa maae de og deres Beboere, ligesaavel have staaet under et Slags medicinsk Politie, som vi nu skulle vise, at dette Slags Huse med deres Beboere stode under et saadant Politie i andre Europas Lande.

Middelalderens nu saakaldte Lystpiger vare enten priviligerede eller ikke. Hine var fæstede i de priviligerede Bordeller, disse levede, som vi nu sige, paa deres egen Haand [1]). De tiltoge og maaske tiltage ved Korstogene, som efter den engelske Historieskriver Wilhelm af Tours Beretning skildte Europa ved 7 Millioner Mennesker, hvorved Qvindekjønnet blev uforholdsmæssig større end Mandkjønnet. Disse offentlige Fruentimmer synes saalidet at have været foragtede, i det mindste i visse Europas Lande, at da en Vaskerpige almindelig fik Øgenavnet meretrix, saa brugte dog selve Konger og Bisper dette Øgenavn om deres Vaskerpiger. Ved det engelske Hof var saaledes en Betjent, som kaldtes Marescallus de meretricibus in hospitio Regis [2]). Den i sin Tid bekiendte Cardinal Wolsei, havde et Gemak

[1]) J. C. F. Dreyer Antiq. Anmerknung über einigen in den mitlern Zeiten in Deutschland und den Norden üblichen Lebens, Leibes und Ehrnstrafen p. 124.

[2]) Stuart l. c. p. 388.

paa sit Slot med Overskrivt: Domus Meretricium Domini Cardinalis [1]). Men i hvor end fordærvede Sæderne da vare, saa kan dog ikke *disse* Stormænd tiltroes, at have holdt i deres *Residentser* Bordeller. Thi have de end for deres egen Person havt deres Harem, saa have de vist og for Velanstændigheds Skyld søgt at skjule Adgangen til dem. Dog Fabrikfliden var i Middelalderen saa ringe, at de Store maatte paa deres Borge og Slotte holde Folk, der kunde forsyne dem med alle Livets Nødvendigheder. Det er altsaa muligt, at Datids Store, for at *holde* deres Domestiker hjemme, kan i deres Paladser have havt et Slags Bordeller, der *have udgjort* en egen Klasse af dette Slags Huse, som *venteslig* have staaed under Husherrens eller hans Marskalks Tilsyn. Maaske kan man og til saadanne Middelalderens private Bordeller, men af det fornemme Slags, henføre den franske Kong Carl den 5te Cour amoreuse [2]) der dog ikke maa blandes med Riddertidens Cours d'amours, som bidroge saameget til at ophjelpe Sædeligheden, hvilket Presidenten Rolland har viist i sin ligesaa lærde som behagelige Rchercher sur les prero-

---

[1]) D. S. Palaye l. c. 2 Th. p. 272.
[2]) D. S. Palaye l. c.

gatirs des Dames, ches les Goulois, siin les Cours d'amours. Thi Kong Carls Cous amoriuse har nok niere ligned de nyere Tiders Inclinationsklubber, og have vist ikke været saa uskyldige, som hiin ridderlige Kierlighedsretter i deres Oprindelse. Vistnok forfaldet ogsaa disse, som saamange andre med Ridderstandens Opkomst forbundne høist velgiørende Indretninger, som fordum den klassiske Olds Venustempler forfaldt, og som da Alt i sin Oprindelse nok saa godt forfalder i denne saakaldte bedste Verden, hvori Intet er varigt uden det Onde. Og saa Middelalderen havde deres hellige eller af Religionen sanctionerede Foreninger, der dog misbrugtes til Bordeller [1]). Saaledes oprettede en Grev Wilhelm af Poitau et Bordel, som han gav Navn af et Nonnekloster [2]). I Ulm var et Bordel af samme Slags, skiøndt indviet til den hellige Frue [3]), hvis Dyrkelse i hele Middelalderen giordes saameget af, at man ikke mellem de af Christendommens Præster for blinde Hedninger udskiældte Perser, Ægypter, Grækere og Romere skal finde en saa raa Gudsdyrkelse, som

---

[1]) Nicolai Gesch. der Medicin p. 293.
[2]) Stuart l. c. p. 127—385.
[3]) Sekendorff Hist. der Lutherranismus p. 595.

Marias ubesmittede Undfangelsesfæst og de flere til denne Madonna indsatte Fæster [1]). At vi her i Danmark ikke have været bedre, vise vore Klosterhistorier, havde vi dem kun samlede, som vi desværre ikke have, og neppe faaer for islandske Ammestuefabler, der nu ansees vigtigere end paalidelige Historier. Saaledes har uden tvivl Nonneklosteret Dalum ved Odense været et saadant Bordel for flere end St. Knuds Brødre, der fra deres Kloster i Odense havde en kort, og meget behagelig Spadseretour til Dalums barmhiertige Søstre [2]). Men disse Brødre have vel stundom vandret forgiæves op til deres Søstre, der i et Land som *Fyen*, opfyldt med Herresæder, som ingen anden *dansk* Provinds det er, aldrig stod til at trænge. Klögelig forsynede derfor St. Knuds Brødre sig saa-

---

[1]) Gibbons Romerske Hist. 50 Cap.

[2]) Saaledes benævnedes et Convert af Piger og Enker, som en fransk Præst Robert paa den Helligaands Indskydelse, som Legendet lyder, oprettede i det 11te Secel, men som efter hans Død forfaldt. Thi saalænge Stifteren levede holdt han over Conventets Sædelighed, ved altid under sine egne Øine at have omkring sig Dag og Nat de Skiønneste i Conventet. De bedrøvede eller bodfærdige Søstre (albæ dominæ) udgiorde og et saadant Convent oprettet i det trettende Secel.

ledes hjemme hos dem selv, at Hvitfeld fortæller det Vidunder om dette Klosters Kok, Bryggerkarl og Kjeldersvend, som paa engang kom i Barselseng [1]). Men for at komme igjen til Dalum Nonnekloster, saa var i Aaret 1355 Sædeligheden her saa stærkt forfalden, at Bisfoppen i det maatte selv anstille en meget alvorlig Visitats [2]). I Ribe var ligeledes et Nonnekloster, hvis Sæder nok ikke have været bedre end Dalums Klosters, da Kong Christian den 1ste maatte fra dette Ribe Nonnekloster jage ud alle Nonnerne for deres Usædelighed [3]). Men alle disse hidtil omtalte Bordeller vare nok uden for det almindelige Polities Opsyn, hvorunder derimod de stode, der i Stæderne vare priviligerede Bordeller, og for hvilke havdes i Middelalderen egne Statuter, der tydelig bevise, at disse Bordeller med deres Beboere stode under Tilsyn af Medicinalpolitiet. Saaledes haves fra Aaret 1163 opbevaret et Statut for et engelsk Bordel, hvori det paalægges dem, som Husets nærmeste Opsyn var betroet, ikke at holde Fruentimmer som i Skamdelene havde den farlige Brand [4]). Et

[1]) P. 996 Krønike i Fol.
[2]) S. S. R. R. D. D. T. 1 p. 309.
[3]) Pontp. An ecl. Dan. T. 1 p. 369.
[4]) Se Beskt i Philosoph. Transact. Vol. XXX. p. 841.

andet Statut af Aar 1347 for et Bordel i Avignion befaler: a) De offentlige Fruentimre maatte ikke feje omkring paa Gaderne, men skulle smukt holde sig hjemme i deres Huus. Om deres venstre Arm skulle de have et rødt Baand. b) Enhver saadan Pige, som blev truffen paa Gaden, skulle anholdes og bringes hjem. Blev hun saa alligevel truffen igjen, fik hun Pidsk, og joges ud af Byen. c) Magistraten skulle til et saadant Huus vælge en Forstanderske (Abbadisfa - Bauliva) hos hvem enhver, der vilde i dette Huus gjøre Besøg, havde at melde sig. d) Hver Løverdag skulle Bordellets Fruentimre undersøges ved en Læge. Det Fruentimre, han da dømte ikke at være friskt, skulle, til at forebygge videre Smitte, fjernes fra de Sunde, og saalænge leve afsondret, indtil Lægen fandt, hun igjen var kommen sig. e) Naar Forstandersken fandt et af Husets Piger svanger, skulde det strax meldes for Magistraten, som da bar Omsorg baade for den Svangre og for hendes Foster. f) Adgang til dette Bordel gaves alle Dage uden Langfredag, Paaskeaften og følgende Paaskedag. g) Forstandersken skulle sørge for Enigheds Vedligeholdelse mellem et saadant Huuses Fruentimmer. h) Opstod alligevel mellem dem Klammerie, og de ikke af hende vilde lade sig ene, skulle de straffes med Pidsk. i) Blev en Jo-

de[1]) truffen i et saadant Huus, anholdtes han og vidskedes paa alle Byens Hjørner[2]). Et yngre engelsk Statut af samme Slags fra Aaret 1433 opbevares i Vinschesters bispelige Archiv. Ogsaa heri paalægges det Bordellets Forstandere, under et hundrede Skillings Bøder, en da svær Pengestraf, at bære Omsorg for, intet Fruentimmer holdtes, som var besængt med den Sygdom,

---

[1]) Saameget — og altformeget — Jøderne nu ere i Welten, saa at Jordens Guder skane Fare for at hildes i Mosaismens Snarer, saa forfulgtes de dog i Middelalderen. Selv Luther var ingen Ven af dem, men damte om Jøderne, som den i Carl den Stores Tid bekiendte Agobard dømmer i Skriftet de insolentia Judæorum. Derfor vel og, at de længe ikke fik det bedre i de protestantiske Stater. Især havde man stor Afskye og Frygt for en Jødes og en Christindes Forbindelse. Derfor at og hos os Jøderne først ved Rescriptet 23 Martz 1725 fik Tilladelse at holde Christne Tienestepiger, som endda ikke maatte være under 50 Aar. Mærkeligt ellers at allerede for 40 Aar siden har Johan Georg Hamann i Piesen Golgatha und Scheblimini, i Anledning af den lærde Skryder Moses Mendelsons Syncrelisterie, blotted det Farlige, som Urimelige i Forbindelsen mellem Jødedom og Christendom mellem Jøder og Christne.

[2]) Astruc de morbis venereis Lib. 1 Cap. VII. p. 57 seq.

Statutet kalder malum nefandum [1]). At lige Statuter ogsaa havdes i Europas de andre Lande for dette Slags Huse, tør man saameget mindre tvivle paa, som man endog for den Tids offentlige Fruentimre havde den Opmærksomhed, at naar de bleve aldrende og Svage optoges de i Hospitaler og de saakaldte Beguiner Huse, og der underholdtes, saa at de kunde forlade Verden ligesaa sage den forlod dem [2]). I Børnehuset eller Pesthuset maae derimod de allerfleste vor Nutids Lystpiger ende deres Dage. Overalt synes man i Middelalderen at have tænkt menneskeligere og mere medlidende om disse Wellysten opofrede ulykkelige Fruentimre, der ere mere at beklage end at straffe, end man nu tænker, og har i de senere Aarhundrede tænkt om dem. De første Jesuiter med deres Ordens Stifter Ignatius satte saaledes en fortienstlig Handling i selv at opvarte og pleie de Veneriske, som i Venedig laae under Cour i et dertil oprettet eget Hospital [2]). Swediaur, en berømt fransk Læge, som jeg ikke veed, om lever endnu, men hvis Skrivter om den syphilitiske Smitte især anbefales, vidner selv i sine yngre

---

[1]) Astruc l. c.
[2]) Meiners l. c. 1 Tom. p. 265.
[2]) Seckendorff l. c. p. 1979.

Aar at have bemærket hvorledes mange Lægers Bigoterie var ivejen for denne Sygdoms Helbredelse, ved Lægens haarde og bebrejdende Behandling mod den Syge, hvorved en saadan Bigot troede at gjøre Gud en velbehagelig Tjeneste [1]). Udentvivl maae denne Tænkemaadens Forandring tilskrives de senere Seklers moralske Hyklerier, der, som en berømt fransk Tænker paastaaer, har ganske tilintetgjort Styrken i Characteren, der saameget udmærkede de gamle Nationer.

Men nu til vort Norden, som dens Indretninger vare i dette Stykke under Middelalderen. Vi have da allerede anført Beviser paa Nordboens store Usædelighed, uden endda at denne Usædelighed kunde være bleven forøget ved Reiser til det hellige Land. Vi have omtalt de syrgetyve til Skaane bestemte Lystpiger, som i det trettende Sekel forgik med Skibene de vare paa. End have vi og bemærket at Benævnelsen Clapiens giver vor Middelalders høist fortiente Kronograph ved Udtrykket hemmelige Huse. Det er altsaa uden for Tvivl at baade Bordeller og Lystpiger have her, som i Europas sydligere Steder, været taalte, og maatte især i Handels-

[1]) Se Svediauers Fortale til hans i tysk oversatte Skrivt om denne Sygdom.

stæderne taales, ifølge den Concurs af fremmede Handlende, som fandt Stæd paa Skanøers Markeder, i Bergen og i flere nordiske Handelsstæder. I Efterretninger om denne i Norden vigtigste Handelsstad føres overalt megen Klage over det Skjørlevnet endog med Rufferie, som der gik i Svang [1]). Aalborg var tidlig et betydeligt Handelssted, der krævede at slige Indretninger maatte taales, som jeg finder, at de endog have været taalte endnu i Aaret 1556, altsaa tyve Aar efter Luthers i Religionens Foredrag foranledigede Reformation [2]). Som i Aaret 1529 offentlige Fruentimmere gaves i Stokholm [3]), saa vise Forskrivterne for disse Fruentimres Klædedragt, at de og gaves i Kiøbenhavn, som og at der tilldes Bordeller, hvori de under visse Indskrænkninger skulle boe. Mærkelige ere i saa Henseende især Forskrivterne i Kong Christian den 2dens Lov, som derfor her anføres: "Vi ville" siger da Lovgiveren "at menige løse Qvinder, som udi Kiøbstæderne ere,

---

[1]) Evensens Samlinger af juridiske og historiske Materier 2den D. p. 71.

[2]) Nyerups Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider 1 D. p. 399.

[3]) Kongl. Witterhets Historie og Antiq. Acad. Handl. III. p. 108 a.

ei skulle boe og bygge udi Gaderne og Stræderne hos andre godt og ærlige Folk, meden dennem skal forvises en synderlig Plan udi Kiøbstæderne, som de alle skulle paaboe, og ville Vi, at de maae og skulle bære gode Klæder, og andet eftersom de formaae, og afstæd kunde komme, dog saa, at de ei skulle have nogen Kaaber, paa det man dennem kan kiende fra andre Dannequinder og ærlige Folk, og ville Vi ei, at dennem maae skee nogen Overlast med Slag og Saar. Hvilken det giør, skal have forbrudt sin Hals. Drikke og nogen sine Pendinge, Klæder eller andet bort udi saadanne løse Qvinders Huus, da skal derom ingen Ret gaae. Dog skal hermed ei mærkes de Qvinder, som have Tilhold med en Karl allene. De maae boe paa en beleilig Plads, hvor dennem tækkes, i Byen; dog ikke der, som mest og størst Kiøbmandshandling er"[1]. Man seer af denne Lov, at Bordeller have fundet Sted i flere vore Stæder, venteligt alle de, som dreve nogen Handel, og derfor besøgtes af Fremmede, især Hansestædernes Kiøbmænd og deres Betiente. Thi af disse opholdt sig til alle Aarets Tider nogle i vore Kiøbstæder, som der boesatte, for at paapasse

---

[1]) Se Resens Udgave af denne Konges Lovgivning.

Hansestædernes Børs, Pakhuus og Apothek [1]), som de havde ofte selv i vore Landstæder f. Ex. Slagelse). Udentvivl have og de Olkoner, *som* omtales i vore Municipallove, især de *gamle* Laugsskraar, været Værtinder i den Tids Bordeller, som og de følgende Tiders hemmelige Bordelværter længe nedsatte sig og toge Borgerskab som Oltappere. En saadan Olkone har til Exempel den i Historien benævnte gemene Qvinde været, i hvis Huus i Kiøbenhavn Stephan von Weberstædt saarede en anden Militair [3]). Middelalderens Badstuer, i det Mindste en stor Deel, vare og Bordeller, men Badstuer gaves der overalt, som endnu Benævnelsen for *mange Gader* og Stræder j vore Kjøbstæder vidner om. Ja *i de* større Kjøbstæder synes endog ethvert Laug, eller enhver Stand, at have havt en for sin Corporation egen Badstue[4]). Men have vi da her i Norden havt, som i det øvrige Europa, saadanne tilladte Bordeller, saa have de vist og her staaet under Politiets Tilsyn, der og allene er sluttelig af den Tids Politielove for hvorledes de offentlige Fru-

---

[1]) At dette Ord i Middelalderens Sprog ofte kun bemærker et Vareoplag maae ikke oversees.

[2]) Danske Atlas 6 T. p. 291.

[3]) See Holberg i Kong Christian den 2dens Historie.

[4]) S. S. R. R. D. D. T. 4. q. 377.

entimmer skulle være klædte. Disse Forskrivter troer jeg dog fornemmelig angik de løse Qvinder, der, uden at være fæstede i et offentlig Bordel, laae paa deres egen Haand, og med hvilke derfor Politiet ikke ellers saa let kunde have Tilsyn, som med de offentlige eller, som Hvitfeld kalder dem, hemmelige Huses [1]) Fruentimmer. For disse Huse have vist og her i vore nordiske Stater været Politielove, lignende foranførte engelske og franske Statuter, men hvilke vore gamle Politielove, som flere af større Vigtighed, nu ere forkomne, eller henligge ubemærkede i Archiverne, maaske endog i Lybeks og Bræmens Archiver. Thi unægtelig styrede Hanserne vore for deres Handel vigtigste Kjøbstæders Politie, saa de derfor og søgte i Stædernes Magistrat at faae Tyske og Fremmede indsatte, hvorfor og Stamfaderen for de siden lærde danske Worner blev, skjøndt en Fremmed, Borgemester i Aarhuus. Den i Historien om Middelalderens Skikke og Sæder vel bevandrede Holberg har derfor ikke fundet give den velfornemme Kallundborgske Kræmmer Peter Paars, en for hans Stand hæderligere Opkomst, end at lade ham nedstamme fra Bræmen. I de gamle Hansestæders Arkiver troer jeg altsaa skal ledes efter Politielovene for vore

---

[1]) Kroniken i Fol. p. 976.

Kiøbstæder i Middelalderen, skiønt vel endnu enkelte kan henligge eller dog for ikke saamange Decennier have henlagt i et eller andet af vore egne Kiøbstæders Arkiver. Imidlertid finde herom intet i de gode Beskrivelser vi have over enkelte vore Stæder, som Terpagers over Ribe, Edvarsen Frises over Skielskiør. Men Terpager var som Friis, og som Flere af vore Kiøbstæders Beskrivelse Forfattere, Geistlig, oplærde især i Kirkens Oldsager, som derfor var dem i deres Beskrivelse vigtigere at bemærke, end de verdslige Oldsager. Det kan og ikke nægtes, at fornemmelig Terpager har i sin Beskrivelse over Ribe mange skiønne Efterretninger om vor ældre Kirkeforfatning, som han da og var en i Kirkehistorien og de kirkelige Oldsager meget bevandret Lærd. Derimod savnes i alle vore Stadsbeskrivelser mange Oplysninger om Byernes borgerlige Forfatning og Indretninger, hvorom, da Beskrivelserne forfattedes, vist kunde i Stadsarkiverne været fundne Dokumenter, som derimod nu ikke findes der[1]). Dog efter Tænkemaaden i

[1]) Hvor er, spørger jeg ved denne Leilighed, afbleven det ikke ubetydelige Archiv med flere Gjemmelheder der skal have været til endnu i Marct 1808, da det ældgamle, og i vor Middelalders Historie ikke ubetydelige, Slangerup hørte i Følge Kongebud op, at være Kiøbstæd?

den Tid disse Beskrivelser ere forfattede, torde man maaskee end ikke have kommen frem med et saadant Statut, fundet i et eller andet Stadsarkiv. Culturhistorie havde man desuden den Tid intet Begreb om, kunde derfor ikke forestille sig, at paalidelige Efterretninger om Menneskets Laster og Daarskaber medbringe den ubeskrivelige Nytte, som først Frankrigs Philosopher, især den af Oplysningens Fremme mageløs fortiente Voltaire vakte Opmærksomhed for.

Men endnu staaer tilbage, at fortælle om Middelalderens priviligerede Bordellers Undergang, i det Mindste i endeel Europas Stater, og af disse vel fornemmelig de protestantiske Stater. Thi den ved Luther i Christendommens Foredrag foranledige Reformation, og især Luther selv, maae fornemmelig disse Huses Undergang tilskrives. Luther ivrede meget mod Samtidens offentlige Bordeller [1]), skiønt, som jeg troer, han i denne sin Iver fornemmelig havde i Tanker deels de Bordeller der holdtes, som vi have seet, i Nonneklosterne, deels dem, hvori Middelalderens foranførte ældre Politiestatstter nu vare gaaede i Forglemmelse, skiøndt den syphilitiske Smittes med Amerikas Opdagelse Forøgelse gjorde disse Politieforanstaltninger høist fornødne. Luther er et af de

---

[1]) Seckendorff l. c. p. 262 og 194?.

store Mennesker, der skjøndt han ikke ganske kunde løsrive sig fra sin Samtids og sin Stands Fordomme, dog besad en Caraktеer og en Styrke i den, som langt fra endnu ikke tilfulde er udviklet, da fornemmelig kun Theologer hidtil have afgivet sig med ham, og mellem disse kun er en Plank, men hans Caraktеer derimod fortjente som vigtigt Bidrag for Psychologien at studeres og udvikles til Grunde af en blot Philosoph, der ikke hylder Kirkens enten det ene eller andet Parti, men i Theologernes Stridigheder sige hvad om dem allerofteſt er den klogeste Dom: non liqvet. Dog om at Luthers Caraktеer endnu ikke fuldelig er begrundet kunde siges saameget, hvortil her ikke er Stædet. Jeg vil kun her sige, at Luther og skrev imod Jagten, og var dog selv en Elsker af denne Fornøjelse. Men ved det ene som ved det andet tænkte han sig kun Misbrugen. Var hertil Stædet, saa troer jeg at være saa godt kjendt med Luther og hans Skrivter, at jeg torde tage mig paa at bevise denne store Menneskekjenders Forskrivter ikke altid saa bogstavelig maae anvendes, som de til Misbrug ere blevne anvendte, og end stundum anvendes af vor Kirkes Geistlige, der gandske glemme deres meget betydende Prædikat af Protestanter. Mangen protestantisk Første fik og derfor sig og sine Landsſaatter ti og flere Paver paa Halsen, istedetfor den ene Pave, Luther

havde befriet dem fra. Disse mange Pavers Skinhellighed maatte da Førsten tit give efter for, og de offentlige Bordeller lukkedes altsaa. Vist nok kan jog meget siges mod disse [Huse, som mig forekommer Professor L. H. Jacob i Grundsätze der Polizeigesetzgebung §. 178 bedst har viist[1]). Hvad der fornemmelig taler for offentlige Bordeller, forekommer mig at være den skadelige Ringeagt for Lovene, som altid flyder af, at der gives Love, som ikke kunne overholdes. Thi hvor priviligerede Bordeller nu ikke taales, og hvor der endog er sat stor Straf for de Værter, som holde Bordeller, taales de jo dog hemmelig, og have altid været taalte. Disse Folks borgerlige Stilling er altsaa gandske precær beroende paa Politieauthoriternes individuelle Tænkemaade, hvorvidt de skal ende deres Dage i Rasphuset og føres til Jord af Slaver, eller døe hjemme i Mag udførte til Jorden af unge Piger, der med Blomster bestrøe deres Grav. Dog, denne Materie kunde behøve en egen Undersøgelse, som, om jeg end følte mig den voxen, dog er uden for Planen i dette Bidrag, som kun skulde skildre et Stykke af vore Forfædres Sæder, og dertil svarende Indretninger.

---

[1]) Franck i System einer vollständigen ordinaire Polizei er ligeledes imod offentlige Bordeller.

Trykfeil.

Side 37 Lin. 4 dem læs den.
— 38 i Noten 2 Lin. 2 Legems læs Levnets.
— 67 i Noten 1 Lin. 4 Liosvetninga af læs af Liosvetninga.
— 73 i Noten 2 Lin. 2 en emore læs ex nemore.
— 87 i Noten 2 Lin. 3 Læsning læs Levning.
— 97 Lin. 8 Galnuus læs Galenus.
— 101 Note 1 Euthetums læs Euthethum.
— 102 Note 1 Lin. 4 genere læs genera.
— 126 Note 2 Lin. 2 cepus læs corpus.
— 179 i Noten Lin. 3 fra læs for.
— 294 Lin 7 udslettes ikke.
— 302 Lin. 2 fra Enden altsaa læs altfor.
— 323 Lin. 3 om læs som.
— 328 Lin. 11 Dankirker læs Domkirker.
— 339 Lin. 16 anden læs andre.
— 359 Lin. 3 tabe læs tabes.
— 359 Note 1 irritate læs ciritate.
— 360 Note 3 Lin. 3 Trinitatesdagen læs Trinitatsdogmet.
— 362 Note 3 Lin. 1 Leinqve læs Langvedoc.
— 367 Svediciaur læs Svediauer.

